

**ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА**

На правах рукопису

СІРАНТ Неля Петрівна

УДК 37.015.31:7:37.018.1-053.2"19"

**ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДИТИНИ В СІМ'Ї ЗАСОБАМИ
УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА XX СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

01 Освіта / Педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Н.П. Сірант**

Науковий керівник:
Пантюк Тетяна Ігорівна,
доктор педагогічних наук, професор

Дрогобич – 2019

АНОТАЦІЯ

Сірант Неля Петрівна. «Естетичне виховання дитини в сім'ї засобами української народної педагогіки (друга половина XX століття)». – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Дрогобич, 2019.

У роботі з'ясовано стан розроблення наукової проблеми, проаналізовано джерельну базу дослідження, систематизовано його поняттєво-категорійний апарат; проаналізовано стан дослідженості проблеми естетичного виховання дітей в історико-педагогічній ретроспективі; розкрито сутність і значення естетичного виховання й схарактеризовано українську сім'ю як основний осередок зародження і розвитку естетичної культури особистості дитини; з'ясовано освітньо-виховний потенціал української народної педагогіки в естетичному вихованні дітей; розкрито зміст естетичного виховання дітей в українській сім'ї другої половини XX ст. засобами фольклору, декоративно-ужиткового мистецтва та народної іграшки; обґрунтовано прогресивні здобутки українців у царині естетичного виховання засобами української народної педагогіки в українській сім'ї другої половини XX ст. задля творчого використання у сучасних реаліях сімейного виховання.

Доведено, що естетичне виховання молодого покоління упродовж всієї людської історії є важливою метою, а соціально-історична природа розвитку системи естетичного виховання визначена як комплексна, стійка і насичена специфічними культурними компонентами. Аналіз генези та сучасного стану системи естетичного виховання виявив наявність універсальних і специфічних характеристик, показав, що естетичне виховання здійснюється в дусі усталених уявлень про красу й гармонію. Вивчення базових ідей і принципів

естетичного виховання уможливило виявити найбільш суттєві характеристики естетичного виховання.

Стверджуємо, що естетичне виховання як процес передбачає взаємодію дитини з освітніми середовищами в сім'ї, школі, закладі позашкільної освіти. Саме під їхнім впливом у неї формуються початкові художньо-практичні вміння та навички, розвиваються творчі здібності в різних галузях мистецтва, а під час відвідування театрів, музеїв, вернісажів, бібліотек тощо розширюється сфера прилучення до культурних традицій вітчизняної та світової культури, виробляється естетичний смак, прищеплюються цінності, закладається потреба будувати життя за законами краси і добра.

Аналіз літературних джерел дав змогу уточнити основну дефініцію дослідження «естетичне виховання дитини», під яким розуміємо процес, що передбачає системно-комплексний, планомірний і послідовний вплив на дитину з боку різних соціальних інституцій (у т.ч. і сім'ї) з метою формування у неї здатності цілеспрямовано сприймати, правильно розуміти, адекватно оцінювати естетику навколишньої дійсності, а також творити «за законами краси».

Основними компонентами естетичного виховання виступають естетичний ідеал, естетичні відчуття, естетичне сприйняття, естетичні потреби, естетичний смак, естетична оцінка, детерміновані природною обдарованістю, життєвим та художньо-естетичним досвідом, рівнем освіти і виховання, які особистість набуває у соціокультурному й освітньому середовищах. Відповідно до основних компонентів, визначені завдання, функції й умови естетичного виховання, а також складові педагогічної роботи з прилучення дітей до світу прекрасного.

Головною підсистемою, вагомим чинником і первинним осередком естетичного виховання виступає сім'я, у якій батьки розуміють виховну та розвивальну дію естетичних вражень, сповнюють процес формування дитини красою і творчістю. Іншою ключовою підсистемою естетичного виховання є освітній процес у закладах дошкільної та загальної середньої освіти (дитячий

садок, школа), складовими і взаємодоповнювальними елементами якого виступають усі навчальні предмети (головно гуманітарно-естетичного спрямування). При цьому організаційно-коригувальна функція у забезпеченні педагогічної спрямованості та доцільності освітнього процесу належить педагогові (вихователю, вчителю). Інші важливі підсистеми естетичного виховання – позакласна і позашкільна діяльність дітей, зорієнтовані на прилучення їх до різних видів художньої творчості (факультативні курси, гуртки, студії, творчі майстерні художньо-естетичного спрямування тощо). Практична реалізація цієї підсистеми зумовлює необхідність застосування нетипових, інноваційних підходів до художньо-творчої діяльності дітей, індивідуальних форм і методів стимулювання їхньої творчої активності, здійснення педагогічного моніторингу за перебігом основних етапів освітнього процесу. Невід’ємними складовими системи естетичного виховання є самоосвіта і самовиховання. Зорієнтовані на вдосконалення вже набутих і формування нових якостей особистості, вони зумовлюються індивідуальними захопленнями індивіда та сприяють активізації системи конструктивних здібностей: індивідуальної експресії, інтуїтивного мислення, творчої уяви, подолання стереотипів тощо.

Доводимо, що до основних засобів естетичного впливу на дітей у сім’ї належать: гра, навчальна діяльність (художньо-творча), праця, мистецтво, природа, народна педагогіка тощо. З’ясовано, що цілеспрямоване естетичне виховання дитини в сім’ї має здійснюватися на засадах традиційного родинного виховання, з урахуванням принципів народної педагогіки й використанням усіх доступних для цього методів і засобів естетичного впливу.

У роботі проаналізовано практику реалізації завдань естетичного виховання дітей у сім’ї засобами фольклору, декоративно-ужиткового мистецтва та народної іграшки. У широкому сенсі фольклор трактується як складова традиційної народної культури, колективна творчість груп або індивідів, що заснована на традиціях і виступає адекватним вираженням культурної та соціальної самобутності. Фольклорні жанри відзначаються

концентрованістю змісту, яскравістю форм, довершеністю образів і яскравим ціннісним потенціалом. Стверджуємо, що саме у сім'ї зберігається та реалізується освітньо-виховний потенціал дитячого фольклору. Цілеспрямоване використання фольклорних жанрів (казок, прислів'їв, приказок, пісень, танців тощо) в естетичному вихованні дітей у сім'ї має потужний виховний вплив на особистість дитини.

Одним з найдавніших видів художньої практики людини є декоративно-ужиткове мистецтво – це втілення уявлень народу про добро і красу, довершеність природи, багатство рідної землі тощо. Аналіз наукової літератури свідчить, що народне декоративно-ужиткове мистецтво вирізняється яскраво вираженими рисами, а саме: декоративністю, виразністю кольору і пластики, унікальністю орнаменту, різноманітністю фактур матеріалів.

Доводимо, що важливим і необхідним предметом культури, який увібрав у себе певний соціокультурний зміст і передає його дітям, завжди має як самостійну художньо-естетичну цінність, так і певне художньо-естетичне виховне значення є народна іграшка. Її художньо-естетична сутність іграшки проявляється у тому, що вона: відображає взаємозв'язок етичного й естетичного; співвідноситься з духовним світом дитини; віддзеркалює особливості споглядального і діяльнісно-практичного способів світосприйняття; відображає духовні устремління і життєві ідеали; містить багатий арсенал етико-естетичних понять; 6) розкриває світ дитячих фантазій та мрій.

Підсумовуючи сказане вище зазначаємо, що народна іграшка завжди була і залишається взаємозв'язаною з сімейними традиціями, педагогічною, художньо-естетичною та трудовою діяльністю дорослих. На наш погляд, активне прилучення дітей до використання та виготовлення народних іграшок, тематика і форми яких гармонійно пов'язані з життям суспільства, розвитком його духовно-матеріальної культури, є одним із найбільш ефективних способів стимулювання творчої активності дитини, розвитку її уяви, фантазії,

накопичення естетичних вражень, що здійснює потужний на становлення естетичної свідомості особистість.

Наукова новизна та теоретичне значення результатів дослідження полягають у тому, що: *уперше* здійснено систематичний науковий аналіз теорії і практики естетичного виховання дітей в сім'ї засобами української народної педагогіки у другій половині ХХ ст.; розкрито сутність і значення естетичного виховання й схарактеризовано українську сім'ю як основний осередок зародження і розвитку естетичної культури особистості дитини; з'ясовано освітньо-виховний потенціал української народної педагогіки в естетичному вихованні дітей; уточнено цілі та виявлено зміст естетичного виховання дітей в українській сім'ї другої половини ХХ ст. засобами фольклору, декоративно-ужиткового мистецтва та народної іграшки; обґрунтовано можливості використання педагогічного досвіду естетичного виховання в сім'ї засобами української народної педагогіки для вдосконалення сучасної вітчизняної системи родинного виховання.

Практичне значення одержаних результатів полягає у систематизації фактологічних матеріалів, що можуть використовуватися в організації виховного процесу в сучасних родинах та їх взаємозв'язку з освітніми інституціями, й упровадженні в практику педагогічних закладів вищої освіти навчально-методичного забезпечення, втіленого в змісті авторського посібника «Педагогіка сімейного виховання» Результати дослідження можуть бути корисними при вдосконаленні змісту навчальних дисциплін «Історія педагогіки», «Педагогіка», «Методика позаурочної діяльності», «Методика виховної роботи» та ін., а також в організації естетичного виховання сучасних дітей та підготовці батьків й учителів для реалізації завдань формування естетичної культури вихованців (пошук інноваційних форм і методів роботи, розробка нових спецкурсів, укладання підручників, навчально-методичних посібників, рекомендацій, порад), у системі самоосвіти батьків і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, розширенні взаємодії з органами освіти та громадськими організаціями тощо.

Ключові слова: естетичне виховання, дитина, сім'я, родина, засоби української народної педагогіки, компоненти естетичного виховання, засоби естетичного впливу фольклор, декоративно-ужиткове мистецтво, народна іграшка.

ANNOTATION

Sirant Nelya. Aesthetic upbringing of a child in the family by the means of Ukrainian folk pedagogy (second half of the twentieth century). - Qualified scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on the scientific degree of the Candidate of Pedagogical sciences in the specialty 13.00.01 - general pedagogy and history of pedagogy. - Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, 2019.

The paper presents the state of development of the scientific problem, analyzes the reference of the research, systematizes its conceptual and categorical apparatus; analyzes the state of the research of the problem of aesthetic education of children in the historical and pedagogical retrospective; the essence and the importance of aesthetic education have been revealed and the Ukrainian family has been characterized as the main source of the formation and development of the aesthetic culture of the child's personality; the educational potential of Ukrainian folk pedagogy in the aesthetic education of children has been found out; the content of aesthetic upbringing of children in the Ukrainian family of the second half of the twentieth century is revealed by means of folklore, arts and crafts and folk toys; the progressive achievements of Ukrainians in the field of aesthetic education by means of Ukrainian folk pedagogy in the Ukrainian family of the second half of the twentieth century are substantiated for creative usage in the modern realities of family education.

It is proved that the aesthetic education of the young generation throughout human history is an important goal, and the socio-historical nature of the development of the aesthetic education system is defined as complex, stable and saturated with specific cultural components. The analysis of the genesis and current

state of the aesthetic education system revealed the presence of universal and specific characteristics. It is showed that aesthetic education is carried out in the spirit of established ideas about beauty and harmony. The process of studying the basic ideas and principles of aesthetic education made it possible to identify the most significant characteristics of aesthetic education.

It is argued that aesthetic education as a process involves the interaction of the child with educational environments in the family, school, and off-school education. It is under their influence that a child develops initial artistic and practical skills, develops creative abilities in various fields of art, during the visits to theaters, museums, opening days, libraries, etc. The sphere of involvement in cultural traditions of national and world culture is expanded, aesthetic taste is produced, values are instilled, the need to build a life according to the laws of beauty and good is laid.

The analysis of references makes it possible to clarify the basic definition of the study "aesthetic education of the child", by which we understand the process, that involves a complex, systematic and consistent impact on the child by various social institutions (including the family) with the aim of the formation of personal ability to purposefully perceive, properly understand, adequately evaluate the aesthetics of the surrounding reality, as well as to create "according to the laws of beauty."

The main components of aesthetic education are the aesthetic ideal, aesthetic sensations, aesthetic perception, aesthetic needs, aesthetic taste, aesthetic evaluation, determined by natural talent, life and artistic and aesthetic experience, by the level of education and upbringing that the individual acquires in social and educational environment. According to the main components, we define the tasks, functions and conditions of aesthetic education, as well as the components of pedagogical work on bringing children to the world of the beauty.

The main subsystem, significant factor and primary focus of aesthetic education is the family where parents understand the educational and developmental effects of aesthetic impressions, complete the process of the formation of a child

with beauty and creativity. Another key subsystem of aesthetic education is the educational process in pre-school and general secondary educational institutions (kindergarten, school), with all academic subjects (mainly humanitarian and aesthetic field) serving as constituent and complementary elements. The organizational and corrective function in ensuring the pedagogical way and expediency of the educational process belongs to the teacher. Other important subsystems of aesthetic education - extracurricular activities of children, focused on attracting them to various types of artistic creativity (optional courses, clubs, studios, creative workshops of artistic and aesthetic orientation, etc.). The practical implementation of this subsystem necessitates the usage of atypical, innovative approaches to the artistic and creative activities of children, individual forms and methods of stimulating their creative activity, pedagogical monitoring during the main stages of the educational process. Self-education and self-upbringing are integral components of the aesthetic education system. They are focused on the improvement of already acquired personality traits and formation of new ones. They are conditioned by individual hobbies of a person and contribute to the activation of the system of constructive abilities: individual expression, intuitive thinking, creative imagination, overcoming stereotypes and more.

It is defined that the main means of aesthetic influence on children in the family include: a game, educational activities (artistic), work, art, nature, folk pedagogy and more. It has been found out that purposeful aesthetic education of the child in the family should be based on the principles of traditional family education, taking into account the principles of folk pedagogy and using all available methods and means of aesthetic influence.

The practice of realization of tasks of aesthetic education of children in the family by means of folklore, arts and crafts and folk toys is analyzed in the scientific work. In a broad sense, folklore is interpreted as a component of traditional folk culture, the collective creativity of groups or individuals, based on traditions and serving as an adequate expression of cultural and social identity. Folklore genres are marked by the concentration of content, the brightness of forms,

the perfection of images and the bright value potential. It is claimed that the educational and upbringing potential of children's folklore is preserved and realized in the family. The purposeful usage of folklore genres (fairy tales, proverbs, sayings, songs, dances, etc.) in the aesthetic upbringing of children in the family has a powerful educational influence on the child's personality.

One of the oldest types of artistic practice of a person is arts and crafts. It is the embodiment of people's ideas about the good and beauty, the perfection of nature, the wealth of the native land, etc. The analysis of the scientific works shows that the folk arts and crafts is distinguished by the pronounced features, namely: ornaments, expressiveness of color and plasticity, uniqueness of ornamentation, variety of textures of materials.

It is stressed that a folk toy is an important and necessary cultural object, which has absorbed a certain socio-cultural content and imparts it to children, always has both an independent artistic and aesthetic value and importance. The artistic and aesthetic essence of a toy is manifested as it reflects the interrelation of ethical and aesthetic; relates to the spiritual world of the child; reflects the features of the contemplative and activity-practical ways of worldview; shows spiritual aspirations and ideals of life; contains a rich arsenal of ethico-aesthetic concepts; reveals the world of children's fantasies and dreams.

Summarizing all mentioned above, it is noted that folk toys have always been and remain interconnected with family traditions, pedagogical, artistic, aesthetic and adult work activities. In our opinion, active involvement of children to the usage and production of folk toys, the subjects and forms of which are harmoniously connected with the life of society, the development of its spiritual and material culture, is one of the most effective ways to stimulate the creative activity of the child, the development of his imagination, fantasy, the accumulation of aesthetic impressions, which has a powerful influence on the development of aesthetic consciousness of a personality.

The scientific novelty and theoretical significance of the results of the study are that for the first time, a systematic scientific analysis of the theory and

practice of aesthetic education of children in the family by means of Ukrainian folk pedagogy in the second half of the twentieth century was carried out; the essence and importance of aesthetic education have been revealed and the Ukrainian family has been characterized as the main focus of the birth and development of the aesthetic culture of the child's personality; the educational potential of Ukrainian folk pedagogy in the aesthetic education of children has been found out; the goals and content of aesthetic upbringing of children in the Ukrainian family of the second half of the twentieth century by means of folklore, arts and crafts and folk toys are specified; the possibilities of usage of pedagogical experience of aesthetic education in the family by means of Ukrainian folk pedagogy in order to improve the modern system of family education are substantiated.

The practical significance of the obtained results implements to the systematization of factual materials that can be used in the organization of the educational process in modern families and their relationship with educational institutions, and the introduction into practice of pedagogical institutions of higher education in a form of educational and methodological support, embodied in the content of the author's manual "Pedagogy of Family Education". The results of the study can be useful in improving the content of the disciplines "History of Pedagogy", "Pedagogy", "Methods of extracurricular activities", "Methodology of educational work", etc., as well as in the organization of the process of aesthetic education of modern children and training parents and teachers for the implementation of tasks of formation of aesthetic culture of pupils (the search for innovative forms and methods of work, development of new special courses, compilation of textbooks, teaching aids, recommendations, tips), in the system of self-education of parents and training of pedagogical staff, expanding cooperation with educational authorities and public organizations and others.

Keywords: aesthetic education, child, family, means of Ukrainian folk pedagogy, components of aesthetic education, means of aesthetic influence, folklore, arts and crafts, folk toy.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Сірант Н. Виховання дітей у молодій сім'ї. *Педагогічний дискурс*: зб. наук. праць Хмельницької гуман-пед. академії. 2012. № 13. С. 350–353.
2. Сірант Н. У вдячній пам'яті жива. *Початкова школа*. 2012. № 10. С. 58–59.
3. Сірант Н. П. Дитина як суб'єкт естетичного виховання в контексті викликів сьогодення. *Гірська школа українських Карпат*. 2018. № 19. С. 23–27.
4. Сірант Н. П. Реалізація завдань естетичного виховання дитини засобами фольклору. *Monografia pokonferencyjna : science, research, development*. 2018. № 15. С. 48–52.
5. Сірант Н. П. Декоративно-ужиткове мистецтво як чинник естетичного виховання дитини в сім'ї. *Освітній простір України*. 2019. № 4. С. 187–193.
6. Сірант Н. П. Освітньо-виховний та естетичний потенціал української народної педагогіки. *Молодь і ринок*. 2019. № 4. С. 153–157.
7. Сірант Н. П. Проблеми естетичного виховання дітей в історичній ретроспективі. *Молодь і ринок*. 2019. № 1(168). С. 111–117.
8. Сірант Н. П. Естетичне виховання дітей засобами природи. *Молодий вчений*. 2016. № 2. С. 338–340.
9. Сірант Н. Педагогіка сімейного виховання: навч.-метод. посіб. Дрогобич : Ред.-вид. відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2012. 118 с.

Праці апробаційного характеру

10. Сірант Н. Проблеми виховання дітей у неповній сім'ї. *Актуальні проблеми педагогічної науки*: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 11–12 березня 2013 р.). Миколаїв, 2013. С. 136–138.

11. Сірант Н. П. Сімейне виховання в різні періоди розвитку суспільства. *Відкритий урок*. 2014. № 1. С. 77.
12. Сірант Н. П. Естетичне виховання дитини в сім'ї як психолого-педагогічна проблема. *Теорія і практика освіти в сучасному світі* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 13–14 листопада 2015 р.). Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2015. – С. 24–27.
13. Сірант Н. П., Дума З. М. Естетичне виховання дитини на уроках математики в початковій школі. *Проблеми та перспективи розвитку освіти* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 30–31 березня 2017 р.). Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2017. С. 62–65.
14. Сірант Н. П. Музика як засіб естетичного виховання. *Основні напрямки педагогічної науки* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Рівне, 7–8 грудня 2018 р.). Рівне, 2018. С. 29–32.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

15. Сірант Н. Як батьківські збори перетворити на збори батьків. *Виховна робота в школі*. 2011. № 11 (84). С. 19–21.
16. Сірант Н. Особливості подружніх конфліктів у молодій сім'ї. *Актуальні проблеми педагогічної науки* : матер. V Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 14–15 листопада 2013 р.). Миколаїв, 2013. С. 176–178.
17. Сірант Н. П. «Нехай мій труд прискорить день розвитку мого рідного краю». *Товариство «Рідна школа» : історія і сучасність* : наук. альманах / Упоряд. і наук. ред. Д. Герцюк, П. Сікорський. Львів : Вид-во Львів. край. т-ва «Рідна школа», 2015. Ч.8. С. 187–193.
18. Сірант Н., Кисіль Н. Інноваційні технології навчання на уроках математики в початковій школі. *Вісник Львівського університету*. Серія педагогічна. Львів, 2016. Вип. 31. С. 278–283.

ЗМІСТ

ВСТУП	15
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДИТИНИ В СІМ'Ї ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ	27
1.1. Аналіз проблеми естетичного виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку в історико-педагогічній ретроспективі...	27
1.2. Сутність та значення естетичного виховання дитини	53
1.3. Сім'я як соціальний осередок естетичного виховання дитини ...	71
1.4. Освітньо-виховний потенціал української народної педагогіки...	88
Висновки до першого розділу	115
Розділ 2. ПРАКТИКА ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ЗАСОБАМИ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ В УКРАЇНСЬКІЙ СІМ'Ї (ДРУГА ПОЛОВИНА XX СТОЛІТТЯ)	119
2.1. Особливості реалізації естетичного виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку засобами народного фольклору	119
2.2. Декоративно-ужиткове мистецтво як важливий чинник естетичного виховання дитини в сім'ї	138
2.3. Естетичне виховання дитини засобами народної іграшки	159
Висновки до другого розділу.....	177
ВИСНОВКИ	181
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	188
ДОДАТКИ	221

ВСТУП

Актуальність дослідження. Нинішні суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації кардинально впливають на різні аспекти життєдіяльності сучасного соціуму. В суспільстві поступово формуються нові відносини та цінності, виникають нові критерії оцінювання процесів і явищ об'єктивної дійсності. Девальвація ціннісних засад, деформування моральних переконань і поглядів дітей та молоді призвели до витіснення соціальних, духовних, естетичних потреб, орієнтації у бік матеріального добробуту, ослаблення, а подекуди й нівелювання виховної функції сім'ї, самоусунення більшості батьків від головних завдань сімейного виховання дітей.

Духовна криза сучасного світу, складні реалії розвитку глобалізованого й інформатизованого суспільства, трансформаційні процеси культурної та моральної сфер особистості актуалізують низку питань, пов'язаних із сімейним вихованням молодого покоління. Нині українська родина й надалі залишається найважливішою і найстійкішою виховною суспільною інституцією, хоча проблеми її функціонування ускладнюються й урізноманітнюються з огляду на різні суспільні детермінанти, соціальні процеси, економічні проблеми.

Виклики часу посилюють увагу до проблеми сімейного виховання дітей саме у контексті їхнього розвитку й соціалізації. Аналіз науково-історіографічного доробку у царині проблеми дослідження дає підставу стверджувати, що проблеми сімейного виховання дітей були і залишаються в центрі уваги широкого кола науковців-педагогів. З-поміж них: Т. Алексеєнко [4], І. Бех [22], Л. Веремій [45], О. Вишневський [48], А. Дмитренко [96], І. Зязюн [128], Є. Коваленко [108], Т. Кравченко [169], А. Кузьмінський [176], Т. Пантюк [237], Г. Радчук [275], О. Сухомлинська [318], П. Щербань [381] та ін. Важливого значення виховному впливу сім'ї на формування і розвиток особистості надавали вітчизняні педагоги: Г. Ващенко [42], О. Духнович [103],

А. Макаренко [195], С. Русова [284], В. Сухомлинський [319], К. Ушинський [346] та ін.

У державних нормативно-правових документах України (Конституція України, Сімейний кодекс України, закони України «Про охорону дитинства», «Про освіту» та ін.) важливе значення належить сім'ї (родині) як найпершій і головній соціальній інституції виховання дітей та молоді. При цьому, з-поміж важливих завдань сімейного виховання, особливе місце займає прилучення дітей до світу прекрасного, формування в юних душах естетичних смаків й уподобань засобами мистецтва, вдосконалення художньо-трудових умінь і навичок, що дає змогу дітям самореалізуватися у сучасному соціумі, виявляти свою самобутність і неповторність через творчу діяльність «за законами краси», сприяє їх духовному піднесенню, моральному задоволенню, розвитку естетичних смаків.

Саме тому вивчення феномену сім'ї з позицій естетичного виховання молодого покоління, формування естетичної культури особистості, вважаємо справою украй важливою й необхідною. Естетичне виховання є одним із засобів формування гармонійно розвиненої особистості, важливою умовою виховання її високої культури, моральності, розширення світогляду. Основи естетичного виховання особистості закладаються передовсім у сім'ї, потім у дитячому садку, пізніше – у школі й інших суспільних інституціях.

У численних науково-педагогічних дослідженнях обґрунтовуються різні підходи до проблеми реалізації естетичного виховання молодого покоління. З-поміж засобів естетичного впливу на особистість науковці виокремлюють народний фольклор (Г. Довженко [97], Г. Карась [147], Н. Сивачук [296], Ю. Ступак [317], Н. Чужа [372] та ін.); образотворче мистецтво (Е. Белкіна [23], І. Гончаров [75], М. Дьомін [105], О. Сисоєва [298], Л. Столович [313] та ін.); музичне мистецтво (Л. Коваль [154], Т. Скорик [303], Л. Яковенко [393] та ін.); декоративно-ужиткове мистецтво (Д. Гусєв [88], М. Зимомря [125], Н. Савченко [287], В. Титаренко [330] та ін.); театральне мистецтво (А. Михайлова [202], І. Товма [332], С. Хлебик [353] та ін.); кіномистецтво

(В. Петренко [244], Ю. Рабинович [274], Ю. Усов [342] та ін.); художню літературу (А. Александрова [2], Є. Зайцев [119], О. Потебня [253], Д. Сладкова [304] та ін.); природу (М. Артеменко [10], В. Баленок [16], Н. Бурлаченко [33], І. Смолянінов [305], та ін.); художньо-творчу діяльність (О.Прушковська [272], Л.Семьонова [294], Р. Хакімова [350] й ін.).

Концептуальні засади естетичного виховання дітей та молоді відображені у Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття) [256], Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [211], Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах [257], Комплексній програмі художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладах [257] та ін.

Нині актуалізується потреба наукових пошуків у галузі теорії та практики естетичного виховання в його етнопедагогічному сенсі. Особливого значення набувають дослідження проблеми прилучення дітей до світу прекрасного, формування естетичної культури молодого покоління з використанням засобів народної педагогіки, що, як елемент традиційної культури, володіє особливою якістю самовідтворення, тому її різнобічний вплив на особистість дитини винятково унікальний. Система народної педагогіки охоплює всі сторони розвитку особистості – від фізичної до морально-етичної, залишаючись при цьому феноменом, вільним від диктату і догм.

Загальні теоретичні та методичні аспекти використання народної педагогіки у процесі виховання дітей розглядаються у наукових працях В. Бабія [12], А. Богуш [29], О. Вишневського [48], О. Дорошенка [98], О. Духновича [103], В. Євтуха [113], І. Єрохіної [115], Б. Ковбаса [156], В. Кононенка [336], А. Кузьмінського [175], Т. Кулікової [177], Н. Лисенка [186], В. Мосіяшенка [203], Н. Побірченко [247], Н. Рогальської [278], Р. Сікульського [134], М. Стельмаховича [308; 309; 312], В. Страшного [314], Є. Сявавко [324], В. Чайки [365], Т. Яценко [396] та ін.

Аналізуючи наукові дослідження і практичний досвід естетичного виховання молодого покоління у вітчизняній педагогічній науці, нами виявлено такі **суперечності** між:

– нагальною потребою суспільства у вихованні громадян з високим рівнем естетичної культури, відчуттям «прекрасного», художнього смаку та стихійним впливом на дитину навколишньої дійсності, спричиненим глобальними процесами інформатизації, технологізації, урбанізації;

– потребою розширення шляхів і засобів естетичного виховання молодого покоління та недостатньою орієнтацією сучасної сім'ї на традиційні естетичні цінності й уподобання українців;

– необхідністю використання культурно-історичної спадщини українського народу у практиці сімейного виховання та недостатнім рівнем усвідомлення виховного потенціалу народної педагогіки для естетичного виховання дітей у родинному колі.

Попередній аналіз проблеми дослідження доводить, що завдання естетичного виховання молодого покоління засобами української народної педагогіки були особливо актуальними у педагогічній теорії та практиці другої половини ХХ ст. Водночас необхідно констатувати відсутність цілісних наукових праць на рівні кандидатських і докторських дисертацій, спрямованих на дослідження можливостей використання освітньо-виховного потенціалу української народної педагогіки з метою реалізації завдань естетичного виховання дітей у сім'ї зазначеного періоду, що і зумовило вибір теми дисертаційної роботи: **«Естетичне виховання дитини в сім'ї засобами української народної педагогіки (друга половина ХХ століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано згідно з планом науково-дослідницької роботи кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка «Українська освіта в контексті трансформаційних суспільних процесів» (номер державної реєстрації 0108U007644).

Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 15 від 22.10.2014 р.) й узгоджено у Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 8 від 25.11.2014 р.).

Мета дослідження – проаналізувати, систематизувати й узагальнити педагогічний досвід естетичного виховання дітей засобами народної педагогіки в українській сім'ї другої половини ХХ ст. і на цій основі визначити перспективи його можливого використання у сучасній педагогічній теорії та практиці сімейного виховання.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1) проаналізувати стан дослідженості проблеми естетичного виховання дітей в історико-педагогічній ретроспективі;

2) розкрити сутність і значення естетичного виховання й схарактеризувати українську сім'ю як основний осередок зародження, становлення та розвитку естетичної культури особистості дитини;

3) з'ясувати освітньо-виховний потенціал української народної педагогіки в естетичному вихованні дітей;

4) розкрити зміст естетичного виховання дітей в українській сім'ї другої половини ХХ ст. засобами фольклору, декоративно-ужиткового мистецтва та народної іграшки;

5) обґрунтувати прогресивні здобутки українців у царині естетичного виховання засобами української народної педагогіки в українській сім'ї другої половини ХХ ст. задля творчого використання у сучасних реаліях родинного виховання.

Об'єкт дослідження – естетичне виховання у вітчизняній педагогічній думці другої половини ХХ ст.

Предметом дослідження є теорія і практика естетичного виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в сім'ї засобами української народної педагогіки (1958–2002 рр.).

Методологічну основу дослідження становлять філософські та психолого-педагогічні концепції, що розглядають категорію «естетичне» у структурі цілісного розвитку особистості; положення про діалектику співвідношення загального і часткового (одиничного), що трактують загальнолюдське й естетичне в їх єдності та взаємозв'язку; аксіологічний підхід, що визнає людину найвищою цінністю й самоціллю суспільного розвитку; принцип природовідповідності, спрямований на врахування різнобічної та цілісної природи дитини, її індивідуальних особливостей; культурологічний підхід, що дає змогу розглядати українську народну культуру як вагоме джерело і провідний засіб духовної наступності поколінь; мистецтвознавчий підхід, який визначає художню природу, духовну цінність і місце народного мистецтва в системі культури й освіти; системний підхід як метод пізнання об'єктів і явищ навколишньої дійсності у системі їх взаємозв'язків і взаємовідношень; гуманістичний підхід, що визначає головною цінністю індивідуальність дитини.

Теоретичну основу дослідження складають: теорія сенсорного розвитку дитини (Л. Венгер, О. Дяченко, О. Запорожець та ін.); положення про роль предметної діяльності у процесі формування особистості дитини (Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн й ін.); теорія гри (Є. Аркін, П. Блонський, Д. Ельконін, А. Усова та ін.); теорія естетичного виховання (Д. Джола, І. Зязюн, Л. Калініна, О. Петрушенко, В. Шацька та ін.); вчення про роль мистецтва у духовному становленні особистості (В. Бітаєв, О. Буров, М. Каган, Б. Ліхачов, О. Отич, О. Рудницька, О. Шевнюк та ін.); теорія сімейного виховання (І. Бех, Т. Кравченко, Г. Радчук, О. Сухомлинська та ін.); положення про освітньо-виховний потенціал народної педагогіки (О. Духнович, В. Кузь, А. Кузьмінський, Н. Побірченко, М. Стельмахович, Є. Сявавко та ін.); теоретичні положення про дитячу творчість (І. Біла, Д. Богоявленська, В. Кудрявцев, І. Лернер, О. Матюшкін, В. Моляко та ін.).

Для розв'язання поставлених завдань дослідження використовувався комплекс взаємопов'язаних **методів** науково-дослідницької роботи:

теоретичні – аналіз філософської, психолого-педагогічної, науково-методичної, мистецтвознавчої, етнографічної, історичної, соціологічної, публіцистичної літератури з проблеми дослідження; понятійно-категоріальний аналіз; синтез, узагальнення, систематизація, класифікація, прогнозування;

пошуково-бібліографічний – вивчення архівних і бібліотечних фондів, нормативно-правових документів, періодичних видань, результатів наукових досліджень та ін.;

системно-історичний – розгляд суспільно-історичних і соціальних передумов й еволюції розвитку проблеми естетичного виховання дітей у сім'ї другої половини ХХ ст.;

історико-порівняльний – порівняння подій, фактів, поглядів на досліджувану проблему з реаліями сьогодення;

прогностичний – виявлення умов ефективного використання прогресивного історичного досвіду у сучасній практиці естетичного виховання дітей в сім'ї.

Джерельну базу дисертаційного дослідження становлять:

– *джерела нормативно-правового характеру*: постанови правлячої партії та уряду радянського періоду, закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про охорону дитинства», Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття), Національна доктрина розвитку освіти, Національна стратегія розвитку освіти до 2021 року, укази Президента України, постанови Верховної Ради та Кабінету Міністрів України, накази Міністерства освіти і науки та ін.;

– *архівні документи і матеріали*, зокрема Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (фонди: 166 – Міністерство освіти УРСР (1946–1988 рр.), Міністерство народної освіти УРСР (1988–1992 рр.), Міністерство освіти України (1992–1999 рр.); 5116 – Міністерство культури УРСР (1953–1991 рр.), Міністерство культури України (1991–1995 рр.), Міністерство культури і мистецтв України (1995–2005 рр.); 5127 – Науково-дослідний інститут педагогіки УРСР; 5132 – Центральний будинок народної творчості Міністерства культури УРСР та ін.); 4631 – Республіканські учбово-

методичні кабінети Міністерства освіти УРСР; фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника, бібліотек Львівського національного університету імені Івана Франка та Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка;

– *наукові праці та навчально-методична література*: дисертації і автореферати, монографії, підручники, посібники, наукові статті з проблем естетичного та сімейного виховання молодого покоління;

– *періодичні видання у галузі педагогіки та психології*, зокрема часописи: «Советская педагогика» (1950–1991 рр.), «Радянська школа» (1950–1991 рр.), «Народное образование» (1950–2000 рр.), «Вопросы психологии» (1971–2001 рр.), «Рідна школа» (1991–2000 рр.), «Педагогика» (1992–2000 рр.) та ін.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від 50-х рр. ХХ ст. до початку ХХІ ст. *Нижня межа* характеризується кардинальними змінами в системі шкільної освіти, зокрема початком проведення освітньої реформи (1958 р.), яка з низкою інших прогресивних новацій окреслила перспективи та визначала необхідність удосконалення естетичного виховання дітей в сім'ї та школі. *Верхня хронологічна межа* збігається з розробкою і прийняттям комплексу державних документів нормативно-правового характеру в галузі освіти, у т. ч. Національної доктрини розвитку освіти (2002 р.), в якій серед пріоритетних напрямів реформування системи виховання визначено необхідність забезпечення високої художньо-естетичної освіченості та вихованості особистості.

Наукова новизна та теоретичне значення результатів дослідження полягають у тому, що:

– *уперше* здійснено систематичний науковий аналіз теорії і практики естетичного виховання дітей в сім'ї засобами української народної педагогіки у другій половині ХХ ст.;

– розкрито сутність і значення естетичного виховання й схарактеризовано українську сім'ю як основний осередок зародження, становлення та розвитку естетичної культури особистості дитини;

– з'ясовано освітньо-виховний потенціал української народної педагогіки в естетичному вихованні дітей;

– уточнено цілі та виявлено зміст естетичного виховання дітей в українській сім'ї другої половини ХХ ст. засобами фольклору, декоративно-ужиткового мистецтва та народної іграшки;

– обґрунтовано можливості використання педагогічного досвіду естетичного виховання в сім'ї засобами української народної педагогіки для вдосконалення сучасної вітчизняної системи родинного виховання.

Практичне значення одержаних результатів полягає у систематизації фактологічних матеріалів, що можуть використовуватися для організації виховного процесу в сучасних родинях та їх взаємозв'язку з освітніми інституціями, й упровадженні в практику педагогічних закладів вищої освіти навчально-методичного забезпечення, втіленого у змісті авторського посібника «Педагогіка сімейного виховання». Результати дослідження можуть бути корисними при вдосконаленні змісту навчальних дисциплін «Історія педагогіки», «Педагогіка», «Методика позаурочної діяльності», «Методика виховної роботи» та ін., а також в організації естетичного виховання сучасних дітей та підготовці батьків й учителів для реалізації завдань формування естетичної культури вихованців (пошук інноваційних форм і методів роботи, розроблення нових спецкурсів, укладання підручників, навчально-методичних посібників, рекомендацій, порад), у системі самоосвіти батьків і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, розширенні взаємодії з органами освіти та громадськими організаціями тощо.

Основні результати дослідження **впроваджено** до освітньо-виховного процесу Львівської середньої загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 42 (довідка № 67 від 10 квітня 2019 р.), Львівського художнього ліцею при Львівській національній академії мистецтв (довідка № 72 від 16 квітня

2019 р.), НВК «Полоницька загальноосвітня школа І–ІІ ст. – ДНЗ» Буської районної ради Львівської області (акт № 53 від 09 квітня 2019 р.), Львівського національного університету імені Івана Франка (довідка № 1497-Н від 22 квітня 2019 р.), Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (довідка № 501 від 11 квітня 2019 р.), Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка № 482-33/03 від 09 квітня 2019 р.), Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (довідка № 739 від 12 квітня 2019 р.), Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (довідка № 16/19 від 22 березня 2019 р.).

Особистий внесок здобувача у статтях, опублікованих у співавторстві (Сірант Н. П., Дума З. М. Естетичне виховання дитини на уроках математики в початковій школі. *Проблеми та перспективи розвитку освіти* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 30–31 березня 2017 р.). Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2017. С. 62–65; Сірант Н., Кисіль Н. Інноваційні технології навчання на уроках математики в початковій школі. *Вісник Львівського університету*. Серія педагогічна. Львів, 2016. Вип. 31. С. 278–283.) полягає в обґрунтуванні місця та ролі естетичного виховання у процесі навчання, виховання та розвитку особистості.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях різних рангів:

міжнародних – VI Міжнародному науково-практичному симпозиумі «Етнопедагогіка: діалог культур» (м. Хмельницький, 25–27 жовтня 2012 р.); I Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми початкової освіти та інклюзивного навчання у світлі євроінтеграції» (м. Львів, 12–13 травня 2015 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Теорія і практика освіти в сучасному світі» (м. Чернігів, 13–14 листопада 2015 р.); II Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Еколого-валеологічне виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в сучасному освітньому просторі» (м. Суми, 09–10 грудня 2015 р.); III Міжнародній науково-

практичній конференції «Актуальні питання сучасної педагогіки» (м. Ужгород, 11–12 грудня 2015 р.); Міжнародній науковій конференції «Виховання у контексті цивілізаційних процесів: вітчизняний і зарубіжний досвід» (30–31 березня 2016 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми початкової освіти та інклюзивного навчання у світлі євроінтеграції» (м. Львів, 12–13 травня 2016 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми та перспективи розвитку освіти» (м. Львів, 30–31 березня 2017 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Основні напрями розвитку педагогічної освіти» (м. Рівне, 7–8 грудня 2018 р.).

всеукраїнських – IV Всеукраїнській науково-практичній заочній конференції «Актуальні проблеми педагогічної науки» (м. Миколаїв, 11–12 березня 2013 р.); V Всеукраїнській науково-практичній заочній конференції «Актуальні проблеми педагогічної науки» (м. Миколаїв, 14–15 листопада 2013 р.); I Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика» (м. Івано-Франківськ 25 лютого 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Психолого-педагогічна підготовка майбутніх фахівців у контексті сучасних освітніх реформ» (м. Львів, 06 грудня 2018 р.).

регіональних – Міжвузівській (заочній) науково-практичній конференції «Актуальні проблеми підготовки майбутніх учителів початкової школи в умовах гуманізації вищої освіти» (м. Хмельницький, 28 лютого 2013 р.).

Результати дослідження систематично обговорювалися на науково-методичних *семінарах*: обласному науково-практичному семінарі «Актуальні проблеми навчання математики в умовах реалізації нових стандартів початкової освіти» (м. Львів, 18 лютого 2014 р.); міждисциплінарному науково-практичному семінарі «Педагогічна спадщина Бориса Грінченка в сучасній системі підготовки педагогів» (м. Львів, 10 грудня 2013 р.); міжрегіональному методико-практичному семінарі (м. Львів, 27 жовтня 2015 р.); міському міждисциплінарному семінарі «Формування професійно-комунікативної компетентності вчителя початкових класів у процесі вивчення фахових

дисциплін» (м. Львів, 5 березня 2015 р.); міжвузівському науково-практичному семінарі «Інноваційні технології у практичному навчанні» (м. Броди, Львівська область, 6 грудня 2016 р.); методично-практичному семінарі «Нова українська школа: інтегроване навчання» (м. Львів, 19 жовтня 2017 р.); методично-практичному семінарі «Дошкільна освіта у сучасних вимірах» (м. Львів, 01 березня 2017 р.), а також на засіданнях кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (2015–2019 рр.) і кафедри початкової та дошкільної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка (2016–2018 рр.).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження викладені в 18 публікаціях автора, з яких: 8 – статей у фахових і міжнародних наукових виданнях (з них 16 одноосібних), 14 – матеріалів конференцій і тез доповідей, 1 – навчально-методичний посібник.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (412 найменувань на 33 сторінках, із них 16 – іноземними мовами) та додатків (на 42 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 263 сторінки, з них основний текст роботи – 173 сторінки. Ілюстративний матеріал поданий в 1 рисунку.

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДИТИНИ В СІМ'Ї ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ

1.1 Аналіз проблеми естетичного виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку в історико-педагогічній ретроспективі

Досліджуючи сутність естетичного виховання молодого покоління, вивчаючи можливість його реалізації в умовах сім'ї засобами української народної педагогіки, необхідно було передовсім, стисло охарактеризувати психологічні особливості дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

Дошкільний та молодший шкільний вік є етапом інтенсивного психічного розвитку дитини. Саме в цьому віці відбуваються прогресивні зміни у всіх сферах, починаючи від вдосконалення психофізіологічних функцій та закінчуючи виникненням складних особистісних новоутворень. У дітей відзначається суттєве зниження порогів у видів чутливості, підвищується диференційованість сприйняття. Особливу роль у розвитку сприйняття відіграє перехід від використання предметних образів до сенсорних еталонів – загальноприйнятих уявлень про основні види кожної властивості, а також розвивається чітка вибірковість сприйняття стосовно соціальних об'єктів і явищ.

У дошкільному та молодшому шкільному віці увага дитини має здебільшого мимовільний характер, подібні вікові закономірності спостерігаються і в процесі розвитку пам'яті, котра також є мимовільною: дитина краще запам'ятовує те, що для неї найбільш цікаве, вражаюче [289]. Однак одним із основних досягнень саме цього періоду є те, що структура пам'яті зазнає істотних змін, пов'язаних зі значним розвитком довільних форм запам'ятовування.

Розвиток просторових уявлень дитини до 6–7 років досягає високого рівня. Для дітей цього віку характерні спроби провести аналіз просторових ситуацій, тому в діяльності вони намагаються розчленувати образ простору з відображенням не лише предметів, а і їх взаємного розташування. Розвиток уявлень багато в чому характеризує процес формування мислення, становлення якого в цьому віці значною мірою пов'язане з удосконаленням можливості оперувати уявленнями на довільному рівні [102].

Накопичення до старшого дошкільного і молодшого шкільного віку значного досвіду практичних дій, достатній рівень розвитку сприйняття, пам'яті, уяви та мислення підвищують у дитини почуття впевненості у власних силах. При виконанні вольових дій вагоме місце продовжує займати наслідування, хоча воно стає довільно керованим. У цьому віці відбуваються зміни в мотиваційній сфері дитини: формується система супідрядних мотивів, що надає їй поведінці загальної спрямованості. Ухвалення найбільш значущого в певний момент мотиву є підґрунтям, яке дає змогу дитині йти до наміченої мети, залишаючи без уваги бажання, що виникають ситуативно. Психологи стверджують, що одним з найбільш дієвих мотивів у сенсі мобілізації вольових зусиль є оцінка дій дорослими, передовсім батьками [288]. Поступово дитина засвоює моральні цінності, починає враховувати послідовність своїх вчинків, передбачає результат й оцінку діяльності з боку батьків.

Узагальнюючи найбільш важливі досягнення психічного розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, можна зробити висновок, що вони вирізняються достатньо високим рівнем розумового розвитку, мають розчленоване сприйняття, узагальнені норми мислення, смислове запам'ятовування. У цей період формується певний обсяг знань, умінь і навичок, інтенсивно розвивається довільна форма пам'яті, мислення, уява, спираючись на які батьки можуть спонукати дитину слухати, розглядати, запам'ятовувати, аналізувати. Дитина вміє узгоджувати свої дії з однолітками, учасниками спільних ігор або продуктивної діяльності, регулює ці дії з

нормами суспільно прийнятої поведінки. Водночас поведінка дітей характеризується наявністю сформованої сфери мотивів й інтересів, внутрішнього плану дій, здатністю до достатньо адекватної оцінки результатів власної діяльності та своїх можливостей.

Наступним етапом дослідження стало звернення до історії становлення і розвитку естетичного виховання дітей та виокремлення й характеристика основних еволюційних періодів. В основу виділення цих періодів покладено соціально-історичні передумови, що відображають еволюцію теоретичних уявлень про сутність естетичного виховання й особливості його організації, взаємовідносини з процесами соціально-економічних і політичних трансформацій у суспільстві, формування історико-культурної спадщини, своєрідності народного педагогічного досвіду українців тощо.

Аналіз літературних джерел дав нам можливість в історії розвитку проблеми естетичного виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного умовно виокремити чотири основні періоди:

перший (XVII – кінець XIX ст.) – відсутність системних досліджень проблеми естетичного виховання дітей;

другий (перша половина XX ст.) – початок теоретичного вивчення окремих елементів проблеми естетичного виховання молодого покоління;

третій (друга половина XX ст.) – відновлення і розширення теоретичних досліджень проблеми естетичного виховання дітей;

четвертий (90-і рр. XX ст. – початок XXI ст.) – комплексне дослідження проблеми естетичного виховання сучасних дітей.

У контексті дослідження необхідно відзначити, що поняття «естетичне виховання» в сучасному його розумінні до XVIII ст. взагалі не існувало [379, с. 40]. Тому, починаючи з античності і впродовж епохи Відродження, естетичне виховання дітей розглядалося не стільки в межах розвитку їхньої здатності розуміти та відчувати «прекрасне», скільки як процес виховання засобами різних видів мистецтва, що допомагає виробити громадянські почуття, відчуття порядку та гармонії.

Провідне місце в продукуванні основних ідей естетичного виховання належить епосі Відродження (XIV–XVII ст.), гуманістичні погляди представників якої відкрили орієнтири та шляхи розвитку особистості через осягнення краси і гармонії мистецтва, заклали підґрунтя художньої освіти та виховання. Зокрема, Леон-Баттіста Альберті, П'єро делла Франческа, Лука Паччюлі, Леонардо да Вінчі, Андреа Палладіо, Джовані Ломаццо й інші відомі митці того часу активно розвивали теорію естетичного виховання, що знайшла практичне втілення у всесвітньо відомих творах мистецтва (картинах, фресках, архітектурних рішеннях, інженерних винаходах та ін.). В освітніх трактатах епохи Відродження виховання засобами мистецтва тісно пов'язувалося з питаннями загального виховання і не відокремлювалося від фізичного, етичного, інтелектуального.

Таким чином, до початку першого періоду мистецтво розглядалося як важливий та необхідний засіб гармонійного виховання дитини. Спроби теоретично осягнути його чинником розвитку особистості дитини згодом ініціювали як розвиток теорії естетичного виховання.

Перший період розвитку проблеми естетичного виховання дітей (XVII – кінець XIX ст.) пов'язується з витоками епохи просвітництва й усвідомленням особливої цінності мистецтва як естетичного явища, що зумовлювалося соціально-культурними особливостями цього історичного періоду.

Епоха просвітництва (XVII–XVIII ст.) характеризується розвитком ідей естетичного виховання засобами літератури та музики, особливо акцентуючи на значенні краси в природі та творах мистецтва. Просвітителі XVIII ст., і передовсім Ж.-Ж. Руссо, акцентували головну увагу на ролі природного і соціального середовища у вихованні людини, впливі спадкових чинників, суспільної ролі та значення різних видів мистецтва. Відомий французький філософ Д. Дідро вважав результатом і найвищим ідеалом демократичного виховання таку особистість, в якій гармонійно поєднуються істина, добро та краса. На його думку, засобами мистецтва можна продемонструвати усю красу добра й водночас усю потворність зла, тому воно (мистецтво) має бути

звернене до життя народу. Тобто Д. Дідро пов'язує розв'язання завдань, що стоять перед мистецтвом, з реалізмом, не «опускаючи при цьому мистецтво до рівня повсякденності» [229, с. 15]. Німецький драматург і мистецтвознавець Г. Лессінг, ототожнюючи мистецтво з наукою, вбачав його важливу роль і значення у виявленні сутності речей. На його переконання, мистецтво покликане сприяти розвитку моральності, що стає можливим лише через розкриття краси добра і потворності зла.

Отже, у відповідь на безвихідь, монотонність людського буття, що насаджувалися капіталістичними способами виробництва з кінця XVII ст., сфера «естетичного» почала розглядатися єдиним цілісним середовищем, де людська діяльність набувала особливої свободи й ціннісно-спрямованої орієнтації.

Значний вклад у розвиток ідеї естетичного виховання дітей внесли Я. Коменський і Й. Песталоцці, котрі феномен «естетичне» трактували як важливий чинник виховання і навчання дітей, особливо в оволодінні певним видом мистецтва. Зокрема, у працях Я. Коменського отримала обґрунтування система гуманістичної освіти та виховання, що передбачала розвиток сенсорного й естетичного сприйняття [160; 240]. У теоретичних і методичних працях Й. Песталоцці підкреслюється значення чуттєвого сприйняття, переживання впливу природи і мистецтва [240].

У 1744 р. німецький філософ О. Баумгартеном вперше ввів до наукового обігу термін «естетика» (від грец. αἰσθητικός, aisteticos – сприйняття через відчуття), яким, на відміну від логіки (науки про раціональне пізнання), позначалося вчення про чуттєве пізнання, необхідне для досягнення і створення прекрасного, його відображення у творах мистецтва [348, с. 39].

Ідея «прекрасного» не лише визначає всю змістовну сутність та спрямованість класичної естетики, а й водночас стає предметом естетичного пізнання і принципом його організації. Обґрунтування специфіки естетичного виховання перетворюється на важливий елемент теорії естетики (Г. Гегель, В. Гумбольдт, І. Кант, Й.-Ф. Шиллер та ін.). Поняття «естетичне виховання»

було введено Й.-Ф. Шиллером у праці «Листи про естетичне виховання людини», де стверджувалося, що мистецтво має сформувати всебічно розвинену гармонійну особистість. Саме Й.-Ф. Шиллер став першим теоретиком естетичного виховання, який виокремив його теорію з філософської естетики. Жоден із філософів до нього не надавав естетичному ставленню людини до мистецтва настільки важливого культурно-історичного значення. Програма естетичного виховання Ф. Шиллера втілювалася в утопію «естетичної держави» і модель «естетичної людини», базовану на глибокому переконанні, що краса та мистецтво стануть потужним засобом вільної людини, різнобічного і гармонійного розвитку її особистості [376].

Німецький філософ Г. Гегель визначає прекрасне як повноту прояву ідеї у конкретно-чуттєвій формі, ототожнюючи його з естетичним ідеалом. Водночас мислитель вказує на відсутність такої повноти прояву в будь-якому природному явищі, тому звернення мистецтва до життя, реальної дійсності відводить його від прекрасного, породжує необґрунтовані хибні естетичні переживання. Зважаючи на те, що мистецтво покликане знайти форму, здатну виразити ідею, Г. Гегель обґрунтував необхідність єдності змісту та форми в мистецтві, розглядаючи її (єдність) як таку, що відображає сутність прекрасного, естетичного ідеалу [66].

Інший представник класичної німецької філософії В. Гумбольдт уважав, що формування цілісної, гармонійної особистості можливе лише засобами естетичного, зокрема художнього, виховання. У його концепції мистецтво має виступати засобом втілення соціальних ідей і вираження суспільної психології. Згідно з позицією І. Канта, естетичне начало виступає в ролі засобу, що поєднує чуттєву й умоглядну сторони людської сутності. Філософ визначив прекрасне як таке, що неодмінно подобається усім без будь-якого інтересу, таке, що вирізняється чистою формою. Тобто прекрасне, в розумінні І. Канта, звертає людину до Бога, оскільки лише він є чистою формою [146].

Як зазначає Ж. Ясеницька, класики німецької філософії просліджували нерозривний зв'язок естетичних проблем і мистецтва з найважливішими

завданнями цього історичного періоду, постійно підкреслюючи їх тісну взаємодію з життям суспільства та людини. Їхні естетичні концепції містили гуманістичні тенденції, адже опиралися на діалектичний метод дослідження та розглядали художню культуру в історичній ретроспективі [225, с. 237].

Питання формування естетичних смаків у молоді порушували мислителі Києво-Могилянської колегії (потім Академії), педагоги Братських шкіл. Вони, не будучи достатньо глибоко ознайомленими із західноєвропейськими філософськими школами і течіями, які, принагідно зазначимо, були тоді маловідомими й у самій Європі, в своїх творах усе ж виявляли справжній естетичний смак. До них належать поезії К. Ставровецького, Й. Галятовського, Л. Барановича (XVII ст.), Г. Сковороди, Г. Кониського, ієромонаха Клементія (XVIII ст.), драматичні твори XVII–початку XVIII ст. Прокоповича (трагікомедія «Володимир», 1705 р.), Гірки («Іосиф Патріарх», 1708 р.), Ростовського («Успенская драма», «Грешник кающийся», «Ростовское действо» й ін.), Полоцького («О Навуходоносоре» та «О блудном сыне»), Козачинського («Благоутробие Марка Аврелия», 1744 р.), Довгалевського («Комическое действо на Рождество Христово», 1736 р.), Мигалевича («Стефанотокос», 1742 р.), Лищевського («Трагикомедия о тщете мира сего», 1742 р.), Кониського («Воскресение мертвых», 1746 р.), Щербатського («Фотій», 1749 р.), Трофимовича («Милость Божия, Украину от неудобь носимых обид лядских освободившая», 1728 р.), Хмарного («Об Эзекии», 1728 р.), Несина («Давид і Соломон», 1754 р.), Ляскоронського, Базилевича та багатьох інших.

В Україні осередком формування естетичної думки у XVII–XVIII ст. стає Києво-Могилянська академія, яка на той час була одним із потужних освітньо-наукових центрів Східної Європи. У стінах академії зароджуються й розвиваються реформаторські ідеї М. Базилевича, Л. Гірки, Г. Кониського, М. Козачинського, В. Лищевського, І. Мигалевича, С. Полоцького, Ф. Прокоповича, Д. Ростовського, Г. Сковороди, Ф. Трофимовича, Г. Щербатського та ін. Їхні поезії, драматичні твори, трагікомедії тощо були пов'язані з

гуманістично-естетичною спрямованістю освіти й заклали початок філософії естетики. Тут передовсім треба згадати Г. Сковороду, який перший з-поміж українських мислителів запропонував концепцію філософії науки, в центрі якої стоїть людина з усіма притаманними їй якостями і прагненнями до прекрасного. Його естетичні теорії органічно поєднуються з онтологією, гносеологією, етикою, зумовлюючи взаємопереходи логічного й естетичного знання. «Філософ розглядав естетику у нерозривній єдності з народною творчістю, в якій гармонійно контрастують прекрасне і потворне, добро і зло, моральне й аморальне» [133, с. 18].

В естетичних поглядах Ф. Прокоповича «прекрасне» ототожнюється з гармонією душі та тіла, людськими стосунками, проявами природи, відтвореними у мистецтві. Важливе значення для естетичного впливу на особистість, зазначав Ф. Прокопович, мають природа, мистецтво, народні звичаї, традиції, мода, стиль, побут [270].

Ідея взаємозв'язку естетичного виховання та розвитку особистості почала активно розвиватися у XVIII–XIX ст. у працях відомих вітчизняних учених-філософів і педагогів (М. Антонович, Б. Грінченко, М. Драгоманов, В. Острогорський, І. Франко, П. Юркевич та ін.), які у своїй естетичній теорії на перше місце ставили не пасивну особистість, а людину, здатну естетично перетворювати світ.

Вагомий внесок у розробку естетичних ідей і категорій зробив перший ректор Харківського університету І. Рижський, акцентуючи важливу роль естетики у вихованні й удосконаленні смаку як критерію прекрасного в мистецтві, та поширенні його на всі сфери людської діяльності. Заслугою ректора Харківського університету І. Кронеберга є критика теорії «витонченого наслідування витонченій природі», розкриття неспроможності естетики класицизму. Заперечуючи вчення І. Канта про смак, він стверджував, що ця людська якість – «не здатність відчувати витончене, а здатність задоволення» [171, с. 132]. Важливого значення питанням естетичного виховання дітей, спрямованого проти «вигорання людської особистості»

надавав В. Острогорський, стверджуючи, що естетичне виховання є потужним чинником формування суспільної і громадянської свідомості молодого покоління [230].

Починаючи з середини XIX ст., центром культурного і філософського життя України став Київ. Представники київської релігійно-філософської школи (П. Авсенєв, В. Карпов, О. Новицький, Й. Михневич, І. Скворцов, П. Юркевич) здійснили спробу синтезувати ідеї найвизначніших мислителів світової філософської думки та вітчизняну духовно-релігійну традицію. Як зазначає В. Горський, прагнучи до поєднання просвітництва й романтизму, вони відзначали недостатність абсолютизації ролі розуму, акцентуючи увагу на важливості у духовній діяльності людини почуттів і переживань [78].

Саме цей період позначений інтенсивним процесом зародження й розробки філософії української ідеї, яку започаткували члени Кирило-Мефодіївського товариства, передовсім найвизначніші українські поети, письменники, історики, етнографи В. Білозерський, М. Гулак, М. Костомаров, П. Куліш, Т. Шевченко та ін. Перебуваючи під впливом ідей культури романтизму, члени товариства прагнули до національного відродження України, саморозвитку етичних й естетичних поглядів народу в дусі християнських ідеалів. У листі до журналу «Колокол» М. Костомаров писав, що товариство прагнуло, щоб «кожна народність зберігала свої особливості при загальній особистій і суспільній свободі», щоб його члени були пройняті «співчуттям до неосвіченості народу», прагненням до просвітительства, морального й естетичного розвитку людства [165, с. 657].

Винятково важливу роль у відродженні та становленні української народності, культури і мистецтва відіграв український поет, прозаїк, драматург, художник, політичний і громадський діяч Т. Шевченко. Так, наприклад, в автобіографічній повісті «Художник» він розкрив образи К. Брюллова, В. Штернберга, М. Михайлова, І. Сошенка не лише через показ їхніх дій, що дає змогу простежити становлення і формування цих особистостей, а й з погляду розуміння ними естетики і краси навколишнього

світу. У прозових і поетичних творах Т. Шевченко порушив чимало важливих проблем зі сфери естетики, зокрема про : сутність прекрасного; зв'язок мистецтва і природи; специфіку художньої творчості та її роль у житті суспільства; взаємовплив реалізму та народності. На переконання М. Драгоманова, Т. Шевченко зцілив, віродив й утвердив українську людину, і цим багатством «трагедії» і «жартів» потрапив «якраз у народний смак» [100, с. 397].

Проблема естетичного виховання особистості займала чільне місце у творчій спадщині І. Франка. В естетичному трактаті «Із секретів поетичної творчості» автор обґрунтовує естетику як методологію мистецтвознавчих наук, вважаючи об'єктом вивчення естетики саме життя з усіма його проявами, особливо тими, які здатні викликати шляхетні почуття. З'ясовуючи сутність мистецтва, І. Франко актуалізував питання «про відносини штуки (авт. – мистецтва) до дійсності, про причини естетичного вдоволення в душі людській, про способи, як даний автор викликає се естетичне вдоволення в душі читачів або слухачів, про те, чи у автора є таланти, чи нема, про якість і силу того таланту» [349].

Український філософ П. Юркевич уважав естетичне виховання молодого покоління одним із основних завдань педагогічної науки. Він підкреслював, що естетична, моральна і логічна складові, а також сформованість відчуття прекрасного, є основою здоров'я й досконалості людського духу [388, с. 122–123].

У XIX ст. ідеї естетичного виховання знайшли втілення у низці педагогічних концепцій (С. Русова, К. Ушинський та ін.). Основна мета естетичного виховання дітей, на думку С. Русової, полягає у розвитку естетичної свідомості, естетичного смаку, відчуття краси, гармонії, необхідних для адекватного сприймання навколишньої дійсності [283, с. 147]. Неповторність душі, краса творчості, зазначає вчена-педагог, на генетичному рівні закладені у свідомості українців, тому виховання у дітей відчуття прекрасного постає одним із головних завдань батьків і педагогів [284]. До

основних джерел естетичного впливу на свідомість молодого покоління вона відносить красу найближчого оточення. При цьому наголошує, що краса має бути зрозумілою і привабливою для дитини, позитивно впливати на її настрій, спонукати до добрих вчинків. Тому важливого значення С. Русова надавала оформленню дитячої кімнати, розташуванню меблів, чистоті й охайності одягу та ін., які комплексно здійснюють потужний естетичний вплив на дитину.

Центральне місце проблема естетичного виховання дітей займає у науковій спадщині К. Ушинського, який наголошував на необхідності введення естетичного компонента до різних аспектів життєдіяльності молодого покоління. Естетичне виховання, на його переконання, має орієнтуватися на формування у дитини відчуття бачити і розуміти прекрасне, усвідомлення необхідності досягнення високих ідеалів в особистому житті [11, с. 581]. Результатом цілеспрямованого естетичного впливу на дітей, зазначав К. Ушинський, є сформований естетичний смак. При цьому його особливий характер зумовлюється «народністю», етнічною приналежністю, тому в процесі естетичного виховання молодого покоління велике значення має народна творчість (поезія, пісні, музика, мистецтво та ін.).

Як стверджує В. Городиська, у другій половині XIX ст. цілеспрямоване естетичне виховання дітей здійснювалося лише в дворянських і заможних родинах. У масовій школі спеціально організованого естетичного виховання не проводилося, тому учні, чиї батьки не належали до заможних станів, не отримували відповідного естетичного впливу з боку системи освіти. У церковно-парафіяльних школах, де більшість дітей здобували початкову освіту, практично не було вчителів з предметів естетичного циклу, оскільки в педагогічних і вчительських інститутах не здійснювалася цілеспрямована підготовка вчителів музики і малювання [77].

Наприкінці XIX ст. почала гостро відчуватися необхідність кардинальних змін у системі освіти. В опублікованих того часу матеріалах щодо реформування школи увага акцентувалася на низькій ефективності

процесу естетичного виховання, недостатній кількості предметів естетичного циклу в програмах більшості шкіл. Зазначалося, що недостатній розвиток відчуття прекрасного та естетичного смаку гальмує творчий розвиток особистості учнів.

Другий етап (перша половина XX ст.) – це час створення системи масового естетичного виховання дітей. Якщо у попередній час естетичне виховання було здебільшого прерогативою еліти («суспільних верхів») і заможних людей, то з трансформацією усіх сфер суспільного й економічного життя основні виховні функції починає переймати на себе суспільство. Провідною тенденцією при цьому стає ідея всеосяжності освіти.

Система освіти початку XX ст. характеризується усвідомленим ставленням до потреби естетичного виховання молодого покоління як необхідності для розвитку творчих спонукань людини до світу прекрасного.

Із проголошенням незалежної Української Народної республіки (1917 р.) було створено Міністерство освіти, основне завдання якого полягало у побудові єдиної (трудової) школи, що мала бути національною і ґрунтуватися на теорії німецького педагога Г. Кершенштайнера («Трудова школа»).

У 1918 р. департамент дошкільної та позашкільної освіти при Міністерстві очолила український педагог і освітній діяч С. Русова, яка одним із головних пріоритетів розвитку школи визначила естетичний напрям. Відтак з перших кроків реформування шкільної системи освіти була означена спрямованість на естетичне виховання учнів. Відповідно до навчального плану загальної школи вводилися предмети естетичного циклу, зокрема спів і музика, ліплення і малювання.

Нове завдання школи потребувало і зміни парадигми підготовки вчителя відповідно на вимогу часу було створення на початку 20-х рр. XX ст. під керівництвом Г. Ващенка на Полтавщині (с. Білики Кобеляцького повіту) закладу освіти для підготовки вчительських кадрів, при якому запрацювали

хор і драматичний гурток, де великого значення надавалося трудовому навчанню та художньому вихованню майбутніх педагогів.

Період становлення т. зв. «соціалістичного реалізму» як основного, схваленого більшовиками художньо-мистецького методу, був водночас добою формування нової естетичної культури. Поступово «відсіювалися», відходили у небуття менш значні «літератори і митці» (Т. Шурупій, Г. Коляда та ін.), натомість проявляли свій неабиякий талант, смак й естетичну культуру П. Тичина, В. Сосюра, М. Рильський, П. Панч, Ю. Смолич, Остап Вишня та ін. Крім того із середини 20-х рр. XX ст. формувалася співзвучна часові теорія естетики, яку назвали «марксистсько-ленінською», а тодішні наукові теорії естетичного виховання зазначають нищівної критики, оскільки не вписуються у жорсткі рамки класової ідеології, коли виховання уявлялося лише цілеспрямованим, ідеологізованим процесом впливу вихователя на вихованця з метою вироблення у ньому тих особистісних якостей, які відповідають установкам панівної політичної системи.

На початку 30-х рр. XX ст. естетичне виховання вчені починають розглядати здебільшого як виховний процес, покликаний сприяти формуванню почуттів, смаків, поглядів відповідно до комуністичного ідеалу прекрасного. Такий підхід передбачав не лише розвиток естетичного сприйняття, а й процес виховного впливу з метою формування соціально прийняттого для тогочасного періоду ідеологічного стереотипу. Розвиваючи ідеї комуністичного виховання, Н. Крупська та А. Луначарський наголошували на необхідності формування його естетичної складової (естетичного виховання), що має здійснюватися за відповідними принципами і бути наповнене конкретним практичним змістом.

Наприкінці 30-х рр. XX ст. була розроблена теорія естетичного виховання дітей та юнацтва, основана на принципі дидактики художньої освіти, а згодом було зроблено спробу створити визнанні естетично-виховного потенціалу художньо-творчої діяльності дітей цілісну систему естетичного виховання. Освіта в естетичних напрямках розглядалася

передовсім шляхом до формування естетичної культури дитячої особистості й особливо естетичних смаків, які забезпечують розвиток внутрішньої естетичної потреби в красі [73].

Для теорії і практики естетичного виховання радянського періоду особливе значення мав обґрунтований А. Луначарським принцип єдності та спрямованості естетично художнього й ідейного компонентів, що передбачав такі основні завдання естетичного виховання у радянській педагогіці: 1) виховання у молодого покоління естетичного ставлення й естетичної сприйнятливості до дійсності (комуністичної моделі суспільства) та мистецтва; 2) виховання художньо-творчих здібностей особистості загалом [31, с. 632].

Визначення мети естетичного виховання як виховання здатності цілеспрямовано сприймати, відчувати красу в навколишній дійсності й природі, суспільному житті та праці, у творах мистецтва, формування потреби і здатності брати посильну участь у її створенні відповідно до комуністичних ідеологем, надовго увійшло до вітчизняної педагогічної науки і практики. При цьому наукові дискусії велися лише з приводу засобів естетичного виховання. Так, низка відомих радянських педагогів (П. Блонський, Н. Крупська, А. Луначарський та ін.) вважали, що процес прилучення дітей до прекрасного має бути відірваним від технічної індустріальної цивілізації та зосередженим на «чистому» мистецтві.

Натомість їхні опоненти (С. Шацький, А. Макаренко та ін.) розширювали категоріальні межі естетичного виховання дітей. Так, зокрема, С. Шацький стверджував, що естетичне виховання не може полягати лише у повідомленні знань і формуванні вмінь з різних галузей мистецтва, а має розглядатися як важлива складова виховання загалом. На думку педагога, окрім класичних творів мистецтва, потужний естетичний вплив на дітей здійснює народна творчість, виховне значення якої не завжди враховується у навчально-виховному процесі [374]. Своєю чергою А. Макаренко обґрунтував новий підхід до естетичного виховання дітей, розширивши його за межі

мистецтва. Педагог запропонував здійснювати цілеспрямований естетичний вплив на дітей не лише засобами мистецтва, а й у різних видах діяльності – грі, праці, побуті, людських стосунках [194].

У 40-х рр. XX ст. в радянській системі освіти великого значення надавали дослідженню можливостей естетичного виховання у формуванні всебічно розвиненої особистості. Серед основних аспектів виокремлювалася роль емоційного чинника у житті дитини, значення краси як невід’ємної якості гармонійної побудови навколишнього світу, мистецтва як засобу виховання, наголошувалося на ролі естетичної діяльності в житті суспільства, творчих здібностей у розвитку індивіда. Отже, поступово на зміну широкому підходу до розуміння сутності і завдань естетичного виховання приходить усвідомлення необхідності запровадження цілісної системи, яка охоплювала б сім’ю, школу та заклад позашкільної освіти.

Третій період (друга половина XX ст.) знаменується кардинальними змінами в системі шкільної, позашкільної освіти та сімейного виховання. Освітня реформа, розпочата 1959 р. із прийняттям закону «Про зміцнення зв’язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти Української РСР» [261], разом із низкою прогресивних новацій, окреслила перспективи й визначила необхідність удосконалення системи естетичного виховання дітей.

У 50–60-х рр. XX ст. було започатковано перегляд усталених поглядів на проблему естетичного виховання молодого покоління, посилювався інтерес учених до теорії естетики. Вперше при розробці теорії естетичного виховання обґрунтована необхідність розмежування художнього й естетичного компонентів. При цьому мистецтво розглядалося як один із основних засобів естетичного та художнього виховання.

Перед педагогічною наукою постало завдання зосередити увагу на більш активній організації досліджень у галузі естетичного виховання дітей. Відповідно до цього завдання, Науково-дослідний інститут художнього виховання Академії педагогічних наук розпочав дослідження проблеми

«Мистецтво у формуванні духовного світу радянського школяра». Зокрема, вивчалися такі питання: виховний вплив різних видів мистецтва на дітей різного віку; домінуючий вплив окремих видів мистецтва, різних жанрів залежно від рівня загального й естетичного розвитку дитини, її індивідуальних особливостей, характеру естетичних уявлень тощо [140].

На думку О. Остапчук, науковці того часу (В. Шацька, О. Буров та ін.) акцентують увагу на взаємозв'язках морального та естетичного виховання, здійсненні комплексного підходу до виховання особистості. Вони стверджували, що естетичне ставлення дитини до дійсності проявляється у процесі оцінювання предметів і явищ реального світу, відповідно усі сторони виховного процесу мають містити елементи естетичного виховання, що, безумовно, має важливе значення для формування світогляду особистості [229, с. 21]. Так, у монографії О. Буrows «Естетична сутність мистецтва» актуалізуються питання естетичного виховання як розвивальної педагогічної системи. Автор розкриває концептуальну ідею про сутність естетичного як людської предметності й суб'єктності, а також про мистецтво як засіб і джерело формування цілісної багатогранної особистості [34].

Основні положення естетичного виховання у дитячому садку та школі засобами літератури, музики, образотворчого мистецтва, театру і танцю знайшли втілення у колективній науковій праці «Загальні питання естетичного виховання в школі», що вийшла під редакцією В. Шацької [218]. У ній окреслено сутність, цілі, завдання, засоби і зміст естетичного виховання, а також охарактеризовано методи художньої освіти та виховання, організаційні форми роботи тощо.

У монографії Г. Бурси «Естетичне виховання учнів у позакласній роботі» [35] наголошувалося на важливому значенні естетичного виховання для формування у молодого покоління художніх смаків, ідеологічно правильних понять, поглядів і суджень у галузі музики, живопису, літератури у позаурочний час. Подібна наукова позиція обґрунтовувалася й у книзі Г. Щукиної «Естетичне виховання у радянській школі» та низці науково-

педагогічних статей автора [383]. У монографії В. Шестакова «Проблеми естетичного виховання» підкреслено необхідність естетичного виховання дітей, зокрема через навчання різних видів мистецтва [375]. У своєму ґрунтовному дослідженні В. Разумний розкрив сутність та запропонував цікаві форми і методи естетичного виховання дітей [276].

Науковцями були сформульовані три основні принципи радянської системи естетичного виховання: 1) комуністична спрямованість, що впливає із завдань побудови комунізму в СРСР; 2) масовість, усезагальність; 3) різнобічність (діти повинні виховуватися різними видами мистецтв, що мають свою специфіку, та в різних суспільних інституціях, а отже, використовувати різні виховні можливості.

Хоча перелічені вище дослідження зазвичай носили розрізнений характер, вони зробили певний вплив на практику естетичного виховання дітей. Зокрема, були розроблені такі підручники, навчальні та методичні посібники: В. Белобородова «Розвиток музичного слуху учнів I класу»; «Продитячий голос» під редакцією Н. Орлової; Ю. Рубіна «Драматичний гурток в школі. V-VI класи»; Е. Конорова та В. Светинська «Танцювальні гуртки старших школярів»; Г. Лабунська «До питання про методи навчання малюванню в початковій школі» та ін. [140].

Крім теоретичних досліджень, написання посібників і підручників фахівці з естетичного виховання дітей систематично оновлювали програми обов'язкових занять з малювання і співів у школі, розробляли програми для занять образотворчих, музичних і хореографічних гуртків, факультативних занять у старших класах, укладали художні та музичні хрестоматії, збірники пісень, готували комплекти грамплатівок для слухання музики і розучування пісень тощо.

На засіданнях об'єднаних колегій міністерств освіти і культури Української РСР, присвячених естетичному вихованню дітей дошкільного віку й учнівської молоді [358], вказувалося на необхідність посилення виховної ролі сім'ї, шкільних предметів естетичного циклу та збільшення кількості

гуртків і студій художньо-естетичного спрямування. Так, було поставлено вимогу сприяти батькам в організації естетичного виховання дітей; змінити цільову установку і зміст викладання малювання та співів у школі; забезпечити широке ознайомлення учнів із кращими творами мистецтва, особливо соціалістичного реалізму; виховувати правильний естетичний смак і розвивати творчі здібності в різних мистецьких галузях.

Великого значення проблемі формування у молодого покоління естетичного світогляду та художнього смаку надавав український вчений-педагог і практик В. Сухомлинський, який зазначав, що у серці дитини мають надійно закарбуватися найкращі народні традиції, пам'ять про своє історико-культурне надбання. У книзі «Естетичне виховання і культура почуттів» [320] педагог звертає увагу на необхідність формування у дитини естетичних почуттів, емоційної культури, що постає одним із головних завдань гуманістичної теорії виховання. Сприйняття й осмислення прекрасного, стверджував В. Сухомлинський, складають надійне підґрунтя естетичної культури, без якої почуття залишаються «глухими» до всього високого і шляхетного.

В. Сухомлинський завжди визнавав в освіті пріоритет виховання, тому його виховні ідеї наскрізь пронизані естетичним змістом. Виховання красою, прилучення до духовної культури, до світу прекрасного проходять «червоною ниткою» крізь усі праці педагога, особливо ті, що стосуються становлення особистості в роки дитинства та в період початкової школи. У змісті одного з найбільш відомих його творів – «Серце віддаю дітям» [321] - особливе місце займає естетичне виховання молодших школярів. Такі вирази, як «Від красивого – до людяного», «Дитина мислить образами», «Кожна дитина – художник», «Головне для людини – турбота про живе і прекрасне», стали крилатими у вітчизняній педагогіці, а виховання красою, залучення дитини до прекрасного – основними виховними орієнтирами.

Новаторські педагогічні ідеї В. Сухомлинського трансформувалися у логіку організації освітнього процесу: від естетичних почуттів – до знань і

розширення світогляду, від почуттів і світогляду – до красивих вчинків й естетичної діяльності. Запропонована ним методика естетичного виховання полягала в закріпленні у свідомості дитини зв'язку між художніми образами й естетичними почуттями, між естетичними орієнтаціями та творчою діяльністю, між ставленням до інших людей і до самого себе.

У 1966 р. Бюро ЦК Комуністичної України прийняло спеціальну постанову «Про заходи подальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи в Українській РСР» [258], у якій з-поміж основних завдань окреслювалася необхідність здійснення естетичного виховання учнів, що відіграє важливу роль у їх ідейному та моральному формуванні.

Рішення колегії Міністерства освіти СРСР від 4 грудня 1970 р. «Про заходи щодо поліпшення естетичного виховання школярів» [216] передбачало вивчення й узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду, а також організацію широкого експерименту з вивчення предметів художньо-естетичного циклу. Головними завданнями естетичного виховання було визначено не лише формування естетичних почуттів і смаків, розвиток емоційної сфери особистості, вміння відчувати «прекрасне» в мистецтві, природі, суспільних відносинах, а й озброєння школярів широкими теоретичними знаннями та практичними вміннями у різних галузях мистецтва.

Наступною знаковою подією стало прийняття у 1974 р. закону УРСР «Про народну освіту» [262], в якому серед головних завдань ставилося забезпечення усебічного гармонійного розвитку учнів, їх культури, а також зміцнення зв'язків школи з сім'єю та участі батьків у роботі школи з виховання та навчання дітей і підлітків. На виконання статей цього закону вченими-педагогами разом із учителями-новаторами успішно укладаються нові програми зі шкільних предметів естетичного циклу. Зокрема, у початковій школі замість уроків малювання та співів з'являються нові предмети «Образотворче мистецтво і художня праця» та «Музика». Цей період становлення системи естетичного виховання знаменується відкриттям на базі вітчизняних педагогічних інститутів музично-педагогічних і художньо-

графічних факультетів, які здійснювали підготовку кваліфікованих учительських кадрів для викладання дисциплін естетичного циклу в загальноосвітніх школах і закладах позашкільної освіти.

Особливий імпульс теоретичному вивченню проблеми естетичного виховання надали результати багаторічного дослідження І. Зязюна, що були представлені в монографії «Естетичний досвід особи: формування і сфери вияву» [126]. Автор, наприклад зазначав, що «поняття «естетична свідомість» через свої складові (естетичне сприйняття, естетичні погляди, потреби, почуття, смаки тощо) співвідноситься з поняттям естетичної діяльності, представляючи її духовний, ідеальний план. Сама ж діяльність виступає як технологічний спосіб виробництва та реалізації естетичної свідомості, як вид духовної діяльності (естетичне споглядання, естетичне сприймання, естетичне судження тощо) та практично-духовної діяльності (творчість, навчальна естетична діяльність тощо)» [126, с. 10].

Крім цього, в комплексній монографії «Естетичне виховання школярів» за редакцією О. Бузова та Б. Ліхачова була всебічно й глибоко охарактеризована чинна система естетичного виховання художньої освіти в радянській школі, яка ґрунтувалася на низці принципових положень, з поміжних : ідейно-естетична спрямованість; загальність і обов'язковість; різнобічність впливів і естетичної діяльності; єдність емоційного та інтелектуального; єдність естетичного виховання і навчання; зв'язок знань і практики; наступність загальної художньої освіти; встановлення внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків [387, с. 188–200].

Завдяки філософським концептуальним ідеям О. Бузова та І. Зязюна про естетичну сутність мистецтва, в 70-ті рр. ХХ ст. питання естетичного виховання як розвивальної педагогічної системи стало центральною проблемою творчого розвитку особистості дитини.

У 1978 р. була прийнята постанова ЦК Компартії України І Ради Міністрів УРСР за № 63 «Про заходи по організації виконання постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 22 грудня 1977 р. № 1111 «Про дальше

вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці», в якій наголошувалося на посиленні допомоги школі в організації естетичного виховання учнів; створенні для учнівської молоді широкої мережі мистецьких та кіно-лекторіїв, а для вчителів музики і образотворчого мистецтва консультаційних пунктів; встановленні дієвого шефства творчих працівників над колективами учнівської художньої самодіяльності, а також ставилося перед педагогічними працівниками завдання привести методи навчання і виховання у відповідність до змісту освіти та вимог життя [260].

Розвитку системи естетичного виховання дітей також сприяв наказ Міністерства освіти УРСР за № 360 від 29 грудня 1979 р. «Про поліпшення естетичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл республіки та додаткових заходів на 1980 – 1982 роки», а також створення першого Республіканського учбово-методичного кабінету естетичного виховання дітей Міністерства освіти УРСР, який займався розробкою навчальних планів і програм, підготовкою методичних рекомендацій щодо здійснення естетичного виховання учнівської молоді [360].

На початку 80-х рр. XX ст. знову актуалізувалася увага до проблем теорії і практики естетичного виховання як важливого засобу формування всебічно розвиненої, духовно багатой особистості. Розвиток творчих можливостей школярів, художня освіта, виховання майбутнього читача, слухача, спостерігача проголошувалося одним із головних завдань тодішньої школи. Першочерговою стає необхідність розвивати у молодого покоління відчуття прекрасного, формувати високий естетичний смак, вміння розуміти й оцінювати твори мистецтва [229, с. 22–23]. Однією з відмінних рис цього періоду стала підвищена увага до проблем естетичного виховання, широке залучення дітей до світу мистецтва, спрямування різних засобів на більш повну реалізацію можливостей кожної дитини у формуванні всебічно розвиненої особистості. Теоретичне осмислення проблем естетичного виховання було предметом досліджень О. Бузова, І. Зязюна, Є. Ільєнкова, Н. Киященко, Б. Неменського, В. Разумного, В. Скаторщикова, Г. Шевченко та

ін. В їхніх працях розкривалися принципові положення системи естетичного виховання, визначалися його потенційні можливості як одного з найважливіших чинників розвитку творчих сил і здібностей дитини.

Одна з наймасштабніших реформ освітньої галузі, проголошена у 1984 р. (відповідно до постанови Верховної Ради СРСР «Про основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи» за № 13-XI від 12 квітня 1984 р. [217]), дала початок новому етапу розвитку системи естетичного виховання дітей. У цей період означена проблема набуває особливого значення, оскільки суспільством усвідомлюється необхідність формування світогляду молодого покоління на основі кращих естетичних ідеалів. У розв'язанні проблеми естетичного виховання в загальноосвітній школі важливу роль відіграє вивчення предметів естетичного циклу (естетика, образотворче мистецтво, музичне мистецтво, трудове навчання та ін.). У науково-педагогічній царині ведуться активні дослідження мети, завдань, структури, рівнів естетичного виховання, а також мистецтва як основного засобу прилучення дітей до естетичної культури. Загалом, наукова, художньо-мистецька і педагогічна громадськість підійшла до розуміння необхідності реформування державної системи естетичного виховання, яка б орієнтувала заклади освіти на якісно новий рівень естетичного взаємодії дитини з навколишнім світом.

Одним із результатів цієї реформи стало визнання значущості, загальності і доступності естетичного виховання для всіх без винятку дітей. Воно визначалося важливою складовою навчально-виховного процесу, дієвим засобом усебічного та гармонійного розвитку особистості, збагачення її духовного світу і розвитку творчих здібностей. Головною педагогічною установкою виступало прагнення до застосування різноманітних форм активізації образного сприйняття, стимулювання творчої активності дітей у процесі різних форм занять. Завдяки цьому діти ставали не лише об'єктом естетичного виховання, а й суб'єктом художньо-перетворювальної діяльності, активними учасниками творчого процесу.

Отже, впродовж 50–80-х рр. XX ст. яскраво проявилася тенденція, що відображає прагнення до підвищення виховної ролі мистецтва, поглиблення змісту та шляхів практичної реалізації його виховної функції через систему масового естетичного виховання у сім'ї, школі, закладах позашкільної освіти. Зростання ролі естетичного виховання стало закономірним результатом уваги й оцінки провідними вітчизняними вченими потенційних можливостей різних видів мистецтва, прагнення до його ефективного використання у процесі розвитку особистості та суспільства загалом.

Четвертий період (90-і рр. XX – початок XXI ст.) пов'язаний з кардинальними суспільно-політичними й соціально-економічними трансформаціями радянської системи, процесами державотворення, демократизації та гуманізації вітчизняної освіти, змінами ціннісних орієнтацій молодого покоління. У суспільстві утверджується розуміння того, що саме через культуру та мистецтво здійснюється передача національно-духовного досвіду народу, відбувається встановлення і відновлення порушених зв'язків між поколіннями у справі естетичного виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

У 90-х рр. XX ст. і на початку XXI ст. суспільство поставило нове завдання перед системою виховання – сформувати громадянина з активною життєвою позицією, який успішно функціонуватиме в принципово змінених умовах глобального інформаційного світу і при цьому не «розчиниться» в іншому етносі, не втратить української ментальності.

5 травня 1991 р. було прийнято Закон «Про освіту» [265], який завдяки Постанові Верховної Ради УРСР «Про порядок введення в дію Закону УРСР «Про освіту» від 4 червня 1991 р. [267], розпочав новий етап розвитку вітчизняної системи освіти та виховання, заклавши підґрунтя гуманістичної спрямованості виховного процесу. З-поміж основних принципів цього документа були гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей; органічний зв'язок зі світовою та національною історією, культурою, традиціями [265].

У 1993 р. Кабінет Міністрів України затвердив Державну національну програму «Освіта» (Україна ХХІ століття) [256], у якій серед пріоритетних напрямів реформування виховної системи визначено необхідність забезпечення високої художньо-естетичної освіченості та вихованості особистості. У 1996 р. затверджено Національну програму «Діти України» [264], одним із завдань якої декларувалося формування гармонійно розвиненої особистості, громадянина, здатного до повноцінної життєдіяльності в усіх сферах виробництва, науки, освіти і культури.

Усвідомлення обмеженості раціонального пояснення світу, необхідність подолання погляду на людину лише як носія сукупності знань, умінь і навичок, зумовили інтерес до виявлення розвивальної функції мистецтва у становленні особистості дитини. Зрештою, зростаюче інтуїтивне розуміння того, що мистецтво найбільш ефективно допомагає дитині вибудовувати цілісну картину світу та приймати рішення у широкому спектрі життєвих ситуацій, привело до орієнтації системи освіти та виховання на розвиток особистості школяра як суб'єкта єдиного культурно-освітнього простору, побудованого на основі національних історико-культурних традицій і принципах діалогу культур.

В останнє десятиліття ХХ ст. розвиток теорії естетичного виховання дітей отримав новий імпульс. Переосмислення вітчизняного та зарубіжного педагогічного досвіду, розвиток інноваційних процесів послужили основою для комплексного вивчення проблеми естетичного виховання дітей з урахуванням сучасних тенденцій розвитку суспільства та педагогічної науки.

У 2000 р. Верховною Радою був прийнятий чинний донині Закон України «Про позашкільну освіту» [266], в якому до профільних позашкільних закладів естетичного спрямування було віднесено центри і клуби художньо-естетичної творчості, школи мистецтв, початкові спеціалізовані мистецькі заклади освіти та ін.

2002 року Указом Президента України затверджено Національну доктрину розвитку освіти [263], в якій одним із зобов'язань держави

визначено забезпечення естетичного виховання молодого покоління. У 2004 р. Міністерством освіти і науки України спільно з Академією педагогічних наук України розробило Концепцію художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх закладах та Комплексну програму художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних закладах освіти [257], згідно з якими мета художньо-естетичного виховання дітей полягає у формуванні особистісно-ціннісного ставлення до дійсності та мистецтва, розвитку естетичної свідомості, загальнокультурної і художньої компетентності, здатності до самореалізації, потреби в духовному самовдосконаленні.

Особистісна орієнтація сучасної освіти передбачає залучення молодого покоління до естетичного досвіду людства, творчої перетворювальної діяльності, що є основою естетичного розвитку особистості. У зв'язку з цим важливого значення набуває осмислення конкретних питань естетичного виховання і естетичної діяльності, а також базових теоретичних засад формування естетичної свідомості, культури і смаків особистості.

Вивчення різних аспектів естетичного виховання дітей знайшло відображення у низці дисертаційних робіт вітчизняних учених: В. Алтухової «Проблеми естетичного виховання дітей у сім'ї в історії вітчизняної педагогіки (друга половина XIX – початок XX століття)» [5]; З. Белоусової «Актуальні проблеми естетичного виховання старшокласників» [20]; Е. Белкіної «Естетичне виховання дітей шестирічного віку засобами образотворчого мистецтва (на матеріалі живопису)» [23]; Ю. Гончаренко «Естетичне виховання учнів початкових класів у процесі хореографічної діяльності» [74]; В. Городиської «Естетичне виховання учнівської молоді в системі освіти на західноукраїнських землях (др. пол. XIX–поч. XX ст.)» [77]; О. Гудовсек «Становлення і розвиток естетичного виховання учнів у позашкільних закладах України (1954–1991 рр.)» [82]; М. Зимомрі «Естетичне виховання молоді засобами народних промислів Закарпаття (1919–1939 рр.)» [125]; Г. Карась «Формування естетичного досвіду старшокласників у фольклорних колективах» [147]; Л. Коваль «Взаємодія вчителя та учнів у

процесі формування естетичних відношень засобами музичного мистецтва» [154]; Н. Калашник «Історико-педагогічна генеза формування естетичних смаків учнівської молоді у процесі навчально-виховної діяльності» [142]; С. Панасюк «Формування культури побуту молодших школярів у системі естетичного виховання» [236]; І. Паласевич «Естетичне виховання підлітків у позакласній виховній роботі загальноосвітньої школи (друга половина ХХ ст.)» [235]; О. Поліщук «Підготовка студентів до естетичного виховання дошкільнят засобами українського народного декоративно прикладного мистецтва» [250]; О. Прушковської «Формування у молодших школярів естетичних почуттів засобами художньо-творчого освоєння природи у позакласній роботі» [272]; Н. Савченко «Підготовка вчителя до формування естетичних орієнтацій молодших школярів на цінності народного мистецтва (в умовах позакласної діяльності)» [287]; І. Савчук «Формування естетичних смаків учнів 5–9 класів на уроках трудового навчання засобами декоративно-ужиткового мистецтва» [290]; М. Чернявської «Естетичне виховання дітей у дошкільних закладах освіти України (друга половина ХХ століття)» [369] та ін.

Аналіз сформованих соціально-історичних передумов, наукової, навчально-методичної літератури й освітньої практики показав, що нині педагогічне співтовариство стоїть на порозі нового періоду в розвитку уявлень про естетичне виховання молодого покоління. Учені поступово приходять до усвідомлення того, що передовсім необхідно створити цілісну теорію естетичного виховання дітей, побудовану на фундаментальних засадах народної педагогіки, на основі досягнень сучасної педагогічної науки, що «озброює» дослідника ефективним практичним апаратом і забезпечує якісно нові можливості для створення й упровадження системи естетичного виховання у широку освітню практику.

Отже, дослідження історії філософсько-естетичної думки, аксіологічної діяльності представників мистецтва, спрямованості виховних зусиль педагогів, осягнення ними змісту поняття «естетичне виховання», пошук

шляхів його реалізації в освітньому процесі конкретно-історичної доби залежать як від ідеологічної системи, так і від архетипів світоглядної та прикладної етнокультури, притаманної її носіям. Становлення і розвиток системи естетичного виховання залежить від конкретного соціокультурного й освітнього середовища, а також детерміноване природною обдарованістю, життєвим і художньо-естетичним досвідом дитини, адже, на думку В. Скатерщикова, «той, хто зрозумів красу мистецтва, краще й глибше сприймає красу природи, красу навколишнього предметного світу, красу людини» [300, с. 38].

1.2. Сутність та значення естетичного виховання дитини

Кардинальні трансформації у соціокультурній сфері вимагають орієнтації на естетичне освоєння дитиною навколишньої дійсності як підґрунтя успішної соціалізації у сучасному суспільстві, що допомагає їй досягнути все розмаїття духовно-матеріального світу та визначити власне місце в ньому. Притаманне будь-якій дитині естетичне начало як головний елемент культури є загальною універсальною властивістю індивіда, оскільки містить прихований потенціал для виховання і становлення різнобічно розвиненої особистості.

На жаль, система освіти та інші суспільні інституції недостатньої уваги приділяють належному розвитку особистості молодого покоління, здатного до естетичної трансформації навколишньої дійсності, визначаючи при цьому, як домінантний, спосіб орієнтування на практичну значущість (корисність), а не на еталон краси, прагнення до естетичної досконалості, гармонії.

Позитивний потенціал для становлення і розвитку соціально зрілої, духовно багатой, високоморальної особистості накопичений багатовіковою вітчизняною системою естетичного виховання. Водночас слід наголосити, що її подальший розвиток має стати одним із пріоритетів державної політики.

Важливість і всеосяжний характер завдань, що виникають перед естетичним вихованням, декларується у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р., де серед пріоритетних завдань на сучасному етапі визначено забезпечення естетичного розвитку особистості, формування естетичних цінностей, починаючи з ранньої родинної освіти [211].

Особливої актуальності естетичне виховання молодого покоління набуває на початковому етапі дитинства, оскільки саме в цей період найбільш інтенсивно формуються естетичний світогляд й особливе ставлення до навколишнього світу, яке поступово трансформується в естетичні властивості особистості, передовсім в естетичний смак.

Останнім часом спостерігається підвищений інтерес науковців і практиків до дослідження проблеми естетичного виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку та його ролі в їх гармонійному розвитку. Значний вклад у дослідження проблеми естетичного виховання дітей внесли такі науковці, як І. Зязюн [127], М. Каган [137; 138], В. Кудін [172], Б. Неменський [212], В. Сухомлинський [320] й ін. У наукових працях зарубіжних і вітчизняних учених знайшли відображення різні аспекти естетичного виховання особистості, зокрема теоретико-методичні засади естетичного розвитку дітей (В. Разумний [276]); розвиток естетичних смаків (Н. Калашник [141], І. Савчук [290], В. Скатерщиков [300]) та естетичних цінностей (М. Генік [67], Р. Шульга [379]); особливості естетичного розвитку особистості засобами народного декоративно-ужиткового мистецтва (М. Воронов [59], Д. Гусєв [88], М. Зимомря [125], В. Титаренко [331]), фольклору (В. Гусєв [86], К. Давлєтов [90], О. Жорнова [116], Г. Карась [147], О. Кисельова [149], О. Остапчук [229], С. Садовенко [291]); народної іграшки (О. Батухтіна [18], Т. Коваленко [153], О. Найдєн [206]); у процесі позаурочної виховної роботи (Г. Бурса [35], В. Городиська [77], О. Гудовсек [82], І. Паласевич [235], О. Прушковська [272], Н. Савченко [287]) та ін.

Неупереджений аналіз засвідчує, що погляди вчених на проблему естетичного виховання особистості неоднозначні, тому складають мозаїчну

картину на рівні теоретико-емпіричних міркувань. Водночас вивчення наукової літератури уможлиблює виокремлення загального кола проблем, які потрапили до сфери інтересів науковців як найбільш важливі для дослідження проблеми естетичного виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Це зокрема: змістова сутність естетичного виховання і компоненти, що входять до його структури; термінологічна відмінність естетичних понять і категорій; вплив різних видів, жанрів і напрямів мистецтва на естетичну вихованість особистості; мета, завдання та функції естетичного виховання, умови і методичні аспекти його розвитку; діагностика рівнів сформованості естетичної вихованості тощо. Хоча нами не передбачається глибокого аналізу кожного з окреслених питань, однак для визначення конкретної лінії вивчення специфіки естетичного виховання дитини необхідне певне орієнтація уваги у цих проблемах.

Отже, термін «естетичне виховання» здебільшого використовують синонімічно поряд із художньою, музичною, театральною освітою, проте це поняття є ширшим передбачає «виховання в людини гуманістичних якостей, інтересів і любові до життя в його різноманітних проявах» [8, с. 119].

У «Короткому словнику з естетики» поняття «естетичне виховання» трактується як цілеспрямована система дієвого формування людини, здатної сприймати, оцінювати, усвідомлювати естетичне в житті, природі та мистецтві, жити і перетворювати світ, творити «іншу природу» за законами краси. На кожному етапі суспільного розвитку виробляються свої уявлення про естетичне і художнє, прекрасне і потворне, піднесене і низьке, героїчне і повсякденне, трагічне і комічне, що тісно переплітаються з уявленнями про добро і зло, істинне і хибне, справедливе і несправедливе [170, с. 23].

Естетичне виховання, на думку О. Петрушенка, – це система заходів, спрямованих на вироблення і вдосконалення у людині здатності сприймати, правильно розуміти, оцінювати й створювати прекрасне та піднесене у житті й мистецтві [245, с. 64]. Водночас С. Гончаренко зазначає, що естетичне виховання – складова виховного процесу, що має на меті формування і

виховання естетичних почуттів, смаків, суджень, художніх здібностей індивіда, на розвиток здатності сприймати й перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах життєдіяльності [72, с. 119].

Як стверджує І. Паласевич: «Естетичне виховання – це процес цілісного формування духовності, сприйняття і розуміння прекрасного, плекання в людини гуманістичних якостей, відповідального ставлення до краси, здатності відчувати та творити прекрасне» [235, с. 15]. Науковці Д. Мазоха і Н. Опанасенко під естетичним вихованням розуміють процес формування в індивіда здатності сприймати і правильно розуміти прекрасне у навколишній дійсності та мистецтві; процес формування естетичної свідомості, розвитку творчих здібностей у різних галузях естетичної діяльності; процес формування естетичного досвіду особистості, складовими якого виступають естетичні почуття, естетичний ідеал, естетичні погляди, смаки, інтереси, потреби, естетична діяльність [193, с. 130]. Подібно Б. Ліхачов під естетичним вихованням розуміє цілеспрямований процес формування творчо активної особистості, здатної сприймати, відчувати, оцінювати прекрасне, трагічне, комічне, потворне в житті та мистецтві, жити і творити «за законами краси» [189, с. 51]. Своєю чергою І. Запорожець визначає естетичне виховання як особливий спосіб організації життєдіяльності дитини, що сприяє розвитку естетичних відчуттів, формування уявлень і знань про прекрасне, естетичних оцінок й естетичного ставлення до навколишньої дійсності [122, с. 43]. Ш. Амонашвілі стверджував, що художньо-естетичне виховання – це цілеспрямований, систематичний процес впливу на особистість дитини з метою розвитку її здатності бачити красу навколишнього світу та мистецтва [6, с. 101].

На думку окремих науковців, естетичне виховання – це складова духовної сфери суспільства, що визначає цілі та завдання розвитку творчих здібностей, інтелектуальних й емоційних властивостей людини і суспільства загалом. Естетичне виховання має будуватися на гуманітарній основі освіти та

не зводиться лише до певного комплексу заходів, спрямованих на підвищення культурного рівня особистості [106, с. 125].

Особливість естетичного виховання, стверджують Т. Аболіна та Н. Миропольська, полягає у тому, що воно передбачає формування в особистості потреби в удосконаленні навколишнього світу, забезпеченні особистісного прийняття суспільних цінностей, вироблення соціально значущого й історично прогресивного ставлення до життя, природи, людей, суспільних порядків [1, с. 15]. Л. Калініна прийшла до висновку, що головне завдання естетичного виховання полягає у формуванні художньо-естетичних і творчих здібностей особистості. При цьому місце, роль, мета та завдання естетичного виховання зумовлюються епохою і конкретним соціально-економічним рівнем розвитку естетичної та педагогічної думки [143, с. 24]. Натомість А. Макаренко стверджував, що естетичне виховання – це виховання через красу, виховання красою [194, с. 106].

У творчій спадщині К. Ушинського і його послідовників (С. Васильченко, В. Водовозов, В. Острогорський та ін.) знаходимо актуальні для нашого часу ідеї про естетичне виховання учнів як складову їх гармонійного розвитку. На думку С. Жупанина, К. Ушинський завжди у своїх творах пропагував нерозривну єдність естетичного і морального виховання [118].

Великого значення естетичному вихованню надавав В. Сухомлинський, вважаючи, що воно – прекрасне могутнє джерело моральної чистоти, духовного багатства, фізичної досконалості. Воно якнайтісніше пов'язане з усіма сферами духовного життя особистості та колективу. «Краса – могутній засіб виховання чутливості душі, – писав педагог, – це вершина, з якої ти можеш побачити те, чого без розуміння і почуття прекрасного, без захоплення і натхнення ніколи не побачиш. Краса – це яскраве світло, що осяває світ. При цьому світлі тобі відкривається істина, правда, добро; осяяний цим світлом, ти стаєш відданим і непримиреним. Краса вчить розпізнавати зло і боротися з ним. Я б назвав красу гімнастикою душі, вона виправляє наш дух, нашу

совість, наші почуття і переконання. Краса – це дзеркало, в якому ти бачиш сам себе і завдяки йому так чи інакше ставишся сам до себе» [323, с. 410].

Резюмуючи сказане вище, констатуємо, що, психолого-педагогічна наука у широкому сенсі під естетичним вихованням розуміє, по-перше, формування здатності особистості сприймати, відчувати, інтерпретувати «прекрасне» у житті та мистецтві, по-друге, усвідомлення людиною необхідності брати участь у перетворенні навколишньої дійсності «за законами краси», по-третє, систему залучення молодого покоління до художньо-перетворювальної діяльності з метою формування творчих художніх здібностей.

Аналіз наукової літератури з проблем естетики, мистецтвознавства, педагогіки і психології засвідчив різні підходи науковців до визначення сутності поняття «естетичне виховання» й обґрунтування його завдань у загальній теорії виховання, що зумовило необхідність уточнення цієї категорії відповідно до проблематики дисертаційного дослідження та формулювання авторського варіанту цієї дефініції. Отже, на нашу думку, естетичне виховання дитини – це процес, який передбачає системно-комплексний, планомірний і послідовний вплив на дитину з боку різних соціальних інституцій (у т.ч. й сім'ї) з метою формування у неї здатності цілеспрямовано сприймати, правильно розуміти, адекватно оцінювати естетику навколишньої дійсності, а також творити «за законами краси».

Сучасні науковці розглядають естетичне виховання у контексті «дилеми», сформульованої шведською дослідницею А. Ліндберг, яка є квінтесенцією цих суперечностей. Вона називає цю проблему «дилемою між навчальною та харизматичною позиціями». Перша – ґрунтується на переконанні, що здатність до оцінки мистецтва залежить від знань, а учень розглядається як «посуд», який можна ними наповнити; у такий спосіб відбувається процес «об'єктифікації» учня. З іншого боку, полярна за своїм контекстом, «харизматична позиція» утверджує «суб'єктифікацію» учня, де здатність до оцінки і творення виходить зсередини, де вільне самовираження є

способом індивідуального розвитку [407, с. 346]. Проте обидва підходи насправді не є кардинально протилежними: хоча А. Ліндберг називає один з них об'єктивуючим і пасивним, його кінцевим результатом виступає здатність до самостійної оцінки мистецтва, результатом суб'єктивуючого й активного підходів – творча самореалізація, а об'єднувальним чинником – моральна стійкість індивіда.

Здатність до творчого самовираження властива будь-якій дитині, однак для її повної реалізації необхідний свідомий, цілеспрямований, планомірний і систематичний вплив. «Система естетичного виховання має бути, перш за все, єдиною, яка об'єднує все суспільне життя дитини, де кожен вид заняття має своє чітке завдання у справі формування естетичної культури й особистості в цілому» [212, с. 205]. Завдяки такому різнорівневому зовнішньому впливові дитина набуває здатності самостійно проводити внутрішню роботу для вибору та конкретизації особистих моральних цінностей, суб'єктивного осмислення навколишнього світу, взаємовідносин із ним та іншими людьми.

Головною підсистемою, вагомим чинником і первинним осередком естетичного виховання є сім'я, в якій батьки розуміють виховну та розвивальну дію естетичних вражень, сповнюють процес формування дитини красою і творчістю. Іншою ключовою підсистемою естетичного виховання виступає навчально-виховний процес у закладах дошкільної та загальної середньої освіти (дитячий садок, школа), складові та взаємодоповнювальні елементи якого становлять усі навчальні предмети (здебільшого гуманітарно-естетичного спрямування). При цьому організаційно-коригувальна функція у забезпеченні педагогічної спрямованості та доцільності освітнього процесу належить педагогові (вихователю, вчителю).

Іншими важливими підсистемами естетичного виховання є позакласна і позашкільна діяльність дітей, зорієнтована на їх прилучення до різних видів художньої творчості (факультативні курси, гуртки, студії, творчі майстерні художньо-естетичного спрямування тощо). Практична реалізація цієї підсистеми зумовлює необхідність застосування нетипових, інноваційних

підходів до художньо-творчої діяльності дітей, індивідуальних форм і методів стимулювання їхньої творчої активності, здійснення педагогічного моніторингу за перебігом основних етапів навчально-виховного процесу.

Невід'ємними складовими системи естетичного виховання є самоосвіта і самовиховання, зорієнтовані на вдосконалення вже набутих і формування нових якостей особистості. Самоосвіта і самовиховання зумовлюються індивідуальними захопленнями індивіда та сприяють активізації системи конструктивних здібностей: індивідуальної експресії, інтуїтивного мислення, творчої уяви, подолання стереотипів тощо.

Як зазначали Т. Аболіна і Н. Миропольська, ефективне функціонування системи естетичного виховання молодого покоління можливе лише за умови органічної єдності з комплексом усієї навчально-виховної діяльності та цілеспрямованого керівництва з боку батьків, педагогів, громадських активістів [1].

У контексті соціального прогресу існують різноманітні, часто полярні за своєю сутністю концепції реалізації естетичного виховання дітей, одна з яких стверджує, що виховувати варто ті якості, в яких має потребу суспільство, адже якими прекрасними не були б ідеї про ідеальне естетичне виховання, вони мають дещо абстрактно-утопічний характер і можуть спричинити не лише різкий внутрішній конфлікт, а й неприйняття оточення [27]. З іншого погляду, функція виховання полягає у тому, щоб підготувати дитину до виконання тієї ролі, яку їй належить відігравати у суспільстві, тому система виховання має прагнути сформулювати її характертак, щоб він наближався до соціально затребуваного [94]. Однак у цьому випадку дитина, все більше стає буттям не цілісним, а функціональним у сфері як суспільного виробництва, так і культурного вираження, починає характеризуватися домінуванням фрагментарного, неповноцінного сприйняття світу, інфантильного ставлення до нього.

Необхідно враховувати, що такий уніфікований підхід не може задовольнити потреби всіх індивідів, а його наслідки в майбутньому здатні

негативно вплинути на розвиток суспільства загалом: з погляду сучасних вимог навіть позиція старанного виконавця стає все більш недостатньою, тому варто розвивати дитину як творчу особистість, що характеризується критичністю мислення, оригінальністю у прийнятті рішень, самостійністю у судженнях, вишуканим естетичним смаком.

На думку В. Бутенка, естетичне виховання й освіта в педагогіці краси сповнені альтернативних підходів і тлумачень, зумовлених суб'єктивним характером розуміння предмета, проте концепція естетичного виховання має бути спрямована на максимальне охоплення цих відмінностей, як сукупність індивідуальних контрибуцій у розвиток суспільства [36].

На наше глибоке переконання, дітям необхідно пропонувати спочатку народну, а надалі й класичну естетичну основу, які сприяли б формуванню здорових естетичних смаків у такий спосіб, щоб завдяки процесу виховання у них вироблявся своєрідний імунітет до впливів різноманітних низькопробних антихудожніх проявів у мистецтві та навколишній дійсності. Водночас необхідно спонукати дітей до максимальної свободи сприйняття й активного творчого самовираження не лише у межах закладів освіти, а й в усіх інших сферах життєдіяльності, зокрема і сім'ї.

Дитина завжди прагне чогось більшого, ще прекраснішого, тому намагається утверджувати «красу», наслідувати її прояви у повсякденному житті. На цьому прагненні здебільшого ґрунтується сутність естетичного виховання. Якщо естетичне виховання розпочинається з раннього віку, стверджував А. Луначарський, то це дає міцні й необхідні результати, оскільки саме тоді закладається фундамент кардинальних властивостей духовного світу людини [238].

Естетична форма пізнання містить у собі естетичні ідеали, естетичні відчуття, естетичне сприйняття, естетичні потреби, естетичні смаки тощо. Ці естетичні категорії завжди виступають у діалектичному взаємозв'язку й взаємозалежності.

Визначальним елементом естетичного пізнання виступає естетичний ідеал як вищий ступінь прекрасного, досконалий прояв духовної та матеріальної краси.

Естетичний ідеал – це найбільш загальне і цілісне уявлення про прекрасне в природі, суспільстві та самій людині, яке сприймається як мета [333]. Оскільки естетичний ідеал відіграє визначальну роль в естетичному пізнанні особистості, то процес естетичного виховання необхідно підпорядкувати формуванню цілісного погляду дитини на прекрасне в житті та мистецтві.

Естетичні відчуття виражають здатність особистості до естетичного сприйняття і трансформації світу. При цьому естетична потреба є першим кроком до реалізації цієї здатності, оскільки розуміється як усвідомленість необхідності дій у певній сфері діяльності, спілкування з природою, взаємовідносин з іншими людьми, художньої творчості з метою одержання естетичного піднесення та задоволення.

Науковцями (Б. Ліхачов [189], О. Остапчук [229], В. Толстих [333], П. Якобсон [391] та ін.) доведено, що на розвиток процесу естетичного сприйняття суттєво впливає не лише світогляд людини, а й соціальна підготовка, що відображає ознайомлення індивіда з певними естетичними явищами, вміння відчувати, усвідомлювати та засвоювати красу.

Естетичне відчуття – це безпосереднє емоційне переживання людиною свого естетичного ставлення до дійсності, що закріплюється естетичною діяльністю в усіх її проявах. Естетичне відчуття пов'язане з переживаннями, емоціями (радістю, смутком, захопленням, здивуванням, страхом), суб'єктивним ставленням людини до дійсності [391].

Чуттєво-емоційне сприйняття дійсності трактується як естетичне сприйняття, тобто процес, що здійснюється здебільшого невимушено, без будь-якої сторонньої дії й зумовлюється силою естетичного впливу на особистість з боку навколишньої дійсності та мистецтва [122].

Естетичні відчуття закріплюються в естетичних потребах, які, сформувавшись, проявляються у різних видах діяльності та ставленнях людини до навколишньої дійсності. Естетичні потреби сприяють творчому розвитку, вдосконаленню якостей особистості людини. Вони змінюються у процесі діяльності індивіда залежно від установок щодо способів і методів їх задоволення, а отже, виявляють зацікавленість в естетичних цінностях, породжують момент засвоєння і створення естетичного у різноманітних формах діяльності та мистецтва, виступають фундаментом для формування естетичної культури особистості[391].

Естетичні потреби здійснюють вплив на формування естетичного смаку, відображаються у кінцевому акті процесу естетичного пізнання – естетичній оцінці.

На думку М. Кагана, естетичний смак є здатністю людини пізнавати, сприймати й переживати естетичну цінність предметів [136]. І. Савчук розширює цю дефініцію, вважаючи, що «естетичний смак, з одного боку, це здатність особистості відбирати об'єкти та явища на підставі власних естетичних орієнтацій, уподобань, уявлень про прекрасне, а з іншого – духовна якість особистості, завдяки якій відбувається емоційно-образне сприйняття навколишньої дійсності, її естетична оцінка та творче практичне перетворення. Становлення і розвиток естетичного смаку залежить, по-перше, від конкретного соціокультурного середовища, по-друге, зумовлене психофізіологічним та загальнокультурним розвитком особистості тобто естетичний смак детермінований природною обдарованістю, життєвим та художньо-естетичним досвідом, рівнем освіти і виховання, які особистість набуває у соціокультурному й освітньому середовищі» [290, с. 37].

У більшості дефініцій стосовно естетичного смаку йдеться про здатність людини до естетичного сприйняття, особистісної диференціації художніх образів та виникнення на цій основі внутрішніх стійких норм і критеріїв естетичної оцінки. Естетична оцінка – завершальна ланка процесу естетичного

сприйняття, усвідомлення його результату; спосіб встановлення естетичної цінності будь-якого об'єкта чи явища.

Отже, проаналізувавши й узагальнивши різні дефініції, зазначимо, що естетичне виховання як процес формування естетичної культури особистості ґрунтується на таких основних компонентах:

- естетичний ідеал – соціально й індивідуально психологічно зумовлені уявлення про досконалість краси у природі, суспільстві, мистецтві, людині;
- естетичні відчуття – емоційні стани, викликані оцінним ставленням людини до явищ навколишньої дійсності та мистецтва;
- естетичне сприйняття – здатність виокремлювати у мистецтві та повсякденному житті естетичні образи і переживати естетичні відчуття;
- естетичні потреби – прагнення до естетичних переживань, спілкування з художньо-естетичними цінностями;
- естетичний смак – здатність оцінювати естетичну цінність предметів, творів мистецтва, естетичних явищ;
- естетична оцінка – форма відображення об'єктивно наявного ставлення до прекрасного.

На основі контент-аналізу літературних джерел радянського і пострадянського періодів [1; 35; 47; 94; 112; 129; 257; 293; 307; 320] нами виділені й узагальнені основні завдання естетичного виховання дітей:

- 1) розвиток здатності сприйняття мистецтва, естетичних предметів і явищ навколишнього середовища;
- 2) розширення та поглиблення знань про теорію й історію мистецтва, засвоєння змісту естетичних цінностей;
- 3) формування уміння проникати в естетичну сутність предметів, творів мистецтва, явищ навколишньої дійсності;
- 4) формування естетичного ставлення до художньої культури, мистецтва й навколишньої дійсності з метою духовного збагачення особистості;
- 5) розвиток творчого потенціалу, здібностей і здатностей до естетичної творчості;

6) формування естетичного смаку й оцінки;

7) поступова трансформація «естетичної природи» особистості, котра виявляється у прагненні до суспільно-ціннісної, матеріально-духовної діяльності «за законами краси».

Відповідно до основних компонентів і завдань естетичного виховання, нами виокремлені основні складові педагогічної роботи з дітьми, зокрема й у сім'ї:

1. Прилучення до культурних і мистецьких цінностей. Різні види мистецтва гармонізують логічне й художньо-образне начало у мисленні дитини, розвивають особистість не однобічно, а цілісно і гармонійно.

2. Розвиток естетичного сприйняття у процесі спілкування з об'єктами мистецтва. Сприйняття забезпечує безпосередній, «точковий» контакт дитини зі світом мистецтва. Сприйняття залежить від попередньо набутого досвіду, знань, змісту і завдань виконуваної діяльності, а також індивідуально-психологічних відмінностей дитини (потреб, схильності, мотивів, інтересів, емоційних станів та ін.).

3. Засвоєння естетичних ідеалів. Твори мистецтва, що у художньо-образній формі відображають дійсність, позитивно впливають на дитячу емоційну сферу, сприяють формуванню умінь естетично сприймати навколишній світ, трансформувати й інтерпретувати його.

4. Формування естетичного смаку. Естетичний смак виступає основою чуттєвого оцінювання об'єктів і явищ навколишньої реальності та образів мистецтва.

5. Розвиток естетичного інтересу. Природою естетичного інтересу виступає емоційне ставлення та безпосередня реакція дитини на виразальні компоненти об'єкта пізнання (емоційно-позитивне ставлення до естетичної складової процесу та діяльності).

6. Розширення обсягу естетичних знань, стимулювання до проявів естетичних суджень й оцінок. Педагогічна робота спрямована на ознайомлення дітей з правильним визначенням прекрасного і потворного,

комічного і трагічного в реальному житті та мистецтві; виховання потреби активно й творчо вносити елементи краси в життя, природу, власний вигляд, у стосунки з іншими людьми.

7. Формування культури творчого мислення. Творче мислення передбачає формування психологічних якостей особистості (здатностей, мотивів), а також набуття знань й умінь, необхідних для створення нових, унікальних продуктів творчості.

Зважаючи на сутність, завдання й основні складові педагогічного впливу на естетичне виховання дітей, вченими визначені такі його основні функції [1; 35; 47; 94]:

- 1) ідеологічна – полягає у переосмисленні дитиною набутих цінностей;
- 2) пізнавальна – зумовлюється пізнавально-дидактичним потенціалом засобів здійснення естетичного впливу на дитину (гра, навчання, художньо-творча діяльність тощо);
- 3) творчо-розвивальна – спрямована на розвиток здатності дитини до творчості у різних сферах життєдіяльності та мистецтва;
- 4) культурно-соціальна – передбачає формування естетичної культури дітей, пов'язана з проблемою організації і проведення їхнього дозвілля;
- 5) організаційно-педагогічна – виконує завдання виховання у дітей естетичного ставлення до дійсності;
- 6) психологічна – розкриває зміни в особистості дитини залежно від її взаємодії з естетичними явищами і предметами навколишньої дійсності.

Проведений аналіз психолого-педагогічної та науково-методичної літератури з проблеми дослідження [1; 39; 94; 129; 189; 205; 212; 320; 333; 228; 382 та ін.] уможливив виявлення важливих умов естетичного виховання дітей:

- 1) створення позитивного емоційного клімату в сім'ї (родині), закладах освіти і виховання, спрямованого на розвиток діалогу культур у процесі художньо-естетичної діяльності;
- 2) урахування потенційних можливостей та здібностей кожної дитини, індивідуальних та вікових особливостей при доборі художніх творів

(літературних, музичних, образотворчих, декоративно-ужиткових та ін.) і видів художньо-естетичної діяльності;

3) особистісний підхід до дитини як основа творчої художньо-естетичної діяльності;

4) тісна співпраця сім'ї та закладів освіти і виховання у рідній діалогі культур;

5) створення художньо-естетичного середовища вдома та закладах освіти і виховання з максимальним використанням продуктів дитячої художньої творчості;

6) широке застосування спонукальних методів з метою активізації художньо-естетичної діяльності дітей, передовсім ігрових, інтерактивних тощо.

Науковцями давно доведено, що естетичні властивості особистості не є вродженими, а починають розвиватися у ранньому віці та залежать від особливостей соціального ареалу [94]. У сім'ї розвиток естетичного сприйняття дитиною навколишньої дійсності та мистецтва відбувається перманентно і спонтанно, зокрема у процесі навчання та виконання повсякденних домашніх справ, при спілкуванні з природою і мистецтвом, через міжособистісні контакти з батьками, родичами, однолітками та ін. Дитина зіштовхується з естетичними явищами у певний спосіб естетично «трансформується», однак при цьому естетична сутність предметів нею часто не усвідомлюється, а тривалий некоординований зовнішній вплив може сприяти формуванню викривленої перцепції цінностей, ідеалів та життя загалом.

Здійснюючи естетичний вплив на дитину в сім'ї, передусім необхідно враховувати її вікові особливості. Якщо у дошкільному віці основним видом діяльності є гра, то для дітей молодшого шкільного віку джерелом розвитку моральних і пізнавальних сил стає навчання. У віці 6–9 років відбувається інтенсивне формування особистості дитини, пов'язане з вихованням нових

якостей особистості, розширенням емоційної сфери, переорієнтацією спрямованості вольових і пізнавальних процесів.

Дитина молодшого віку запам'ятовує здебільшого лише емоційно яскраві події та образи, проте згодом стає більш урівноваженою, у неї підвищується стійкість уваги, здатність до самоорганізації. На зміну безпосередньому емоційному захопленню красою приходить потреба в її адекватній оцінці, осмисленні, що створює передумови для систематичного набуття дітьми відповідних знань у галузі мистецтва [61].

У процесі естетичного виховання в дитині закладаються основи світосприйняття, розширюється та поглиблюється пізнання навколишньої дійсності, формується спостережливість, а найбільш сприятливі умови для цього створюються у процесі використання естетично привабливих об'єктів пізнання. У дошкільному та молодшому шкільному віці спостережливість дитини проявляється не лише в здатності до цілеспрямованого споглядання, а й в умінні словами виражати побачене, яке особливо вразило. Психологи зазначають, що естетичний розвиток особистості завжди розпочинається з чуттєвого, тому для розвитку дитини важливим є набуття чуттєвих естетичних вражень, зокрема від творів мистецтва, предметів побутового призначення й особистого вжитку, суспільного ареалу, краси природи та явищ. Розвиток дитини значною мірою пов'язаний з набуттям чуттєвих знань [102; 289]. Процеси естетичного сприйняття та відчуття тісно пов'язані з формуванням у неї потреби слухати, бачити, що становить фундамент естетичної сприйнятливості і відіграє важливу роль у її розвитку.

У процесі естетичного виховання формуються естетичні смаки та естетичні ідеали особистості. Смаки відображають досвід дітей та виникають з естетичних вражень від сприйняття. Що більше таких вражень отримує дитина, то більше з'являється можливостей для формування у неї естетичних смаків.

Діти здатні оцінити моральні якості інших людей, особливо доброту, турботливість, увагу й інтерес до себе. Ці якості вони оцінюють утилітарно-

практично, а людську красу пізнають у зовнішніх, привабливих, безпосередньо споглядальних формах одягу, прийомах поведінки і вчинків.

Дошкільний (5–6 років) та молодший шкільний (6–10 років) періоди є найбільш важливими для розвитку естетичного сприйняття, творчості та формування морально-естетичного ставлення до дійсності. У цьому віці здійснюється найбільш інтенсивне формування властивостей і якостей особистості, які практично незмінно зберігаються впродовж усього життя [188, с. 56].

Дитяча свідомість, особливо в ранньому віці, ще не є самостійним регулятором поведінки та діяльності, розвитку духовних, естетичних потреб. Проте вона вже достатньо стійка, щоб практично брати участь в організації свого життя, середовища, виборі способів діяльності. Саме в дитячому віці здійснюється інтенсивне формування ставлення до дійсності, що поступово трансформуються у властивості особистості [205, с. 24].

У дошкільному віці дитина характеризується сукупністю сприятливих передумов, порівняно з іншими віковими групами, для здійснення цілеспрямованого, систематичного, педагогічного впливу, зорієнтованого на формування естетичного ставлення до дійсності, розвитку творчої уяви і практичних навичок. Це період спостережливості та великого інтересу дитини до об'єктивної реальності, відкритості до навколишнього світу, загостреної чутливості, схильності до анімізму, фантазії, гри, які виникають у зв'язку з потребою реалізувати предмети дійсності у практичній діяльності.

Можливості для розвитку особистості різко зростають із переходом дитини у статус школяра. У неї на той час уже сформувалися основні психофізіологічні структури та механізми здійснення елементарної життєдіяльності. Вона звертає увагу на яскравий, барвистий і безмежно різноманітний світ, що оточує її. Тому в цьому віці необхідно забезпечити дитині повноцінне життя, створити умови для розгортання всіх її сил й інтелектуальних потреб [188, с. 59].

Психофізіологічна основа, закладена в дитячому віці, дає змогу дитині надалі звертатися до нагромаджених фактів про навколишній світ і стверджувати себе в ньому. У неї виникає провідна для цього вікового періоду духовна пізнавальна потреба, різноманітні пізнавальні устремління й інтереси. Зокрема, В. Сухомлинський зазначав, що без емоційно-естетичного стрижня неможливо досягнути всебічного мисленнєвого розвитку дитини, оскільки краса й жива думка органічно поєднані, подібно як сонце і квіти [322, с. 43]. Досвід спілкування та діяльності спочатку формує у дітей елементарне, а згодом більш цілісне й адекватне розуміння прекрасного у мистецтві та навколишній дійсності.

Щодо проблеми естетичного виховання, то нині ключовий конфлікт виник між тими, хто вбачає його метою навчання змісту різних видів мистецтва, та тими, хто розуміє його як процес самовираження. На наше переконання, естетичне виховання формує у дитини здатність не лише сприймати красу мистецтва та навколишнього світу, але й самій творити. Відповідно ключову роль у її житті відіграють різні види художньої діяльності: ліплення, малювання, навчання співів і музики, участь у гуртках декоративно-ужиткового мистецтва, колективах художньої самодіяльності та ін. Створені власними руками предмети побуту, вироби образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва сприяють творчому розвитку дитини, її естетичному вихованню. Тому із раннього віку необхідно звертати увагу на її індивідуальні здібності, інтереси та бажання, щоб активно стимулювати її займатися улюбленою справою, допомагати у виборі гуртків, напрямів художньо-творчої діяльності [39].

Отже, естетичне виховання залежить, по-перше, від соціуму й соціокультурного середовища, в якому перебуває дитина, а по-друге, зумовлене психофізіологічним і загальнокультурним розвитком її особистісних якостей, здатностей та властивостей. Звідси, естетичне виховання визначається природною обдарованістю, спонтанно формується в умовах сімейного, соціокультурного й освітнього середовища, детермінується

життєвим і художньо-естетичним досвідом й актуалізується через цілеспрямований педагогічний вплив батьків, вихователів, учителів, керівників дитячих творчих колективів тощо.

1.3 Сім'я як соціальний осередок естетичного виховання дитини

В умовах кардинальних змін усіх сфер функціонування сучасного суспільства (економічній, освітній, політичній, культурній та ін.) особливого значення набувають впливи соціально-педагогічного характеру, зокрема сім'ї, на процес виховання молодого покоління. Саме у сім'ї (родині) розпочинається процес соціалізації дитини, розвивається світогляд, формуються основи її громадянської позиції.

Проблема виховання дитини в сім'ї перебуває в центрі наукових інтересів багатьох вітчизняних і зарубіжних учених (Т. Алексєєнко [4], В. Бабій [12], І. Єрохіна [115], Б. Ковбас [156], Т. Кравченко [168], Т. Кулікова [177], П. Лєсгафт [183], М. Стельмахович [308], Т. Яценко [396] та ін.). На важливій ролі сім'ї як найпершої соціальної інституції у процесі виховання дітей дошкільного віку та учнівської молоді наголошували педагоги-класики: С. Русова [283; 284], Г. Ващенко [42], А. Макаренко [194], В. Сухомлинський [320; 321] та ін. Теоретичні та науково-методичні аспекти естетичного виховання дітей у сім'ї досліджували В. Алтухов [5], А. Волошин [57], Л. Глазунова [69], Т. Мочан [204], В. Шацька [373] та ін.

Правові засади сімейного виховання закладені в низці нормативно-правових документів загальнодержавного значення. Зокрема, у статті 51 Конституції України наголошується, що «сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою» [162]. У Національній програмі «Діти України» [264] сім'я визначається як важливе природне середовище, у якому здійснюється різнобічний розвиток дитини, її матеріальне забезпечення та духовний розвиток. Програмою «Українська родина» [268] закладаються

підвалини формування сім'ї нового типу, традиційно міцної й економічно спроможної, шляхи підвищення її іміджу, стану та статусу. Практична реалізація Концепції сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина» [163] спрямована на сприяння фізичному, інтелектуальному, естетичному й духовно-моральному розвитку особистості дитини, підвищення рівня відповідальності батьків за сім'ю та виховання дітей.

Традиції родинного виховання склалися упродовж багатьох століть і зміцнювалися в ході історичного розвитку людства. З давніх-давен українці розглядали сім'ю і рід як святиню, а виховання дітей вважали священним обов'язком батьків. Завдяки вихованню у родині народ продовжував себе в своїх дітях, генерував національно-патріотичний дух, характер, менталітет, традиційну родинно-побутову культуру.

В українських родинях дітей завжди вчили, що людина невіддільна від рідної землі, свого родоводу, нації. Головним оберегом ладу в родинях і суспільних взаєминах були звичаї та традиції, які зобов'язували кожного її члена досконало вивчати і знати своє походження «до сьомого коліна». Людину, яка не знала історії свого роду, вважали безрідною, космополитом. Повага і любов до свого роду, рідної землі, національних звичаїв і традицій починалася з поцінування писемних пам'яток, переказів, предметів побуту, портретів, сімейних реліквій та інших матеріалів про життя предків.

Дбаючи про майбутнє дітей, батьки усвідомлювали, що передумовою успішного виховання є духовний зв'язок між поколіннями. Тому в родинному середовищі формувалися такі якості особистості, як повага до старших, милосердя, доброта, щирість. Однією з найбільших чеснот була та залишається любов і повага до батьків. У багатьох родинях побутовув звичай «віддавати чолом», тобто цілувати руку батькам і родичам. Змалечку привчали дітей молитися за батьків і за всю сім'ю. Виявом шанобливого ставлення до старших за віком було звертання на «ви», а вітаючись, діти мали вклонятися. У народній педагогіці такий послух і шана ґрунтувалися на переконанні, що в

суспільстві найбільшу повагу треба виявляти до того, хто має більший життєвий досвід, мудрість.

Вихованням дітей у сім'ї здебільшого займалася мати, тому її роль у родинному вихованні є визначальною. Матір стоїть на сторожі доброї, лагідної, світлої атмосфери в домі, тому ідеал людини, характер моралі, спосіб життя українців підпорядковані нормам, що є типовими для жінки. Звідси й генетичні риси національного характеру українців: сердечність, доброта, щирість, гостинність, працьовитість тощо.

Перші кроки, які робить дитина, це кроки у прекрасний, казковий і, водночас, загадковий світ, а мати, однією з перших допомагає їй побачити цей світ, відчутти та зрозуміти красу, мелодійність поезії, музики, мистецтва. Піднесений настрій, усе «прекрасне», що оточує дитину, спонукає її до добрих вчинків, формує шляхетність.

В основі традиційного родинного виховання лежить спільна трудова діяльність батьків і дітей. Упродовж віків українці вважали працю мірилом духовно-моральних і фізичних якостей особистості. Ще в часи Давньоруської держави хлопчиків готували до трудової діяльності, до виконання функцій годувальника сім'ї, її глави та охоронця. Дівчаток залучали до жіночої праці, вчили прясти, ткати, шити тощо. Батьки прищеплювали дитині не лише трудові навички, а й любов до праці, виховували свідоме ставлення до неї, культуру праці, нетерпимість до неробства, ледарства, байдикування.

Дотримуючись норм і принципів народної педагогіки, батьки самі розвивають у собі добродійні цінності, власними вчинками формують те, що хотіли б бачити у своїх дітях. Недаремно в народі по батьках судили про їхніх дітей: «Яблуко від яблуньки далеко не котиться», «Яка хата – такий тин, який батько – такий син», «Який куш, така хворостина, який батько, така й дитина».

Упродовж усього XX ст. й донині сім'я в Україні переживала глибокі зміни, які стосувалися усіх аспектів її існування. З одного боку, вона подолати кризу патріархальності родинних стосунків, а з іншого – зіткнулася з новими

проблемами, значною мірою втратила здатність виконувати життєво необхідні для людства функції й опинилася в кризовому стані.

У багатьох сучасних сім'ях часто спостерігається значне спотворення цінностей. Молоді батьки здебільшого на перше місце ставлять ідею збагачення, прагнуть виховати в дітей прагматизм, раціональність, меркантильність, розвинути волю до кар'єрного успіху. Детермінантами поведінки батьків щодо своїх дітей стали «комерційні» відносини, маніпулювання, бездушність, постійне намагання у всьому домінувати. Такі крайнощі призводять до відчуження дітей, їх поступового віддалення від батьків, встановлення між ними формально-ділових стосунків (зроби, прибери, принеси, мовчи тощо) з відповідними реакціями – санкціями за порушення вимог, – що стає причиною загострення одвічної проблеми батьків і дітей.

Не всі батьки усвідомлюють сутність соціальної рівності між дітьми та дорослими, а тому відкидають навіть саму ідею рівноправності. Насправді, рівність не передбачає одноманітності. Той незаперечний факт, що дитина не може зрівнятися з дорослими ні в набутих знаннях, ні в сформованих вміннях і навичках, не позбавляє її права на повагу й особисту гідність. Тому батьки відчують гостру нестачу педагогічних знань і потребують спеціальної підготовки для виконання виховної функції. Сукупність змін у глобальному інформаційному світі призвела до фундаментальних зрушень у системі взаємодії «особистість – сім'я – суспільство».

Психологи і педагоги Т. Алексєєнко [4], В. Алтухова [5], А. Дмитренко [96], Г. Радчук [275] та ін. наголошують, що, керуючи вихованням дітей у сім'ї, молодим батькам слід пам'ятати, про залежність його результату від наявності справжньої близькості та взаєморозуміння між ними і дітьми. Батьки повинні бути справжніми друзями для своїх дітей, вміти перейматися їхніми інтересами й водночас у доступній формі посвячувати їх у власні плани, мрії, ділитися трудовим досвідом, своїми знаннями та вміннями. Активна участь батьків у житті дітей сприяє загальному зміцненню сім'ї,

збереженню родинних звичаїв, формуванню сімейних традицій, посиленню родинних зв'язків.

Загальноновизнано, що батьки та сімейний побут – це найперші вихователі дитини. Саме в сім'ї розпочинається її прилучення до культури, духовно-моральних й естетичних цінностей, формування норм і правил поведінки. Сім'я несе основну відповідальність за виховання дітей, прищеплення їм любові до праці та творчості, розвитку естетичних знань і здібностей. «Життя в домашньому середовищі формує у дитини навички здорового способу життя, організації розумного дозвілля, наполегливої праці й естетичної творчості» [205, с. 31].

Дитячий вік – це період становлення особистості дитини, коли вона повною мірою перебуває під впливом сім'ї. Саме в цей період, коли зароджуються й утверджуються витoki творчих сил і здібностей дитини, батьки мають створити усі необхідні умови для розвитку її духовно-моральних і естетичних потреб, формування основ естетичної культури.

Естетичне відчуття і смак, які формують у дитини, – це передовсім результат тривалої та копіткої роботи батьків, зусилля яких необхідно оптимально скоординувати для досягнення бажаного результату. Тому надзвичайно важливою є педагогічна грамотність батьків, характер їх естетичних запитів, культурно-просвітницький клімат у родині. Батьки, організовуючи спільні з дітьми читання книг, прогулянки і виїзди на природу, відвідування театрів, музеїв, художніх виставок, організовуючи бесіди та дискусії на естетичну тематику, сприяють розкриттю їх потенційних можливостей, формуванню естетичного смаку, розвитку художньо-естетичних здібностей.

Для дітей, особливо дошкільного та молодшого шкільного віку, сім'я виступає в ролі організатора одержання естетичних вражень. При цьому визначальним є не стільки рівень підготовки батьків у сфері естетичного виховання, скільки увага, з якою вони ставляться до естетичного виховання своїх нащадків. Важливе місце у цьому процесі займає ставлення батьків до

виховання дітей у дошкільному закладі, якості навчання предметів естетичного циклу (музика, образотворче мистецтво, художня праця та ін.) у школі, відвідування занять у гуртках і студіях художньо-естетичного спрямування, виступів на конкурсах і фестивалях, участь у виставках і вернісажах тощо.

Ефективність естетичного виховання дітей у сім'ї зумовлюється комплексом належно створених умов, основними з яких є непорушність авторитету батьків, подружня вірність, любов і повага до дітей та близьких, відповідальність за майбутню долю дитини, відданість сімейним традиціям, цінність домашнього вогнища та ін.

З-поміж принципів естетичного виховання дитини в сім'ї важливе місце займають такт: гуманізму; пріоритетності людських і моральних цінностей; активної художньо-творчої діяльності; народної педагогіки (народності, зв'язку виховання з життям, природовідповідності, культуровідповідності, наступності та спадковості поколінь й ін.).

Методи естетичного виховання дітей у сім'ї різноманітні, проте вони відображають особистість батьків і залежать від набутих ними естетичних ідеалів і смаків: одні батьки прагнуть виховати в дитині високу творчу натуру з притаманним їй художньо-мистецьким потенціалом; інші – любов до прекрасного, гармонію в усіх аспектах життєдіяльності; ще інші – бажають бачити своїх дітей передовсім охайними, акуратними, такими, що цінують порядок і красу, прагнуть до досконалості. У кожному конкретному випадку застосовується свій арсенал доступних методів і засобів естетичного впливу.

Естетичне виховання дітей в сім'ї – це всеохопливий процес, що зумовлюється багатьма чинниками, які комплексно впливають на естетичний розвиток особистості дитини (спільна праця, рідна природа, фольклор, народне мистецтво, звичаї і традиції та ін.).

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження [8; 36; 94; 127; 143; 189; 205; 373 та ін.] уможливив виокремлення основних засобів естетичного впливу на дітей у сім'ї: гра; навчальна (художньо-творча)

діяльність; праця (трудова діяльність); природа; мистецтво (у процесі відвідування культурно-просвітницьких закладів: театру, музею, виставки та ін.); навколишнє природне середовище; засоби масової інформації (преса, радіо, телебачення, Інтернет); народна педагогіка (звичаї та традиції, фольклор, народне декоративно-ужиткове мистецтво тощо). Розкриємо детальніше вищезазначені засоби естетичного впливу на дітей у сім'ї.

Дитяча гра. Практикою доведено, що естетичне виховання має місце впродовж усього онтогенезу, тобто охоплює всі періоди вікового розвитку індивіда, проте що раніше дитина опиняється у полі спеціально спрямованого естетичного впливу, то якіснішим буде його результат. Змалку, здебільшого у процесі ігрової діяльності, дитина починає пізнавати навколишній світ, засвоюючи алгоритми культури дій і комунікації з однолітками та дорослими.

Гра – це найперший і найефективніший спосіб активізації творчого потенціалу дитини, розвитку її уяви та нагромадження первинних естетичних вражень. Гра є провідним видом діяльності у дитячому віці та надзвичайно важливим засобом формування особистості дитини [319]. Ігрова діяльність дає змогу дитині «відкрити» нові горизонти життя, вивчати навколишній світ, відчувати радість пізнання нового, невідомого. Іграшка як засіб встановлення ігрового контакту, спілкування з ровесниками та дорослими відображає потребу дитини бути зрозумілою, виразити своє ставлення до світу (любов, радість, гнів, доброзичливість та ін.), дає їй змогу засвоїти етичні норми й уявлення, сприяє формуванню моральних й естетичних якостей.

Ігрова діяльність, зазначає А. Валлон, пов'язана з переживанням широкого діапазону естетичних переживань. Гру завжди супроводжують такі інтенсивні естетичні переживання, як почуття радості від перемоги, прояву майстерності, досягнення результату, милування красою комбінацій, ритмом, насолода від виявлених здібностей. Емоційна насиченість гри робить її винятково привабливою формою естетичного виховання [38].

У грі виховується повага до праці дорослих, проявляються і розвиваються творча уява, здатність до задумів, формується естетика

поведінки. Дитячі ігри надзвичайно різноманітні за змістом, характером й організацією. У них діти самі вибирають тему, розвивають її сюжет, розподіляють між собою ролі, підбирають необхідні іграшки тощо. У процесі спілкування з іграшками, що мають художньо-педагогічну цінність, формуються естетичні ідеали та смаки дитини. Прекрасне сприймається нею як дещо цінне, що викликає широку гаму відчуттів, позитивних емоцій. Для дитини «прекрасне» близьке за значенням до категорій «гармонія форми», «гармонія кольору», «гармонія ритму».

Навчальна художньо-творча діяльність. Важливим джерелом естетичного розвитку особистості дитини є процес навчання, що володіє високим естетико-виховним потенціалом, забезпечує набуття дитиною естетичних знань й формування відповідних умінь і навичок. Художньо-творча діяльність дітей може здійснюватися у різних соціальних інституціях, проте важливе місце належить сім'ї.

Творчість – вільна діяльність, до якої дитину не можна примусити; вона може творити лише через внутрішню потребу, внутрішнє спонукання до самореалізації, яке виступає більш дієвим чинником, ніж будь-який зовнішній тиск чи примус [94]. Лише творча поведінка в сучасному мінливому світі може вважатися справді адекватною, є стимулюючим чинником у процесі еволюції: стаючи суб'єктом культури, дитина проявляється у всій повноті, багатогранності, неповторності своєї особистості, а розмаїття особистостей та багатство їх творчих потенцій забезпечує можливість перманентної адаптації до швидкозмінних реалій буття, стає запорукою розвитку суспільства як соціальної структури та духовного здоров'я людства. Саме здатність до творчості гарантує дитині в майбутньому стабільність існування, даючи змогу адекватно й своєчасно реагувати на мінливість життєвих обставин, бути активним творцем, а не пасивним реципієнтом реальності.

На думку багатьох науковців (І. Волков [55], Л. Виготський [61], М. Жуков [117], Б. Мейлах [200], О. Прушковська [272], Н. Сокольнікова [306], В. Толстих [333] та ін.), художня творчість – це особливий і

надзвичайно потужний засіб естетичного виховання молодого покоління. У цьому контексті В. Толстий наголошує на унікальному значенні та важливій ролі художньої творчості для формування естетичних цінностей особистості [333, с. 6]. Своєю чергою С. Шацький зазначав, що будь-яка людина за своєю натурою є художником, оскільки так чи так прагне вносити у своє життя елементи краси. Естетичне відчуття притаманне кожній людині, тому поняття «художник» близьке навіть тим, хто не створює безпосередньо твори мистецтва. Задатки художника, творчі здібності необхідно розвивати, і що раніше, то краще. Саме у дитячому віці, зауважував учений, закладаються перші й важливі поняття про добро і зло, прекрасне та потворне [374].

Відомий художник М. Жуков стверджував, що відкриття і справжня творчість можливі, коли людина побачить щось не так, як усі, не так, як бачили до неї, а по-своєму, нешаблонно [117]. Досліджуючи особливості уявлення дітей у формуванні художньо-естетичного образу, Є. Ігнат'єва підкреслює, що складний художній образ не виникає відразу в завершеній (цілісній) формі, а формується поступово, у міру включення нових тимчасових зв'язків між різними його уявленнями. Науковець зазначає, що, крім асоціативності, в утворенні художньо-естетичного образу важливу роль відіграють міркування дитини, бо ж тільки вони роблять процес художньо-творчої діяльності свідомим і відповідальним [131].

Заняття образотворчим і декоративно-ужитковим мистецтвом, художня праця, музика, танці, читання дитячої літератури, казок, перегляд кіно- та мультиплікаційних фільмів тощо виступають основними формами естетичного виховання дітей, оскільки активно впливають на формування естетичних смаків, інтересів, розвивають творчі здібності. Так, наприклад, досліджуючи проблему інтерпретації літературних творів, А. Просенюк [271] зазначає, що у процесі ознайомлення дитини з життям і діяльністю літературного (казкового) героя у неї виробляються відповідні естетичні судження про нього. Рівень розуміння, виявлений у них, впливає на формування у дитини наочно-типового образу, в утворенні якого велику роль

відіграють асоціації між елементами, які йдуть від образу, створеного письменником, і тими, які діти доповняють самостійно. У процесі осмислення літературного образу важливе значення має ставлення дитини до образу, що виявляється в емоційності й естетичності висловлювань про нього.

Дитяча праця (трудова діяльність). Естетичне ставлення індивіда до навколишньої дійсності, на думку Ю. Бабанського, зумовлюється процесом його трудової діяльності та досягнутими результатами. Усвідомлення і переживання праці, як симбіозу фізичних й інтелектуальних зусиль, явища, що підносить і окриляє, формують основу естетичного виховання і розвитку особистості [239, с. 117].

Естетичний концепт трудової діяльності тісно переплітається з проявом і розвитком творчого потенціалу особистості, суб'єктивними переживаннями творчості як специфічного внутрішнього стану в єдності його інтелектуальних, етичних й естетичних проявів, безкорисливим задоволенням результатами своєї праці [111, с. 226].

У процесі трудової діяльності дитина вступає у складну систему внутрішніх і зовнішніх соціально-психологічних відносин, тому естетичне виховання засобами праці тісно пов'язане з моральним, формуванням культури спілкування, переживанням краси як необхідності. Естетичне переживання праці сприяє подоланню дитиною історичної суперечності між красою й утилітарністю. У процесі трудової діяльності вона не лише споглядає, а й сама створює красу, знаходить можливості для реалізації власних творчих ідей.

Психолог П. Чамата зауважував, що безпосередня участь у трудовій діяльності збагачує і розширює емоційну сферу дітей, зміцнює почуття обов'язку та відповідальності, сприяє розвиткові відчуття насолоди і радості, пов'язаних з переживаннями досягнутих результатів. У таких переживаннях завжди є щось більше, ніж задоволення від добре виконаного доручення старшого наставника (батьків, родичів), оскільки майже всі діти починають усвідомлювати свої нові можливості та їх перспективу [366].

Підсумовуючи, зауважуємо, що, у процесі трудової діяльності дитина переосмислює та перетворює не лише об'єкт праці, а й себе саму, отримує задоволення від результату творчих, фізичних і розумових зусиль, удосконалення форми і змісту предметів діяльності, перетворення навколишньої дійсності. У результатах праці дитина немов би заново створює себе в об'єктивній реальності, проявляючи естетичне ставлення до об'єкта трудової діяльності як її складової.

Природа. З усього розмаїття проявів в естетичному вихованні, краса природи найбільш близька і зрозуміла кожній людині. Жива і нежива природа розвивається за своїми складними законами, які відкриваються дитині в процесі пізнання, праці та творчості. Перед дитиною у всій красі розгортаються особливості природних явищ (світанок і захід сонця, паморозь, сніг, туман тощо), вражаючі пейзажі зоряного неба, пори року та їх чергування, «краса» рослинного і тваринного світу тощо.

Педагогічна наука завжди звертала увагу на особливі можливості впливу природи на відчуття і способи поведінки дитини. Свого часу відомий педагог В. Сухомлинський часто приводив своїх учнів на поле чи в гай, де діти вчилися відчувати та розуміти природу, бачити і переживати її красу. Природа, зазначав педагог, естетично впливає на розвиток людини багатством і різноманітністю кольорів, звуків, запахів, температури. Сприймання цієї гармонії пробуджує у дитини почуття прекрасного, збагачує її життєвий досвід, розвиває естетичний смак, активізує емоційну сферу, стимулює прагнення до естетичних ідеалів [321].

Подібно А. Макаренку у кожному своєму вихованцеві пробуджував здатність відчувати і переживати красу й неповторність кожного природного явища, бажання облагороджувати і зберігати природну сутність усього, що їх оточувало. Спостереження дитини за природою, вважав К. Ушинський, вчить аналізувати, спостерігати, збагачує словниковий запас яскравими образами, які згодом можуть стати її процесом мовлення [346, с. 258].

Багато цікавого і прекрасного можна виявити, спостерігаючи за ростом рослин, життям тварин. У своєму нарисі про естетичне значення голосів птахів О. Мальчевський зазначає, що притягальна сила природи полягає у багатогранності, безконечності та розмаїтті її об'єктів. Квіти і птахи, на думку вченого, за яскравістю естетичних вражень займають особливе місце, оскільки приваблюють багатством форми та краси. При цьому квіти зачаровують своїм неповторним ароматом, а птахи – мелодійністю співу, що підсилює естетичний вплив природи на особистість дитини [197].

Відомий психолог П. Якобсон у книзі «Естетичне виховання дітей в сім'ї» зазначав, що такі форми діяльності дітей, як обробіток грядок, клумб, їх дбайливе чатування й постійне спостереження за ростом квітів, дуже цінні, оскільки розвивають спостережливість дітей, увагу до окремих деталей життя природи. Важливо, на думку науковця, розвивати у дітей цілісне сприйняття картин природи, формувати сприйнятливості і вміння насолоджуватися зміною видів природи, різноманіттям її життя і краси. Добре, коли батьки звертають увагу дітей на картини природи, підтримують їхні естетичні переживання. [392].

Отже, виховуючи вміння бачити красу, виразність, неповторність природних явищ, сім'я як соціальний осередок, має вчити дітей цінувати світ природної краси і гармонії.

Мистецтво. Підґрунтям, на яке спирається система естетичного виховання, є мистецтво у всіх його проявах (музичне, театральне, літературне, образотворче, декоративно-ужиткове та ін.). «Ці платонівські та гегелівські ідеї уможливили сформулювати аксіому, згідно з якою мистецтво постає ключовим елементом естетики як науки, а краса – детермінуючим естетичним явищем. Мистецтво володіє необмеженим потенціалом для розвитку особистості, яка перебуває у центрі системи естетичного виховання. Мистецтво було і залишається головним предметом естетики, а художнє виховання – основним засобом формування естетичного ставлення до навколишньої дійсності», – зазначав Б. Ліхачов [190, с. 330].

Головний ідеолог філософії освіти, відомої як реконструкціонізм, Т. Брамелд, особливо наголошував на важливій ролі мистецтва в освіті та потребі вивчення проблем естетики у соціокультурному та соціополітичному контекстах. Те, що цей вчений називав «соціальною самореалізацією», є всеохоплюючою цінністю в освіті, адже людський досвід спрямований одночасно соціально й індивідуально. Мистецтво входить до цієї концепції як центральний елемент, адже воно - унікальне, органічне синкретичне явище, що досягається індивідами та групами, об'єднує поезію, живопис, скульптуру, архітектуру і навіть ремісничі вироби щоденного вжитку [401, с. 321].

Відомий психолог Б. Теплов, досліджуючи психологічний аспект проблеми художньо-естетичного виховання, зокрема ставлення дітей до сприйняття творів музичного мистецтва, стверджував, що художній твір не може стати для дитини естетичним об'єктом без попереднього осмислення й «розуміння» [326]. Науковець наголошував, що у процесі естетичного сприймання думки та почуття дитини перебувають в єдності. Сприйняття мистецтва – активний процес, до якого входять емоційне переживання, робота фантазії та мисленнєва діяльність [327].

На важливому значенні мистецтва в естетичному вихованні дитини наголошував В. Сухомлинський. Сутність мистецтва, стверджував він, – завжди естетична, воно (мистецтво) пропагує високі естетичні еталони, тому за своєю суттю є синтезом естетичного, що стверджує красу навколишньої дійсності [321]. За словами М. Гріні, завдяки естетичному вихованню людський досвід поповнюється новими структурами, у ньому формуються нові моделі та відкриваються нові перспективи. Люди бачать інакше та по-іншому «резонують», адже твір мистецтва, сприйнятий правильно, ставить перед споглядачами вимогу по-новому бачити, чути та ставати тими, ким раніше вони не були [404, с. 392]. Саме спонукання дітей до змін, на нашу думку, є центральним завданням естетичного виховання.

У процесі відвідування музеїв, картинних галерей, концертних залів, театрів та інших культурно-просвітницьких закладів діти ознайомлюються з

високохудожніми творами мистецтва (музичного, театрального, художнього, декоративно-ужиткового та ін.), вчать розуміти побачене й почуте, створене «за законами краси». Мистецтво здійснює значний вплив на глибинні сфери людської психіки, розвиває художній смак, виробляє власний стиль, прищеплює естетичну культуру, вчить розуміти і створювати красу.

Навколишнє середовище. Важливе значення для естетичного виховання особистості має навколишнє середовище (середовище сім'ї), яке окреслює соціальний, духовний і матеріальний простір дитини.

Середовище як естетичний феномен спільно з перетворювальною діяльністю людини, постає основним джерелом виникнення та розвитку здатності естетичного ставлення до навколишньої дійсності. Одвічно всі покоління людей милувалися красою, що їх оточувала, захоплювалися естетичними проявами матеріального і духовного світу.

Навколишнє середовище, на думку А. Щербо і Д. Джоли, – це складне і багатоаспектне явище, тісно пов'язане з економічними, політичними і соціально-правовими сторонами життєдіяльності суспільства, що здійснює цілеспрямований вплив на свідомість, працю і побут людини [382].

Неможливо переоцінити вплив на естетичний розвиток молодого покоління атмосфери дитячого садка чи школи, проте домашнє предметно-побутове середовище залишається його потужним і постійним джерелом, особливо на особистість дитини дошкільного та молодшого шкільного віку. У старшому віці зв'язок дитини з довкіллям набуває органічного і цілісного характеру, тому вплив сім'ї дещо знижується, однак все ж залишається доволі вагомим [228, с. 210].

Домашнє середовище – це середовище сім'ї, де здійснюється первинний естетичний розвиток особистості дитини, прилучення її до народної творчості, ознайомлення з цінностями предметно-просторового світу, формування інтересу до краси навколишньої дійсності.

Важливе значення для естетичного виховання дитини у сім'ї має облаштування побуту (чистота, порядок, зручність, краса тощо), що формує

відчуття краси навколишнього світу, комфорту батьківського дому. В атмосфері сімейного побуту зароджується і починає формуватися естетичне ставлення дитини до навколишнього світу. Увага до чистоти й акуратності, декоративних елементів побуту, краси ручної праці та художньо-творчої діяльності має особливу цінність для естетичного виховання дитини.

Найперші дитячі враження про гармонію життя, природи є найбільш глибокими і безпосередньо впливають на зміст її життєвих установок в майбутньому. Батькам необхідно прагнути, щоб усі сфери життя дитини, її інтелектуальна та фізична праця, творча діяльність, морально-естетичне відношення були пронизані усвідомленням необхідності збереження та примноження краси і гармонії [333, с. 76].

Краса, зазначав В. Сухомлинський, породжує почуття любові до рідної землі, до Батьківщини. У своїй головній праці «Серце віддаю дітям» він писав, що «хоча є красивіші місця на землі та найкращою, найдорожчою є та місцина, де народилася і виросла дитина – садок у білому наряді цвітіння, неповторне звучання бджолої арфи над полем гречки, глибоке холодне осіннє небо з журавлиною зграєю над обрієм, сині кургани в тремтливому мареві, багряний захід, верба, що схилилася над дзеркалом ставка, стрункі тополі край дороги» [321, с. 18].

Як впливає із вищесказаного, сім'я, домашній побут, навколишнє середовище мають потужний естетико-педагогічний потенціал, оскільки забезпечують безпосереднє спілкування дитини з навколишнім світом, що складає сукупність духовних і матеріальних цінностей та здійснює значний вплив на естетичний розвиток і становлення особистості дитини.

Засоби масової інформації. Важливим джерелом естетичного виховання дітей виступають засоби масової інформації (преса, радіо, кіно телебачення, Інтернет). Художньо-естетичний вплив, який надходить через інформаційні канали, є ефективнішим для дітей середнього і старшого шкільного віку, особливо якщо для цього створені всі передумови в сім'ї та школі, ніж для

дітей раннього та переддошкільного вікового періоду, де головним джерелом естетичного розвитку залишається домашнє середовище.

Зупинимося лише на найбільш популярних нині засобах масової інформації – телебаченні та Інтернеті. Важливу роль в естетичному вихованні відіграє телебачення, яке є не лише засобом масової інформації, а й відносно новим видом мистецтва, здатним передавати на відстані естетично перероблені враження буття. Соціальна цінність телебачення полягає аудіо- та відео інформативності, а важлива естетична особливість в «одномоментній» передачі фактів, безпосередньому репортажі з місця події, включенні глядача в той потік історичних явищ, які відбуваються у цей момент і про які лише завтра можуть «заговорити» газети та кінохроніка, а післязавтра – література, театр, живопис.

За даними соціологічного дослідження О. Дроздова, 58 % дітей та молоді прагнуть копіювати поведінку телегероїв [101], вони стають для них прикладом для наслідування. Однак, на жаль, в них діти переймають як позитивну, так і негативну манеру поведінки, візуально приймають або відкидають естетичні цінності.

Серед сучасних засобів масової інформації особливе місце належить глобальній мережі Інтернет як найдинамічнішому середовищу інформаційно-комунікаційного обміну в історії людства. Статистика свідчить, що понад два мільярди людей (26,1 % усього населення планети) користуються ресурсами Інтернету; завдяки глобальній мережі за останні 5 років було створено і передано більше інформації, ніж за останні 50 років [411].

Нині інформаційно-комунікаційні технології знаходять все більше застосування у всіх сферах людської практики, впливаючи на перебіг психічних процесів особистості та реорганізуючи не лише окремі дії індивіда, а й людську діяльність загалом. Застосування інформаційно-комунікаційних технологій спричиняє структурні і функціональні зміни у психологічній діяльності дитини, що стосуються пізнавальної, комунікативної й особистісної сфери, трансформують виконавчу здатність, процеси формування мотивації,

потреб та інші важливі процеси діяльності людини. Парадоксально, але зростання кількості технологічних взаємозв'язків веде до інтенсифікації фізичної й емоційної ізоляції дитини, саме тому на сучасному етапі суспільного розвитку естетичне виховання має бути спрямованим передовсім на формування адекватного сприйняття дитиною себе і навколишньої реальності.

Народна педагогіка. У сучасній теорії і практиці виховання все більша увага науковців звертається до використання можливостей навчально-виховного потенціалу народної педагогіки, яка у процесі історичного розвитку набула своєрідного національного «забарвлення», увібрала багатовікову мудрість і досвід минулих поколінь у реалізації завдань навчання і виховання молодого покоління на основі народних звичаїв, традицій, культури, мистецтва.

Наголошуючи на важливості народного виховання, відомий педагог К. Ушинський підкреслював його унікальні виховні можливості, які перевершують можливості будь-яких виховних систем, побудованих на абстрактних ідеях [343, с. 100]. Засоби виховання народної педагогіки – це чинники, котрі здійснюють безпосередній вплив на свідомість дитини з метою засвоєння необхідної навчально-пізнавальної інформації, формування практичних умінь і навичок, розвитку пізнавального інтересу, оволодіння способами поведінки та ін. [175]. До основних засобів народної педагогіки належать фольклор, звичаї, традиції, обряди, народне декоративно-ужиткове мистецтво та ін.

Естетичне виховання дітей у сім'ї розпочинається з раннього віку, коли вони з материнським молоком засвоюють любов і ніжність, увагу та турботу, а колискова пісня стає втіленням добра, оспівуванням краси й високого людського почуття. У народному фольклорі збереглося багато дитячих пісень на різну тематику, які розвивають у юних душах відчуття ритму, мелодійності, моторики.

Не менш важливу роль у вихованні дитини відіграють іграшки, особливо народна, яка відзначається оригінальністю й художньо-мистецькою досконалістю.

Неможливо переоцінити значення у житті дитини казки, яка є животворним джерелом дитячого мислення, шляхетних прагнень і почуттів. У казці виявляються кращі національні риси характеру, ментальність народу. Цей жанр фольклору імponує дітям завдяки яскравим постичним образам, гіперболізації, казковій героїці, вірі у справедливість, красу, порядність, торжество розуму та правди. Казка виховує естетичне ставлення до навколишньої дійсності, вчить розвивати фантазію, бачити красу людських взаємин, бути схожим на улюблених героїв.

Освітньо-виховний потенціал української народної педагогіки для реалізації завдань естетичного виховання дітей у сім'ї детальніше розкрито у підрозділі 1.4 дисертаційної роботи.

Здійснений вище аналіз дає змогу дійти висновку, що цілеспрямоване естетичне виховання дитини в сім'ї має здійснюватися на засадах традиційного родинного виховання, принципах народної педагогіки, з використанням усіх доступних для цього методів і засобів естетичного впливу.

1.4 Освітньо-виховний потенціал української народної педагогіки

Народна педагогіка – невід'ємна складова загальної духовної культури українського народу. Формуючись упродовж багатьох століть, народ виробив унікальну духовну та матеріальну культуру. Паралельно у ході багатовікової виховної практики склалася і своя національна система виховання. Народна педагогіка завжди орієнтувалася на формування у молодого покоління відчуття краси навколишньої дійсності, здатності бачити й розрізняти прекрасне й потворне, трагічне та комічне у поведінці людей і героїв творів народної художньої творчості, переживаючи при цьому відчуття насолоди, задоволення, піднесення [81].

Процес становлення народної педагогіки здійснювався поступово та послідовно, зберігаючи при цьому наступність поколінь і формуючи образ народу в його кращих рисах. Віками накопичений досвід був основним матеріалом народності, умовою результативності його теорії і практики, відображав певний рівень педагогічних знань, конкретний історичний етап духовного прогресу народу.

Український народ одвічно створював, зберігав і примножував багатство словесного, музичного, хореографічного та декоративно-ужиткового мистецтва. Народні жанри інтуїтивно враховували фізичні та психологічні особливості дітей різних вікових груп, сприяли прищепленню норм поведінки в дитячому колективі, прилученню кожного наступного покоління до збереження та розвитку національної культури [282].

Кожна форма української народно-педагогічної культури (пісня, казка, обряд, ритуал тощо) – це особливий мікрокосмос, вивчення якого сприяє успішному розв’язанню актуальних завдань виховання молодого покоління. На наше переконання, у нинішні часи засилля інших культур, нівелювання національних вартостей, поширення у суспільстві космополітичних настроїв, саме народна педагогіка може протистояти цим панівним трансформаціям, здатна навчити дитину розмежовувати істинні й уявні цінності, надати допомогу в пошуку відповідей на складні й актуальні питання виховання громадянина-патріота.

Народна педагогіка володіє унікальним досвідом, що дає змогу на практиці реалізувати ідею гармонізації людини з навколишньою дійсністю, створити відповідні педагогічні умови, сприятливе освітньо-виховне середовище. Народна педагогіка як сукупність незафіксованих у письмових джерелах цілей, прийомів і засобів виховання може бути певною мірою зрозуміла через дослідження усної народної творчості, фольклору, прикладного мистецтва [21, с. 20–21].

В усній народній творчості, звичаях, обрядах, традиціях, художніх ремеслах і промислах закладено колосальний обсяг інформації з питань

виховання молодого покоління, тому, цілком природно, дослідження освітньо-виховного потенціалу народної педагогіки позитивно впливає й на розвиток класичної педагогічної науки і практики.

Великого значення народному досвіду виховання надавав відомий чеський педагог, демократ-гуманіст Я. Коменський, який одним із перших зрозумів величезне значення народної педагогічної культури та традиційного народного виховання, творчо переосмисливши і поклавши їх в основу створення наукової теорії педагогіки [159]. Аналіз педагогічної спадщини Я. Коменського дає підставу стверджувати, що він не лише створив педагогічне вчення, яке випередило свій час, а й збагатив народну педагогіку такими науковими знаннями: 1) розробив фундаментальну ідею педагогіки – пансофізм, тобто узагальнення усіх знань, набутих різними народами, і донесення їх через школу рідною мовою до всіх людей незалежно від соціального стану, релігійної, расової та національної приналежності; 2) обґрунтував основні напрями етнографічних і педагогічних досліджень, пов'язавши їх зі змістом освіти дітей та юнацтва; довів, що від природи всі народи рівні між собою, тому кожен етнос має право на свою, навіть незрозумілу для інших культуру та систему виховання; 3) закликав до створення загальнолюдської культури на основі узагальнення всього найкращого, прогресивного в традиційних культурах усіх народів; 4) виявив доцільність навчання на рідній мові з використанням фольклору свого народу; 5) довів необхідність включення елементів прогресивного досвіду народної педагогіки в розумове, моральне, естетичне, фізичне, трудове виховання дітей; 6) науково обґрунтував положення народної педагогіки про працю як основний засіб формування повноцінної особистості; 7) розробив зміст освіти, що містить не лише знання культури всього людства, а й глибоке вивчення історії, культури, географії, поезії, фольклору, мистецтва свого народу; 8) довів, що ефективним засобом виховання дітей, формування у них високої моральності є усна народна творчість – казки, оповідання з історії, перекази, прислів'я, приказки та ін.; 9) назвав школу ефективним засобом збереження

національної самобутності свого народу; 10) довів, що школа повинна давати глибокі й різнобічні знання рідною мовою, при цьому особлива увага в ній повинна надаватися вивченню історії, географії, рідної мови з використанням народного фольклору та мистецтва.

Ідеєю використання народної педагогіки у вихованні дітей була пронизана уся творча діяльність Й. Песталоцці. Цей швейцарський педагог-новатор завжди наголошував, що засоби виховання дитини необхідно черпати безпосередньо із життя народу [242]. Найбільш значними педагогічними ідеями його вчення були такі:

1) розроблення та наукове обґрунтування демократичної системи виховання й освіти дітей трудівників із урахуванням багатовікових народних виховних традицій народу («Лінгард і Гертруда»); 2) вивчення й узагальнення досвіду народної педагогіки з питань сімейного виховання та розробка на цій основі методики навчання і виховання сучасних дітей («Книга матерів, або Порадник для матерів, як їм навчати своїх дітей спостерігати і говорити» та «Як Гертруда вчить своїх дітей»).

До кінця XIX ст. педагогами і вченими багатьох країн уже чітко усвідомлювалася необхідність наукового вивчення традиційного виховного досвіду своїх народів і використання його величезного прогресивного потенціалу у вихованні сучасних дітей. За кордоном ідеї народної педагогіки отримали розвиток у 30–40-і рр. XX ст. як міждисциплінарна галузь наукового знання на перетині етнологічних, антропологічних і психолого-педагогічних наук після початку досліджень американськими вченими М. Мід і Дж. Уайтингом традиційної побутової культури, шлюбних і сімейних відносин, статевовікових поділів праці, способів соціалізації дітей [201]

Історіографія наукових досліджень проблем народної педагогіки свідчить, що вивчення народного досвіду виховання як соціально-історичного феномена на всіх етапах історичного розвитку входило до кола наукових інтересів багатьох педагогів минулого і сучасності. Тому наукові праці з народної педагогіки нами систематизовані за такими групами:

перша відображає філософсько-культурологічний аспект народної педагогіки (В. Лесевич [184], О. Потебня [252; 253], Ф. Прокопович [270], Г. Сковорода [302], Д. Чижевський [370], П. Юркевич [388] та ін.). Автори переконливо доводять, що опора на народність, особливості національного характеру, вітчизняну культуру і традиційний побут – одна з умов стабільного розвитку нації, формування національного характеру і ментальності.

Другу складають наукові праці класиків вітчизняної і зарубіжної педагогіки (О. Духнович [103], Я. Коменський [159; 160], А. Макаренко [194], Й. Песталоцці [242], В. Сухомлинський [321; 319; 320], К. Ушинський [346; 345], С. Шацький [374] та ін.), які підкреслювали винятково важливу роль народної педагогіки для реалізації завдань виховання молодого покоління, розглядали її як надійне підґрунтя теорії та практики виховання.

До третьої належать наукові розвідки відомих педагогів сучасності (А. Богуш [29], В. Євтух [113], Б. Ковбас [156], В. Кононенко [336], В. Кузь [174], А. Кузьмінський [175], Н. Лисенко [186], Р. Сікульський [134], М. Стельмахович [308; 309; 312], Є. Сявавко [324], В. Чайка [365] та ін.), які сформулювали теоретико-методологічну основу української народної педагогіки, обґрунтували її важливе освітньо-виховне значення.

Четверта група – це наукові праці теоретико-методичного характеру (І. Бабій [13], Г. Васянович [41], Т. Дяченко [104], П. Ігнатенко [46], О. Отич [232], Л. Повалій [248], М. Чепіль [367] та ін.), спрямовані на дослідження виховного потенціалу народної педагогіки для реалізації конкретних завдань виховання (національне, естетичне, трудове, фізичне тощо).

Відповідно до завдань дисертаційного дослідження важливо з'ясувати сутність поняття «народна педагогіка» та дослідити її освітньо-виховний потенціал, зокрема для здійснення естетичного виховання дитини у сім'ї.

Дефініція «народ» є найбільш багатозначною і широкою у тріаді «етнос – нація – народ» [336]. Народ «цементується» в єдине ціле завдяки історії, яка зберігається в соціокультурній пам'яті (культурі) етносу, що дає змогу виокремити представників певного народу серед інших [178, с. 297]. Водночас

категорія «народний» трактується як властивість духу народу, його культури і світогляду [348, с. 347].

Мудрість народу в сфері виховання дітей поступово сформувалася у поняття «народна педагогіка», що охоплює галузь емпіричного педагогічного досвіду народу щодо реалізації цілей і завдань освіти та виховання молодого покоління. Поява терміна «народна педагогіка» сягає XIX ст. і пов'язана з ім'ям К. Ушинського, який з-поміж основних принципів виховання виокремлював народність і закликав у роботі з дітьми завжди опиратися на її виховний потенціал. Виховання, створене самим народом і засноване на народних началах, на думку педагога, має особливу виховну силу. Народна педагогіка забезпечує збереження народності, без якої народ, немов тіло без душі, приречений на розпад й асиміляцію, тобто знищення своєї унікальності. Використання народної педагогіки у сімейному вихованні, стверджував К. Ушинський, зміцнює та розвиває у людині народність, народну самосвідомість і народний характер [346, с. 120].

Народна педагогіка, опираючись на життєву мудрість, знайшла відображення у творчості А. Макаренка, який у своїх працях стверджував, що для ознайомлення з народом, пізнання його душі, необхідно вивчити саму систему народного виховання [194]. Вітчизняний педагог В. Сухомлинський наголошував на необхідності відродження прогресивних педагогічних традицій народу, їх широкого використання і розумного застосування у справі виховання дітей [322].

У науково-педагогічних дослідженнях другої половини XX ст. термін «народна педагогіка» знаходить широке трактування у працях З. Васильцової [40], Г. Васяновича [41], Н. Гаврилюк [63], Г. Довженок [97], В. Кузя [174], Н. Рогальської [278], Ю. Рудя [282], О. Семиног [295], М. Стельмаховича [309; 312; 311], Ю. Ступака [317], Є. Сявавко [325], О. Ярмоленка [394] та ін.

Якщо розглянути історичний аспект дослідження, то слід визнати, що в XIX ст. етнопедагогічна думка в Україні розвивалася досить активно. Натомість у першій половині XX ст. дослідження, пов'язані з народною

педагогікою, майже не проводилися. Актуалізація етнічних проблем, у т. ч. в галузі виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, розпочалася наприкінці 50-х рр. XX ст. і була пов'язана з тим, що народи, які ідеологічно становили «єдину радянську спільність», виявляли бажання знати рідну мову, національну культуру, використовувати у вихованні дітей вікові традиції своїх предків.

У 50–60-х рр. XX ст. трактування народної педагогіки зводилося здебільшого до усної народної творчості, різних видів фольклору. Водночас чимало тогочасних дослідників звернули увагу на відому працю О. Духновича «Народная педагогія въ пользу училищъ и учителей сельскихъ», в якій наголошувалося на важливому значенні для виховної системи усього народного («человек без народности подобен есть скитающемуся волку, которому всякий лес отечеством есть») [103]. Так, Ю. Ступак у статті «Педагогічні погляди О. В. Духновича», опублікованій в журналі «Радянська педагогіка» («Советская педагогика») в 1956 р., розкриває роль традицій родинного виховання, яким педагог надавав першочергового значення [316]. Учені М. П'явко та О. Гончаренко у статті «Народная педагогія О. Духновича», яка вийшла в журналі «Народна освіта» («Народное образование») (1957 р.) розкривають сутність ідеї виховання народності з погляду цього педагога [273]. Ф. Науменко у науковій розповіді «Матеріалістичні основи дидактики О. Духновича», опублікованій у журналі «Радянська школа» (1963 р.), називає О. Духновича реформатором і носієм нових ідей у педагогіці, які ґрунтуються на народних традиціях виховання дітей та молоді [209].

У 70–80-х рр. XX ст. позначені різкими зростаннями кількості наукових студій з проблем народної педагогіки. У 1974 р. побачила світ монографія Г. Волкова «Етнопедагогіка», яка поклала початок цьому науково-педагогічному напрямку як самостійній галузі наукового знання [53]. Автор першим вводить в науку фундаментальне поняття – «етнопедагогіка». Варто наголосити, що виділення етнопедагогіки в самостійну наукову галузь не було

випадковістю, це був закономірний процес розвитку наукового знання, зумовлений соціально-політичними та культурними потребами суспільства.

З появою категорії «етнопедагогіка» окремі вчені, а також більшість практиків почали її ототожнювати з поняттям «народна педагогіка». Низка дослідників, не проводячи чіткої межі між етнопедагогікою та народною педагогікою і здебільшого описуючи традиційний народний виховний досвід, зазвичай використовували термін «етнопедагогіка». Однак основна відмінність між цими науковими поняттями, зазначав Г. Волков, у тому, що: «... народна педагогіка має відношення до досвіду, його опису, натомість етнопедагогіка – сфера теоретичної думки, сфера науки» [52, с. 34]. «Нормативні вимоги народної педагогіки переважно зростають з усної народної творчості (традиційна, народна, фольклорна педагогіка). Подана у фольклорних текстах і обрядовості, народна педагогіка в сукупності становить цілісну виховну концепцію» [54, с. 12].

Серед науковців цього періоду превалює думка про необхідність розширити зміст поняття «народна педагогіка», доповнивши його педагогічною практикою народу. Так, М. Стельмахович «Мудрість народної педагогіки», опублікованій у книзі (1971 р.), досліджуючи освітньо-виховний потенціал народної педагогіки, характеризує її як сукупність педагогічних відомостей і виховного досвіду, що збереглися в усній народній творчості, звичаях і обрядах[309]. Подібно Є. Сявавко у монографії «Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку» (1974 р.) [325] дає авторське трактування народної педагогіки, визначивши її як сферу національних, народних прикладних виховних знань, умінь, навичок; систему народних методів і прийомів у галузі виховання. У праці Ю. Рудя «Методичні і теоретичні проблеми народної педагогіки» (1979 р.) [282] народна педагогіка інтерпретується як сукупність поглядів на виховання молодого покоління, що характеризується зв'язком з інтересами та прагненнями народних мас.

У науковій праці Н. Гаврилюк «Картографування явищ духовної культури (за матеріалами родинної обрядовості українців)» (1981 р.) [63] на

основі вивчення регіональних особливостей народних звичаїв й обрядів стверджується, що століттями утверджувалися в українських родин, акцентується їх значення як до дієвих засобів української народної педагогіки. На важливій ролі фольклору – як складової народної педагогіки – наголошується у монографії Г. Довженок «Український дитячий фольклор» (1981 р.) [97].

Загальновизнано, що В. Сухомлинський став гідним послідовником гуманістичної народної педагогіки. Його заслуга полягає передовсім у розробленні науково-обґрунтованих рекомендацій щодо використання традиційних педагогічних знань українського народу в навчально-виховному процесі школи. Своє натхнення, наукові сили він черпав із духовних народних глибин, незглибимих джерел народної мудрості. Своїми творами він збагатив народну педагогіку такими науковими знаннями [321; 319; 320 та ін.]: 1) визначив народну педагогіку як засіб оновлення й удосконалення навчально-виховної роботи з дітьми; 2) схаактеризував школу як «колиску народу», «народне вогнище виховання», «найважливіший центр духовного життя народу»; 3) розробив різноманітні та самобутні форми навчально-виховної роботи з дітьми на основі української народної педагогіки (сад матері, свято бабусі і дідуся, кімната казки, куточок мрії і ін.); 4) довів, що заклад освіти лише тоді стане школою, коли у ній головним предметом буде людинознавство; 5) наполягав, що школа повинна відтворити в кожному поколінні рідний народ: його філософію, широкий і оригінальний погляд на світ, самобутню культуру, національну психологію та характер, тісні духовні зв'язки з іншими народами, надаючи цьому багатогранному процесу навчання і виховання народознавчого характеру; 6) довів, що народознавчий підхід у навчально-виховному процесі дає змогу домагатися глибокого пізнання учнями найглибинніших джерел, що живлять любов до рідної землі, свого народу, Батьківщини; 7) визначив найголовніше завдання школи: формування у дітей та підлітків переконання у високому призначенні людини і в тому, що вона є часткою безсмертного народу; 8) визначив джерела народного

патріотизму в сучасному розумінні: материнська і батьківська любов, колискова пісня та рідна мова, картини рідної природи (схилена над ставком гілка, висока пірамідальна тополя, пісні солов'я тощо), батьківське родюче поле, історія рідного народу, світ наших предків, історичні долі інших народів та ін.; 9) встановив, що відкриття дітьми світу знань повинно починатися з оволодіння найціннішим народним скарбом – рідним словом; 10) теоретично обґрунтував і практично реалізував такі нові форми роботи з формування творчої особистості, як подорож до витоків рідного слова, уроки життя, уроки розвитку почуттів, години творчості, години улюбленої праці тощо; 11) довів, що творчі якості особистості успішніше формуються тоді, коли діти вже мають інтерес до засвоєння казки, пісні, легенди, прислів'я, приказки тощо; 12) розробив оригінальні форми впровадження художніх традицій народу (театр казки, ляльковий театр, твір казок та ін.) в освітній процес школи; 13) визначив провідну роль сім'ї у формуванні особистості дитини, досягненні світу прекрасного, розвитку естетичного смаку, емоційної сприйнятливості, вразливості, чуйності, співпереживання, проникнення у духовний світ іншої людини; 14) визнав головною вихователькою дітей передовсім їхню мати; 15) довів, що прилучення дітей до трудових народних традицій з раннього віку має органічно поєднуватися з іншими культурно-історичними, духовними традиціями українського народу.

Період «перебудови» (1985–1990 рр.) характеризується зростанням потреби в оновленні змісту освіти та виховання молодого покоління, зокрема на засадах народної педагогіки, що зумовило потребу у відродженні українських виховних традицій, духовності, поверненні до витоків національної педагогічної спадщини. У цей період з'являються наукові праці М. Стельмаховича «Народна педагогіка» (1985 р.) [311], О. Дорошенка «Із джерел народної педагогіки» (1990 р.) [99], Ю. Руденка «Українська національна система виховання» (1991 р.) [281].

З 1991 р. розпочався новий етап досліджень у галузі народної педагогіки, який репрезентують наукові розвідки А. Григорука («Традиції та

ідеали народної педагогіки в Україні», 1994 р.) [81], В. Кузя («Українська козацька педагогіка і духовність», 1995 р.) [174], Г. Лозко («Етнопедагогіка та дитячий фольклор», 1995 р.) [191], Є. Приступи («Народна фізична культура українців», 1995 р.) [255], Т. Яценко («Родинне виховання на засадах народної педагогіки», 1997 р.) [396] та ін.

Титульною для нашого дослідження стала фундаментальна наукова праця М. Стельмаховича «Українська народна педагогіка» (1997 р.) [312], де подано детальний опис форм, засобів і методів народної педагогіки, повною мірою розкрито її специфічний вплив на розвиток особистості дитини, пропонуються рекомендації щодо використання потенціалу народної педагогіки в естетичному вихованні дітей у сім'ї.

Грунтовний аналіз численних наукових праць дає нам підставу народну педагогіку як складову колективної творчості, що уособлює життя народу, відображає його ідеали, світогляд, уявлення про людину, сім'ю, виховання молодого покоління. На думку В. Страшного, суспільство може розвиватися лише тоді, коли старше покоління буде передавати своїм наступникам весь накопичений досвід. Оволодівши ним, вони його поглиблюють, розвивають й удосконалюють, доповнюють новими знаннями, відкриттями, винаходами [314].

Народна педагогіка, стверджує Д. Данилов, – це сукупність і взаємозалежність уявлень, поглядів, суджень, переконань, ідей, навичок і прийомів в області виховання, відображених у народній творчості [91, с. 112]. Н. Побірченко та Н. Рогальська переконують, що народна педагогіка опирається на народну філософію, світосприйняття, відображає апробований народом педагогічний досвід у його найкращих проявах. При цьому педагогічний досвід народу виступає як складний і добре організований процес виховання, що утверджувався упродовж багатьох століть й становить систему уявлень і поглядів на життя, виховання та навчання молодого покоління, відображає шляхи і засоби впливу на особистість дитини [247].

Цілком погоджуємося із думкою А. Кузьмінського та В. Омеляненка, що народна педагогіка виступає основним джерелом розвитку науки про виховання, оскільки століттями акумулює найкращий народний досвід, знання й уміння у галузі виховання молодого покоління [176, с. 19]. Проте вважаємо за доцільне прислухатися до думки З. Васильцової, яка визначає народну педагогіку як сукупність прийнятих у певній місцевості методів виховання, які передаються від старшого покоління до молодшого й засвоюються як певні знання, уміння і навички, набуті людьми у процесі життєдіяльності [40, с. 21].

Народна педагогіка як об'єкт наукового знання, на переконання Н. Лисенко, вирізняється особливою природою, особливим способом побутування в культурі. Історія народу по-справжньому досягається лише за умови ознайомлення з реаліями його побуту, безпосереднього спілкування з його теперішнім буттям. Народна педагогіка, як сукупність знань і навичок виховання, які передаються в етнокультурних традиціях, народній поетичній творчості, стійких формах спілкування й взаємодії дітей один з одним і з дорослими, містить багатовікову побутову культуру виховання, зберігає загальні риси виховних традицій різних народів у формах, методах й засобах, завдяки яким досягаються [95, с. 326].

Аналіз наукових досліджень у галузі педагогіки, етнографії, культурології засвідчив різні підходи науковців до інтерпретації змісту поняття «народна педагогіка», що узагальнено трактується як: по-перше, феномен, притаманний свідомості народних мас (емпіричні знання, відомості, ідеали, ідеї, погляди, уявлення та ін.); по-друге, педагогічна практика різних народів; по-третє, єдність педагогічної думки і педагогічної діяльності народу; по-четверте, наука про народне виховання.

У межах дисертаційного дослідження термін «народна педагогіка» нами трактуватиметься як традиційна культура виховання й історично сформований досвід навчально-виховної діяльності, представлений сукупністю відображених у народній творчості уявлень, поглядів, суджень, переконань,

ідей, методів і прийомів у галузі виховання, що передаються від покоління до покоління здебільшого в усній та образній формі.

Носіями народної педагогіки, тобто умовно «народними вчителями», були старші люди в сім'ї та громаді, наділені природною мудрістю, добротою, людяністю, працьовитістю. Для народної педагогіки характерний ранній початок виховання дітей, який здійснювався головню у сім'ї. Що раніше дитина ставала суб'єктом виховного впливу, то ефективнішим був процес виховання та його результати. Ця необхідність чітко зафіксована в українських народних прислів'ях і приказках: «Виховуй дитя, поки воно ще поперек лавки лягає», «Хто вчиться змалку, той розумний до останку», «Вік живи – вік учись».

Виховання, що здійснювалося народом, було чітко диференційованим за гендерним принципом. Народ завжди розумів відмінності у життєвому призначенні хлопчиків (майбутній батько, голова сімейства, господар, захисник тощо) та дівчаток (майбутня мати, господиня, берегиня сімейного вогнища та ін.), що відображалося в особливостях їх виховання як за змістом, так і способами виховного впливу.

Аналіз наукових праць з проблеми дослідження [14; 29; 103; 282; 311; 325] уможливив виокремлення таких специфічних особливостей народної педагогіки:

1. Народна педагогіка – це цілісна система поглядів, що передаються від покоління до покоління у формі, доступній для сприйняття, запам'ятовування, інстинктивного усвідомлення.

2. Головний елемент народної педагогіки – система усталених емпіричних знань народу про людину й особливості її виховання, а також практична діяльність, спрямована на виховання та навчання молодого покоління.

3. Народній педагогіці притаманні переконливість, образність, конкретність, емоційність, що забезпечуються завдяки широкому

використанню епітетів, алегорій, риторичних запитань, інтонації, ритму, композиції, мелодійності тощо.

4. Особливість народної педагогіки полягає у колективному характері виховного впливу на особистість.

5. Для народної педагогіки характерний тісний зв'язок із життям, родиною, працею, освітньо-виховною практикою.

6. Народна педагогіка є динамічним культурним явищем, тому здатна до постійного вдосконалення, збагачення, поглиблення.

Підсумовуючи, вважаємо за доцільне ствердити, що , народна педагогіка володіє значним освітньо-виховним потенціалом, який виражається цілеспрямованістю виховання, природністю цього процесу, раннім початком виховання, віковою й статевою диференціацією, раціональністю поєднання й комплексністю засобів і методів впливу, а також гуманністю та моральності самого процесу виховання. У зв'язку з цим важливо зауважувати, що вироблений століттями освітньо-виховний потенціал народної педагогіки цілком співвідноситься з принципами навчання та виховання, які інтерпретовані й сформульовані класичною педагогічною наукою.

Основна цінність педагогічних ідей народу полягає у їх високій морально-естетичній спрямованості. У народно-педагогічних поглядах будь-який вплив на дитину, взаємини між людьми, виховне середовище ґрунтуються на високій моральності, красі внутрішнього і зовнішнього світу, нормах гуманності, принципах ціннісного управління виховним процесом.

На думку низки науковців (В. Алтухова [5], Л. Глазунова [69], Т. Мочан [204], Г. Мустафіна [205], М. Стельмахович [308; 309; 312], Є. Сявавко [324; 325], В. Шацька [373] та ін.), використання засобів народної педагогіки у сучасній українській сім'ї має важливе значення для естетичного виховання дитини, оскільки у народних засобах опредмечена історія, життя і побут народу, відображені особливості його мови, традицій, культури.

Значущість використання народної педагогіки в естетичному вихованні визначається нерозривним зв'язком поведінки молодого покоління та

ступенем збереження народних традицій, національної культури. В усній народній творчості, піснях, звичаях сконцентровані багатовіковий досвід українського народу, його історія, цінності, спосіб життя. Чимало дослідників (Г. Мустафіна [205], Н. Савченко [287], В. Титаренко [330], Р. Хакімова [350] та ін.) відзначають, що в естетичному вихованні дітей особливу роль відіграють вчинки, стиль життя і поведінки не лише батьків, а й інших представників етносу, які ввібрали у себе кращі народні риси та якості.

Краса в українській народній педагогіці розглядається вищою культурною цінністю, одним із визначальних компонентів духовного життя народу, а отже, і всієї системи народного виховання. Ось чому український народ завжди надавав великого значення культурному розвитку молодого покоління, дбайливо нагромаджував практичний досвід, передавав з покоління в покоління цінні устрої і традиції естетичного виховання.

Український народ критично ставився до різного роду естетичних понять, відкидаючи все, що не відповідало його ідеалам. Матеріально-побутові умови, спосіб життя, географічне середовище, релігійні традиції, формували неповторний ідеал краси. Народ усвідомлював, що формування естетичного ідеалу неможливе без вироблення основних естетичних категорій: прекрасного і потворного, піднесеного і низького, трагічного і комічного. В українській народній педагогіці, хоча і відсутнє чітке й логічне визначення основних естетичних понять і категорій, проте існує цілком сформоване уявлення про них. Так, прекрасне у народній педагогіці розуміється як втілення вселенської гармонії, краси світопорядку, симетрії, ритму, внутрішньо властивих предметам навколишньої дійсності.

У народній естетиці існує протилежна прекрасному категорія потворного, що виражає негативну естетичну цінність. Потворне народом асоціювалося з уявленнями про небуття, зло, хаос, пекло. Це особливо яскраво відображається у народних прислів'ях: «У злі жити – по світу ходити», «Як душа чорна, так і милом не змиєш». Потворне – антипод прекрасного, звідси

зв'язок цих понять у народній свідомості: «Немає лиха без добра», «Палиця, а два кінці має» та ін. [340].

В естетичному ідеалі народ втілює досконалий узагальнений реальний образ прекрасного, що охоплює не лише зовнішню сторону предметів, явищ навколишньої дійсності, саму людину, але і їх зміст, внутрішню сутність і значущість для суспільства. У ньому відображаються як вища мета прагнень, діяльності, поведінки особистості, так і ціннісні орієнтири та стимули її розвитку. Найбільш повний художній вияв естетичний ідеал знайшов в усній народній поетичній творчості, що представлена складною системою фольклорних жанрів, які акумулюють багатовіковий етичний досвід народу, його естетичні уявлення та ідеали.

Народне виховання, за даними етнографічних досліджень [180; 337; 341 та ін.], передовсім орієнтоване на пробудження чуттєвої сфери дитини. Це пов'язано з тим, що більшість джерел народної педагогіки одночасно є жанрами народної культури, які передають інформацію в яскравій, емоційно насиченій формі. Нерозривний зв'язок із природою, джерелом задоволення матеріальних потреб сім'ї, зумовлює розвиток естетичних і моральних почуттів. Естетичний вплив незабутніх українських пейзажів, своєрідно прекрасних у різні пори року, викликає у дитини таких низку позитивних емоцій : здивування, радість, захоплення, прагнення до краси й досконалості.

Не менш важливим у формуванні естетичної свідомості дитини, розуміння нею ідеалу прекрасного є уявлення про комічне. У комічному сміху закладене глибоке критичне начало, однак він не діє як загальне сліпе й нещадне заперечення, а має глибоко стверджувальний потенціал, оскільки базується на певному естетичному ідеалі. Комічне, яскраво-втілене є побутова казка, що виявляє нерозумність, брехню в людських стосунках, вказує на невідповідність нормам здорового глузду. Іронія та жарт, естетичне завдання яких полягає в активізації роздумів про прекрасне, що часто нівелюються вульгарністю, пороком, абсурдом, виступають ефективним засобом естетичного виховання. У побутових казках за допомогою комічного

народ засуджує вади, властиві окремим людям (лінь, упертість, неохайність, жадібність та ін.), виокремлюючи водночас те краще, що характерне для людини праці (блискучий практичний розум, неабияка кмітливість, уміння добре виконувати будь-яку роботу та ін.) [229, с. 48].

Естетичне виховання у народній педагогіці завжди пов'язане з трудовою діяльністю, виступаючи не як супутня, а необхідна характеристика трудового виховання дітей. Народна педагогіка виховує піднесене ставлення до трудової діяльності людини, ставлячи її вище за будь-яку іншу. Внесення естетичних елементів в організацію трудової діяльності, в умови її здійснення і, головне, в результат, яким є продукт праці, має важливе значення для естетичного виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Народ завжди шукав і знаходив прекрасне у будь-якому виді трудової діяльності. Майстри й умільці прагнули оздобити знаряддя праці, предмети побутового вжитку, зброю, які мали бути не лише зручними, а й естетично привабливими, «милувати око», піднімати настрій. Естетика, яку народ вносив у трудовий процес, полегшувала долю трудівника, робила його життя яскравим і різнобарвним.

Важливим гармонійним началом в естетичному вихованні дитини народ вважав любов, оскільки вона пов'язувала людей, природу, тваринний і рослинний світ, наповнювала життя людини красою та щастям. У колисковій пісні, наприклад, всі проблеми розв'язуються за допомогою любові, колискова заспокоювала, вселяла надію, давала духовну наснагу. У ліричних народних піснях любов змальовується як світле, ніжне почуття, як краса, що несе людям радість і добро. У піснях часто оспівується краса світлого кохання, возвеличується любов як основа створення міцної родини («Ой, у вишневому садку», «Місяць на небі», «Ой, роду наш красний» та ін.).

Важливу роль в естетичному вихованні дитини відіграє доброта як риса прекрасного, що займає особливе місце в народній культурі. Українські народні пісні, будучи унікальними творами за своїм музичним звучанням і поетичним відображенням етичних, естетичних, педагогічних ідей, навчали

молоде покоління лише доброго й прекрасного. Краса і добро в народній педагогіці завжди виступають в єдності («Шукаєш доброту – знайдеш і красу», «Добре ім'я – найкраща краса» та ін.).

Пріоритетним завданням народного виховання є формування у дітей вміння цінувати та берегти красу тіла і здоров'я. У творах усної народної творчості широко відображена турбота народу про здоров'я молодого покоління. В них оспівується вміння зберігати фізичну силу і красу тіла, невтомність, витривалість, наполегливість, досконалість тощо («У здоровому тілі – здоровий дух», «Коли голова здорова – будуть воли та корова», «Як не маєш сили, то й світ немилий» та ін.). Це завдання естетичного виховання в українській народній педагогіці засноване на глибокому переконанні, що здоров'я, досконале тіло та фізична сила не приносять справжнього щастя, якщо вони не поєднані з духовною культурою, високою моральністю, глибокими релігійними переконаннями.

Одним із важливих завдань естетичного виховання в українській народній педагогіці є виховання любові та бережливого ставлення до природи, тобто її естетичне освоєння і збереження. Згідно з народним світосприйняттям, світ єдиний, а рослини, тварини, люди – це створіння Бога і природи. Тому для народної педагогіки цілком закономірне абсолютне неприйняття негативних дій щодо природи.

У дітей з раннього дитинства батьки виховували любов і вміння насолоджуватися справжньою красою природи, яка полягає не у зовнішній формальній привабливості її явищ, а у вираженні з їх допомогою позитивної людської сутності. Завдяки олюдненню природи, перетворенню на людську дійсність стало можливим її духовне, зокрема й естетичне освоєння. Не випадково, найперший тип казок, із якими ознайомлюється дитина, – казки про тварин, які пояснюють нерозривний зв'язок природи та людини («Рукавичка», «Солом'яний бичок», «Ріпка» та ін.).

Ідеал прекрасного в народній педагогіці як один із регуляторів людських взаємин тісно пов'язаний з моральністю. В українській народній педагогіці

багато уваги приділяється формуванню естетичного ставлення до людських стосунків і вчинків. Народ завжди вчив дітей оцінювати людські взаємовідносини з позиції не лише їх моральної, а й естетичної цінності. Звідси для українського народу ввічливість й тактовність завжди були найважливішими нормами культурної поведінки. Ввічливість, за моральними й естетичними уявленнями в народі, – це гармонійне поєднання внутрішньої культури людини із зовнішніми формами її прояву.

Краса поведінки, будучи складовою моральної та суспільної діяльності, завжди розглядалася українцями як спосіб самовдосконалення людини, збагачення її духовного світу, задоволення культурних потреб. Підтвердження сказаному можна знайти в народних прислів'ях: «Добро творити – себе веселити», «Зла людина, як вугілля: якщо не палить, то чорнить», «Злоба, що лід: до тепла живе» та ін. [340].

Характерною рисою українського менталітету є оптимістична спрямованість на ідеал прекрасного, коли щасливе й радісне життя пов'язувалося з добром, усвідомленням сенсу індивідуальності крізь призму спільності та неподільності всеєдиного цілого [36]. Зміст естетичного ідеалу в народній педагогіці, котра втілює і реалізує ментальні установки оптимістичного бачення світу, відображено в таких поширених і популярних виховних засобах, як казки, прислів'я, потішки, ігри, пісні, загадки та ін. В них різні аспекти народного життя знайшли відображення, належну оцінку й інтерпретацію, яка впродовж століть залишалася незмінною за моральною суттю, з покоління в покоління виступала детермінантою народної думки та досвіду про буття людини, її ролі у суспільстві, вселяючи віру в торжество світлих ідеалів справедливості та краси. Занурюючи дітей в доступні й близькі для них побутово-соціальні відносини та світ прекрасного, народна педагогіка поступово вводила їх до складного середовища людських взаємин, де неминучі зіткнення добра і зла, правди і кривди, любові і ненависті, потворного і прекрасного.

Народна педагогіка володіє потужним арсеналом засобів і методів виховного впливу на особистість дитини, які з роками довели свою високу дієвість й ефективність. З їх допомогою здійснюється комплексний вплив на дитину з метою формування досконалої і різнобічно розвиненої особистості. Засоби народної педагогіки виражають ідеї одвічних народних цінностей і зберігають основний зміст кращих традицій, в яких достатньою мірою проявляється глибока народна мудрість.

Аналіз науково-методичної літератури з педагогіки, культурології, етнографії, мистецтвознавства свідчить про відсутність єдиної позиції учених щодо класифікації засобів народної педагогіки. На думку Ю. Ступака [317], Н. Чужої [372] та ін., у вихованні дітей основна увага має надаватися народному фольклору (пісні, казки, легенди, приказки тощо), котрий віддзеркалює мудрість, ідеали життя народу, репрезентує усну народну творчість. Водночас Д. Гусєв [88], Н. Савченко [287], В. Титаренко [330] та ін. основним засобом народної педагогіки вважають народне мистецтво у всіх його видах, жанрах і проявах (вишивка, ткацтво, гончарство, різьблення, ковальство, карбування тощо).

У дослідженні Л. Левицької проаналізовано етнопедагогічний інструментарій виховання характеру української дитини з визначенням народно-педагогічних методів (переконання, привчання, виховання прикладом і на прикладі, навіювання, схвалення, осудження, навчання цінностей особистого життя, долання моральних випробувань, долання труднощів) та етнопедагогічних засобів (наприклад, вправлення у дії, «призвичаювання» дитини до хороших учинків, рідне слово, національні звичаї та традиції, громадська думка, духовно-моральний мікроклімат сім'ї, навчання, праця), які насамперед мають бути спрямовані на вироблення в дитини волі, національного світогляду, на розвиток інтелектуальних здібностей, творчих сил [181, с. 14].

Щодо класифікації засобів народної педагогіки, то В. Ніколаєв виділяє такі три основні групи [214]: 1) матеріальні – природа, предмети побуту,

предмети праці, твори народного мистецтва; 2) духовні – фольклор, слово (мова), релігія, мистецтво, гра; 3) соціокультурні – етикет, обряди, ритуали, традиції, суспільна думка. Для нашого дослідження більш прийнятною є класифікація, запропонована І. Бабій: 1) фольклор (малі фольклорні жанри – забавлянки, лічилки, дражнилки, потішки, «мирилки», примовки, загадки, прислів'я, приказки, побажання, небилиці, скоромовки; народні казки – міфологічні, чарівні, соціально-побутові); 2) народні ігри (дидактичні, рухливі, хороводні, ігри мовленнєвої спрямованості, обрядові, звичаєві, з відображенням трудових процесів і побуту народу); 3) традиції (звичаї, обряди, вірування, свята) 4) народне декоративно-ужиткове мистецтво (писанкарство, художній розпис, вишивка, ткацтво, вибійка, витинанка, художнє дерево і метал, гончарство та ін.) [12].

Спираючись на праці І. Бабій [14], О. Бабічева О., М. Чернухи, А. Панченко [15], А. Богущ, Н. Лисенко [29], А. Григорук [81], О. Дорошенко [98], О. Духновича [103], Ю. Рудя [282], М. Стельмаховича [311], Є. Сявавко [325], дамо стисло характеристику основних засобів народної педагогіки з позиції їх спрямованості на естетичне виховання дітей у сім'ї.

Важливим виховним засобом народної педагогіки вважаємо фольклор, який охоплює розмаїття жанрів: поезію, музику, словесний фольклор, танці тощо. Дитячий фольклор – частина народної педагогіки, жанри якого інтуїтивно враховують фізичні та психічні особливості дітей різних вікових груп (немовлята, діти дошкільного віку, підлітки). Дитячий фольклор поліфункціональний, адже у ньому раціонально поєднуються різні функції: утилітарно-практична, пізнавальна, виховна, естетична тощо. Залучення дитини до багатства народного фольклору сприяє формуванню навичок поведінки в дитячому колективі, прилученню до національних традицій.

Дитячий фольклор – специфічна галузь художньої творчості, що має, на відміну від фольклору дорослих, оригінальну поетику, своєрідні форми побутування та своїх носіїв. Загальна, родова ознака дитячого фольклору – співвіднесення художнього тексту з ритмізованою промовою і грою (елемент,

психологічно необхідний для дітей). Дитячий фольклор формується під впливом численних чинників, з-поміж яких – вплив різних соціальних і вікових груп, масової культури, сформованих уявлень про довкілля тощо. До дитячого фольклору належать казки, прислів'я, приказки, народні пісні і танці, загадки, лічилки, потішки, забавлянки тощо.

Особливості реалізації естетичного виховання дитини у сім'ї засобами дитячого фольклору розкриваються у підрозділі 2.1 дисертаційної роботи.

Важливим засобом естетичного виховання у народній педагогіці є побут сім'ї, зокрема предметне оточення, одяг, їжа та ін. Найперші естетичні враження дитини виходять зі світу матеріальних речей, який спеціально створений людиною та постійно оточує її. Предметне довкілля дитини відповідає не лише типовим якостям речей (користь, міцність, економічність, функціональність, екологічність тощо), а й естетичним вимогам. Усі предмети, які оточують дитину, мають бути красивими, барвистими і водночас здатними створювати особливий психологічний клімат, що допомагає легко й завзято виконувати будь-яку практичну діяльність.

Діти з раннього віку залучаються до виготовлення різних предметів декоративного ц ужиткового призначення. Їх навчають шити, вишивати, плести, ткати, виготовляти найпростіші предмети побуту. Красиві традиційні дівочі строї, народний жіночий і чоловічий одяг здійснюють потужний естетичний вплив на дітей, що сприяє зародженню і розвитку почуття прекрасного, прагнення до створення краси навколо себе.

Природа завжди була важливим засобом естетичного виховання дітей. Її краса в українській народній педагогіці служила засобом відображення людських переживань і настроїв, виявом естетичних цінностей у взаєминах між людьми.

Природа естетично впливає на розвиток дитини не тільки багатством і різноманітністю, комплексною дією на сенсорну сферу за допомогою звуків, кольорів, запахів, температури, а й збагачує її духовний світ, викликає творче піднесення. Усвідомлюючи це, народ завжди прагнув, щоб діти мали

можливість безпосередньо сприймати красу навколишнього світу. Спільна робота з дорослими в полі, саду чи на лузі була найціннішим досвідом спілкування зі світом природи, його естетичного сприйняття, оскільки діти привчалися «бачити» звуки, барви, лінії, форми природи, вчилися сприймати її неповторну красу, давати естетичну оцінку природним явищам.

Саме на лоні природи у дитини формуються відчуття кольорової і звукової гам, пропорції, симетрії, перспективи, світлотіні, які стають основою розвитку її творчих здібностей. Звідси, досконалість і гармонія в природі – джерело натхнення для художньої творчості, збагачення і розвитку духовної й естетичної сфери дитини. Краса природи і творення прекрасного – усе це разом складає квінтесенцію добра, духовного багатства, моральної витонченості, бажання перетворювати навколишній предметний світ «за законами краси».

Народне декоративно-ужиткове мистецтво виступає дієвим засобом естетичного виховання дитини в сім'ї. Його сутність – завжди естетична, але водночас воно пропагує високі морально-естетичні ідеали, утверджує красу навколишньої дійсності, оформлену у вигляді виробу, утилітарного чи декоративного призначення. З раннього віку батьки знайомили дітей з творами мистецтва, залучали до самостійного виготовлення естетично довершених виробів, що сприяло формуванню естетичних почуттів, спонукань й устремлінь до прекрасного. У процесі художньо-трудової діяльності у дітей формувалися зорові уявлення, розвивалися тактильна чутливість, спостережливість, образне мислення, вміння давати естетичну оцінку предметам і явищам навколишньої дійсності.

Систематичне спілкування з красою народного декоративно-ужиткового мистецтва активно сприяє виявленню творчого начала, прагнення передати побачене через красу кольору, форми, орнаменту, найбільш повно виразити свої почуття у виготовленому виробі.

Усвідомлюючи величезний естетико-виховний потенціал народного мистецтва, батьки прагнули створити найбільш оптимальні умови для

художньо-творчої діяльності дітей: облаштувати відповідне середовище, обґрунтувати мотиви художньо-трудової діяльності, стимулювати інтерес й ініціативу, контролювати перебіг виконання поставлених завдань тощо. Величезну роль у цьому відігравала духовно-моральна й естетична спрямованість батьків, їх особистий художньо-трудоий досвід, знання інтересів і запитів, природних задатків і здібностей своїх дітей тощо.

Особливості реалізації естетичного виховання дитини у сім'ї засобами народного декоративно-ужиткового мистецтва схарактеризовані у підрозділі 2.2 дисертаційної роботи.

Естетика ігор та дозвілля також відіграє важливу роль в естетичному вихованні дитини. Діти пізнають світ і соціалізуються у суспільстві через гру. Ігрові переживання сприяють формуванню у них добрих почуттів, шляхетних прагнень, навичок колективного життя. У грі виховуються інтерес і повага до праці дорослих, розвивається творча уява, проявляється здатність до реалізації задумів, формується ритм і краса рухів, виробляється естетика поведінки. Гра є складним соціокультурним феноменом і видом креативної діяльності, у процесі якої «в уявній формі відтворюються способи дій з предметами, стосунки між людьми, норми соціального життя та культурні надбання людства, які характеризують історично досягнутий рівень розвитку суспільства» [109, с. 138]

Обов'язковим атрибутом дитячих ігор була і залишається іграшка, що задовольняє прагнення дитини до відповідних видів ігрової діяльності, сприяє появі творчих задумів й ідей, виконанню необхідних ролей, самоствердженню, моделюванню соціальної поведінки. Іграшка завжди виступала для дитини не лише предметом розваги і задоволення, а й засобом її різнобічного розвитку.

Народна іграшка – соціокультурне надбання українського народу, важливий етнічний елемент і пам'ятник традиційної культури. У ній як синтетичному виді народної творчості поєднуються засоби декоративно-ужиткового образотворчого мистецтва, музичні елементи, їй притаманні простота й оригінальність, художньо-естетична виразність, правдивість

світовідчуття, природна екологічність тощо. Будучи важливим елементом соціалізації, народна іграшка тисячоліттями здійснювала виховний вплив на дитину: радувала, розвивала, навчала, стимулювала, спонукала. Вона завжди доступна для дитячого сприйняття, бо несе в собі зрозумілий дітям, конкретний і лаконічний зміст.

Особливості реалізації естетичного виховання дитини у сім'ї засобами народної іграшки наведені у підрозділі 2.3 дисертаційної роботи.

До особливостей народної педагогіки необхідно віднести общинний характер, що виявляється у масовій участі народу в справі навчання і виховання молодого покоління. Діти, допомагаючи дорослим, опановують елементарні трудові навички, вчаться відповідально виконувати доручену роботу, прагнуть досягти певного рівня досконалості, щоб «сподобатися» батькам, родичам, знайомим й заслужити їхні схвальні відгуки. Необхідно зазначити, що суспільна думка завжди відігравала важливу роль у вихованні молодого покоління що певною мірою стимулювало дітей прагнути кращих результатів, стримувало від здійснення негативних й необдуманих вчинків.

Важливу роль в естетичній організації та закріпленні норм людської поведінки відігравали етикет, обряди, ритуали. Естетичний аспект цих форм поведінки полягає у тому, що вони викликають в учасників відчуття колективності, єдності, приналежності до певної культури, етносу. Здавна у процесі виконання обрядів і ритуалів багаторазово використовувалися традиційні стандарти й атрибути комунікативної поведінки, які нині можуть відіграти важливу роль у формуванні естетичного ставлення дітей до людських взаємин. Так, особливе значення надавалося присутності дітей на колективних трапезах (уродини, весілля, хрестини, поминки тощо), де вони могли ознайомитися з усталеними правилами поведінки за столом, змістом тостів, пісень, переказів, легенд, вірувань тощо.

Важливе місце в естетичному вихованні дітей займають традиції, які зумовлені специфікою устрою життя народу, його світовідчуттям. Це особливий суспільний механізм, що забезпечує стійкість у збереженні та

розвитку народної культури, виступає способом колективної акумуляції соціального досвіду, охоплює сукупність духовних і матеріальних цінностей, знаходячи вираження в елементах етнокультурної спадщини [335].

Своєю мальовничістю й виразністю народні традиції пробуджують у дітей радісні переживання, викликають нові враження, формують громадську думку, служать дієвим засобом залучення їх до мистецтва, життя громади, виховують вміння переживати глибокий сенс очищення, краси обряду. Виступаючи як історично накопичений колективний досвід, народні традиції є складовою естетичної свідомості народу, його духовного багатства.

Велике значення в естетичному вихованні молодого покоління займала релігія. У морально-естетичному ідеалі християнське розуміння краси, добра, милосердя, благочестя, поваги до старших тісно перепліталось з такими народними поняттями, як працьовитість, взаємодопомога, сумлінне виконання покладених обов'язків тощо. Прагнення до абсолютного добра як вищої мети буття, живе переживання цілісності людської спільноти і всього всесвіту, пошуки вічного в тимчасовому – основа релігійної свідомості й особливості системи естетичного виховання у народній педагогіці.

Естетичний ідеал народ пов'язував також з культурою мови, естетикою слова. Відомий педагог К. Ушинський вважав рідну мову першоосновою виховання дітей, вбачаючи у ній глибокий філософський розум, витончений смак, зосереджену думку, сувору логіку, джерело чуйності до краси природних явищ, високих духовних поривів [343]. Рідне слово пробуджує розум дитини, зігріває серце, окрилює уявою, розкриває багатства душі. Поетичний дар рідної мови, невичерпний живий талант чуттєвого впливу на свідомість слухача зумовлюється культурою мовлення.

Засоби виховання народної педагогіки реалізуються через сукупність відповідних методів. Методи народного виховання, на думку І. Підласого, – це способи впливу на свідомість, волю, почуття, поведінку вихованців (дітей) з метою формування необхідних людських якостей [249, с. 94]. Аналіз й узагальнення результатів науково-педагогічних досліджень [29; 81; 98; 282;

311] дали змогу класифікувати методи народної педагогіки відповідно до їх спрямованості на реалізацію естетичного виховання дітей у сім'ї:

1) методи, що формують естетичну свідомість, – спілкування, розповідь, бесіда, пояснення, порада, натяк, переконання, навіювання, настанова, прохання, вмовляння, повір'я, спостереження, милування, порівняння, відтворення, художньо-творча діяльність, прилучення до народних традицій тощо;

2) методи, що мають на меті на розвиток естетичної спрямованості, – схвалення, визнання, покарання, осудження, докір, заборона, погроза, нагорода, похвала тощо;

3) методи, зорієнтовані на становлення естетичної поведінки, – наказ, доручення, довіра, випробовування, вимога, змагання, рольова імітація тощо.

Вибір відповідного методу естетичного виховання визначається цілями, завданнями, змістом, умовами виховання, віковими особливостями дітей та ін. Схематично засоби народної педагогіки та відповідні їм методи естетичного виховання дітей у сім'ї подані у додатку Г.

На підставі проведеного аналізу можна зробити висновок, що раціональне використання культурно-історичного й освітньо-виховного потенціалу української народної педагогіки за рахунок комплексного впливу на емоційно-чуттєву сферу дитини через усну народну творчість, декоративно-ужиткове мистецтво, різні жанри народного фольклору, свята й обряди, народні ігри тощо уможлиблює формування ціннісного ставлення до української культури та історії, інтересу до художньо-творчої діяльності, сприяє розвитку естетичної культури дитини.

Встановлено, що серед усього розмаїття засобів народної педагогіки особливе значення для системи естетичного виховання дітей в умовах сім'ї має народний фольклор, декоративно-ужиткове мистецтво і народна іграшка.

Висновки до першого розділу

Естетичне виховання молодого покоління упродовж всієї людської історії є найважливішою метою, оскільки естетичне сприйняття дійсності – надзвичайно важливий аспект світосприйняття взагалі. Соціально-історична природа розвитку системи естетичного виховання була визначена як комплексна, стійка і насичена специфічними культурними компонентами. Аналіз генези та сучасного стану системи естетичного виховання виявив наявність універсальних і специфічних характеристик, показав, що естетичне виховання здійснюється в дусі усталених уявлень про красу й гармонію. Вивчення базових ідей і принципів естетичного виховання уможливило виявити найбільш суттєві характеристики естетичного виховання.

Естетичне виховання здійснюється не лише шляхом планомірного, дидактично виваженого й цілеспрямованого процесу, а й у контексті стихійного, некерованого впливу на дитину навколишнього середовища, суспільства, до якого вона належить, і вплив якого може не усвідомлювати й навіть не відзначати. Однак естетичні аспекти навколишньої дійсності, естетичний вплив різних сторін соціальної дійсності, постійно і невідступно супроводжуючи дитину, діють на неї формуюче. Естетичне виховання як процес передбачає взаємодію дитини з освітніми середовищами в сім'ї, школі, закладі позашкільної освіти. Під впливом освітніх середовищ у дитини формуються початкові художньо-практичні вміння та навички, розвиваються творчі здібності в різних галузях мистецтва, а під час відвідування театрів, музеїв, вернісажів, бібліотек тощо розширюється сфера її прилучення до культурних традицій вітчизняної та світової культури, формуються естетичний смак і цінності, закладається потреба будувати життя за законами краси і добра.

Аналіз літературних джерел дав змогу уточнити основну дефініцію дослідження «естетичне виховання дитини», під яким розуміємо процес, що передбачає системно-комплексний, планомірний і послідовний вплив на

дитину з боку різних соціальних інституцій (у т.ч. і сім'ї) з метою формування у неї здатності цілеспрямовано сприймати, правильно розуміти, адекватно оцінювати естетику навколишньої дійсності, а також творити «за законами краси».

Основними компонентами естетичного виховання виступають естетичний ідеал, естетичні відчуття, естетичне сприйняття, естетичні потреби, естетичний смак, естетична оцінка, детерміновані природною обдарованістю, життєвим та художньо-естетичним досвідом, рівнем освіти та виховання, які особистість набуває у соціокультурному й освітньому середовищах. Відповідно до основних компонентів, нами визначені завдання, функції й умови естетичного виховання, а також складові педагогічної роботи з прилучення дітей до світу прекрасного.

У процесі становлення особистості дитини активну участь беруть сім'я, школа, інші соціальні інститути, які здійснюють найважливішу функцію суспільства, пов'язану зі збереженням і передачею досвіду попередніх поколінь. Головною підсистемою, вагомим чинником і первинним осередком естетичного виховання виступає сім'я, у якій батьки розуміють виховну та розвивальну дію естетичних вражень, сповнюють процес формування дитини красою і творчістю. Іншою ключовою підсистемою естетичного виховання є навчально-виховний процес у закладах дошкільної та загальної середньої освіти (дитячий садок, школа), складовими і взаємодоповнювальними елементами якого виступають усі навчальні предмети (головно гуманітарно-естетичного спрямування). При цьому організаційно-коригувальна функція у забезпеченні педагогічної спрямованості та доцільності освітнього процесу належить педагогові (вихователю, вчителю). Інші важливі підсистеми естетичного виховання – позакласна і позашкільна діяльність дітей, зорієнтовані на прилучення дітей до різних видів художньої творчості (факультативні курси, гуртки, студії, творчі майстерні художньо-естетичного спрямування тощо). Практична реалізація цієї підсистеми зумовлює необхідність застосування нетипових, інноваційних підходів до художньо-

творчої діяльності дітей, індивідуальних форм і методів стимулювання їхньої творчої активності, здійснення педагогічного моніторингу за перебігом основних етапів навчально-виховного процесу. Невід’ємними складовими системи естетичного виховання є самоосвіта і самовиховання. Зорієнтовані на вдосконалення вже набутих і формування нових якостей особистості, вони зумовлюються індивідуальними захопленнями індивіда та сприяють активізації системи конструктивних здібностей: індивідуальної експресії, інтуїтивного мислення, творчої уяви, подолання стереотипів тощо.

До основних засобів естетичного впливу на дітей у сім’ї належать: гра, навчальна діяльність (художньо-творча), праця, мистецтво, природа, народна педагогіка тощо. З’ясовано, що цілеспрямоване естетичне виховання дитини в сім’ї має здійснюватися на засадах традиційного родинного виховання, з урахуванням принципів народної педагогіки й використанням усіх доступних для цього методів і засобів естетичного впливу.

Основні положення цього розділу викладені у таких публікаціях автора:

1. Сірант Н. Виховання дітей у молодій сім’ї. *Педагогічний дискурс*: зб. наук. праць Хмельницької гуман-пед. академії. 2012. № 13. С. 350–353.
2. Сірант Н. У вдячній пам’яті жива. *Початкова школа*. 2012. № 10. С. 58–59.
3. Сірант Н. П. Дитина як суб’єкт естетичного виховання в контексті викликів сьогодення. *Гірська школа українських Карпат*. 2018. № 19. С. 23–27.
4. Сірант Н. П. Реалізація завдань естетичного виховання дитини засобами фольклору. *Monografia pokonferencyjna : science, research, development*. 2018. № 15. С. 48–52.
5. Сірант Н. П. Декоративно-ужиткове мистецтво як чинник естетичного виховання дитини в сім’ї. *Освітній простір України*. 2019. № 4. С. 187–193.
6. Сірант Н. П. Освітньо-виховний та естетичний потенціал української народної педагогіки. *Молодь і ринок*. 2019. № 4. С. 153–157.

7. Сірант Н. П. Проблеми естетичного виховання дітей в історичній ретроспективі. *Молодь і ринок*. 2019. № 1(168). С.111–117.
8. Сірант Н. Педагогіка сімейного виховання: навч.-метод. посіб. Дрогобич : Ред.-вид. відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2012. 118 с.

Розділ 2

ПРАКТИКА ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ЗАСОБАМИ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ В УКРАЇНСЬКІЙ СІМ'І (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТ.)

2.1 Особливості реалізації естетичного виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку засобами фольклору

У фольклорі закладені колосальні можливості для естетичного виховання молодого покоління, оскільки завдяки глобальності й недиференційованості форм відображення дійсності, він адекватний дитячому естетичному сприйняттю і творчості.

Фольклор (з англ. folklore – народна мудрість, народне знання) як категоріальне явище увів англійський археолог У. Дж. Томс, опублікувавши 22 серпня 1846 р. в щотижневику «The Atheneum» невелику за обсягом статтю «Folk-Lore». Як дослідник пам'яток матеріальної культури, автор хотів за допомогою цього терміна підкреслити їх зв'язок із проявами духовного життя народу – зі звичаями, звичками, обрядами, забобонами, баладами, прислів'ями тощо давніх віків [87, с. 3]. З-поміж українських учених уперше термін «фольклор» почав уживати М. Драгоманов, підготувавши реферат «З італійської й французької літератури про народню словесність. (Одповідь д. Ів. Франкові)» [50]. Цей реферат був виголошений І. Франком 8 грудня 1883 р. перед членами ««Етнографічно-статистичного гуртка». Отже, завдяки М. Драгоманову, а згодом – І. Франкові означений термін було введено до наукового обігу, і це закріпило розмежування етнографії та фольклористики; першої – як історичної галузі знань, а другої – як класичної філологічної дисципліни.

У науковій літературі трапляються різні його підходи вчених-дослідників до трактування квінтесенції терміну «фольклор», визначають : як

форму відображення народного досвіду і знань, народного уявлення про минуле поколінь (Г. Лозко, [191]); народне мистецтво, народну мудрість (В. Мацюк, В. Пугач, [335]); народну творчість (С. Биби́к, Г. Сьота [24, с. 576]; В. Гусев [85, с. 15]); засіб народної педагогіки (Б. Ковбас, В. Костів [156, с. 226]).

У широкому розумінні фольклор трактується як складова традиційної народної культури, колективна творчість груп або індивідів, що заснована на традиціях і виступає адекватним вираженням культурної і соціальної самобутності. Форми фольклору (фольклорні жанри) включають мову, усну літературу, музику, танці, звичаї, ремесла та інші види художньої творчості.

Фольклор має лише йому притаманні особливості, найхарактернішою з яких є усна форма творення й побутування. Узагальнені форми життя, виховання, навчання, спостережливості втілювалися в рідному слові, закріплювались, передавались із вуст у уста, шліфувались, набували значимості «народних перлин», які одне покоління передавало іншому як найдорожчу спадщину [29, с. 60–61].

Теоретичне осмислення ролі фольклору як засобу народної педагогіки було предметом наукового пошуку відомих фольклористів, етнографів, культурологів, істориків, письменників, педагогів. Важливе значення для дослідження народного фольклору, його всебічного висвітлення у науковій і художній літературі мали праці В. Гнатюка, М. Гоголя, М. Грушевського, М. Драгоманова, Ф. Колесси, З. Кузелі, О. Роздольського, Лесі Українки, І. Франка, Т. Шевченка та ін. Народний фольклор у культурологічному аспекті вивчали Ф. Вовк, В. Гусев, В. Даль, В. Виноградов, В. Пропп та ін., а як етнопедагогічне явище знайшов висвітлення у працях А. Волошина, О. Духновича, С. Русової, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, Є. Сявавка, К. Ушинського та ін. Педагогічний потенціал усного народного фольклору досліджували Ю. Ледняк, К. Плівачук, Н. Сивачук, Р. Скульський та ін. Серед відомих фольклористів другої половини ХХ ст. необхідно згадати О. Дея,

Г. Науменка, Г. Нудьгу, Ф. Погребенника, Н. Присяжнюк, М. Рильського, Г. Танцюру та ін.

Фольклор як культурне явище сприяє передачі та засвоєнню культурних, етичних й естетичних ідеалів через багатолітню практику сприйняття, спілкування, через в особливий спосіб організоване художнє середовище і діяльність саме в той період розвитку індивіда, коли закладається ядро цілісності його особистості [110, с. 31]. Фольклор як єдина народна художня культура, поєднує всі основні види мистецтва, надає усій системі виховання дітей комплексного характеру. Синтезуючи різні види художньо-естетичної діяльності, процес засвоєння фольклорного твору забезпечує цілеспрямований розвиток основних систем сприйняття дитини. Одночасно створюються умови для формування різнобічних і цілісних естетичних уявлень [86].

Практикою доведено, що фольклор із найперших років життя дитини сприяє формуванню естетичного ідеалу її особистості, відкриває широкий простір для творчості, імпровізації, вигадки, тобто виступає необхідним засобом естетичного виховання. Відображаючи дійсність в образній, конкретно-чуттєвій формі, фольклор служить найважливішим етапом у розвитку мислення дитини, надаючи їй можливість вперше «вийти» зі світу предметно-наочного в сферу невидимого, реально не представленого.

Доступність і зрозумілість фольклору дає змогу дитині постійно утримувати у фокусі уваги свій внутрішній світ, роздумуючи над власною інтерпретацією художнього образу. Повноцінне, глибоке засвоєння фольклору забезпечує здатність оперувати одержаними знаннями: дитина використовує «плоди» засвоєння фольклору в повсякденній життєдіяльності, наділяє їх власним сенсом у грі, спілкуванні, ділиться ними з ровесниками. У практиці спілкування дітей фольклор сприяє розгортанню партнерських відносин, «підказуючи» форми рівноправної, справедливої співпраці.

У своєму естетичному аспекті фольклор безмежний, оскільки допомагає поглянути на навколишній світ іншими очима. Тобто, в системі засвоєння дійсності, згідно з твердженням В. Зеньковського, входять не лише органи

чуття, а й душа як хранителя естетичного, морального досвіду, найбільш чуттєва складова людської сутності, внутрішній співрозмовник і суддя (моральний цензор – совість) [120].

Фольклор як складова художньої педагогіки сприяє розвитку естетичного сприйняття навколишньої дійсності, оскільки «втягує» дитину в яскраву, емоційну, афективну, динамічну подію її життя, в особливий спосіб структуровану й організовану. За своїм змістом і структурою фольклор – динамічний процес, оскільки у ньому виявляється алгоритм спонукальних ситуацій і творчих станів: від виникнення образно-естетичних елементів повсякденного сприйняття та мислення – через усвідомлення відчутого, нагромадженого і засвоєного – до оформлення у художню систему, втілену в слові, кольорі, звуках, пластиці, предметі [200]. Отже, резюмуємо фольклор сприяє переведенню естетичних емоцій в естетично цілеспрямовані дії, активізує перетворення естетичних установок і критеріїв у регулятори всіх напрямів діяльності дитини [138].

Предмети фольклору у своєму педагогічно-естетичному аспекті вводять дитину до світу художньої зовнішньої форми, просторово-часової організації (музикальної, поетичної, прозаїчної тощо), сприяють засвоєнню конкретно-чуттєвих засобів вираження: звуку, кольору, ритму, інтонації, міміки, пластики рухів тощо.

Як зазначає Н. Лисенко, дитячий фольклор «споконвічно природо-відповідний, оскільки є сукупністю духовних цінностей і становить певний простір життя дитини, впливаючи на виховання природовідповідної, багатогранної, творчої особистості. Дитячий фольклор є й певним баченням дитиною від світу народження – до старості. Відтак, він є запорукою становлення позитивних якостей характеру» [95, с. 314].

Естетичне виховання засобами народного фольклору гуманне стосовно до дітей, оскільки сприйняття (засвоєння) подібних творів під силу будь-якій дитині, незалежно від природних задатків. Умови виконання фольклорних творів (у грі, інших видах дозвілля) збігається з природним способом життя

дитини, її потребою у русі, звуковому та пластичному «оформленні» будь-якої дії. Тому фольклор – це розмаїття естетичних форм для вираження, виплеску емоцій і настроїв [164, с. 32].

Художнім засобам фольклору притаманна яскравість і контрастність форм, палітри фарб, звуків. Народні творці, маючи на меті виділення естетичних якостей фольклорних творів, великого значення надавали контрасту як естетичній категорії, прагнучи зробити його в художньому творі більш явним, особливо яскравим [90]. Присутність особливої контрастності, виділення фарб у творах народного фольклору дає право стверджувати про їхню очевидну доцільність й необхідність в естетичному вихованні дітей. На початковому етапі естетичного розвитку органи чуття дитини природно потребують більш яскравих, контрастних зображень і звучань. Дитина, завдяки зоровим і звуковим враженням, поступово вчиться сприймати тонкощі колірних відтінків, лінії просторових форм, широту звукової гами.

Відомий збирач дитячого пісенного фольклору Г. Наumenко у книзі «Фольклорна азбука» (1996 р.) глибоко проаналізував передумови й умови розвитку музичного мислення, фізіологічні і вокальні особливості дитячого голосу. Найбільший інтерес викликає опис специфіки дитячого фольклорного інтонування. Діти, стверджує дослідник, переймаючи один в одного фольклорні зразки, запам'ятовують не мелодію як таку з її звуковисотною і ритмочасовою структурою, а лише інтонаційний символ твору, який одразу відкладається у пам'ятно-аналітичних ділянках мозку і вільно повторюється. Тому кожен жанр дитячих пісень має постійні інтонаційні символи, які завжди на слуху у дітей [210].

У творах народного фольклору враховується аспект цілісності світосприйняття дитини, що проявляється в емоційній забарвленості всіх її психічних актів. Нерозривність пізнавального начала з емоційно-естетичним впливом особливо яскраво виступає у фольклорі «материнської поезії». Пестушки, потішки, забавлянки, дитячі пісні здійснюють потужний виховний

вплив на особистість дитини, яка у пізнавальній дійсності відкриває для себе нове, переживаючи різні відчуття, найперше з яких – здивування.

Усі структурні компоненти творів фольклору (сюжет, система художніх образів, ігрові елементи тощо) організовані відповідно до закономірностей природного людського світосприйняття та відображають у своїх взаємозв'язках об'єктивні загальнолюдські норми взаємовідносин. Це дає змогу батькам передавати дітям через фольклорний матеріал одночасно естетичну й етичну культуру сприйняття об'єктивної реальності і суспільних відносин.

Необхідно зазначити, що фольклорні твори для дітей достатньо короткі, небагатослівні, лаконічні в образотворчих засобах: іноді простежується лише основний контур, позначений кількома гранично чіткими межами, або сюжетна схема, все інше – простір для свободи фантазії, домислів, деталізації за власним вибором і бажанням, імпрровізації. Причому це властиво не лише образам реального світу, а й чарівним, казковим персонажам.

«Будучи виявом психоемоційних зв'язків народної свідомості, – підкреслює М. Ярушак, – народна творчість є величезною панорамою із безліччю живих картин, в яких малюється надзвичайно різносторонньо родинне життя» [395, с. 69]. Стверджуємо, що саме у сім'ї зберігається та реалізується освітньо-виховний потенціал дитячого фольклору, а тут провідна роль належить матері. «У сім'ї проходять перші, вирішальні для становлення, розвитку й формування роки життя. Дитина, зазвичай, є віддзеркаленням тієї моделі сім'ї, у якій вона зростає й розвивається. Саме сім'я, здебільшого, визначає коло зацікавлень дитини, її потреб, поглядів і ціннісних орієнтацій, створює умови (у т. ч. матеріальні) для розвитку природних задатків» [95, с. 313].

Теоретичний аналіз науково-педагогічної літератури з проблеми дослідження дав змогу виявити виховні можливості найбільш поширених жанрів дитячого фольклору в плані реалізації завдань естетичного виховання дітей у сім'ї. Розглянемо їх детальніше.

Пестушки, потішки, забавлянки. Важливими для естетичного виховання дітей жанрами дитячого фольклору є пестушки, потішки, забавлянки, які виконують діти у процесі ігрової діяльності. Виступаючи засобом відображення навколишньої дійсності, вони влучними словами, метафорами передають красу досліджуваних явищ, формують у дітей естетичне ставлення до світу, прищеплюють любов до батьків, рідної землі, культури рідної мови.

Пестушки (від слова «пестити» – нянчити) – короткі римовані віршики-приспиви, які супроводжують ігрову діяльність дитини (здебільшого з першого року життя), пов'язану з навчанням виконувати певні рухи (потягування, повзання, перевертання та ін.). Наприклад, батьки перед купанням чи перевдяганням погладжують тіло дитини, примовляючи:

Ототушки-тутушки!
На котика потягушки,
А на дитинку ростушки.
Ой тошки, тошки,
Щоб піросла трошки! [243].

Подібно до пестушок, потішки батьки також вимовляють у формі короткої пісеньки чи вірша, проте вони орієнтовані здебільшого на різні види активності дитини (пробудження, умивання, одягання, забавляння, прийом їжі та ін.):

Лади, лади, лади	А наш хлопчик непосид,
боїмося ми води,	Не доїсть ніяк обід.
Чисто вмиваємося,	Сіли, встали, знову сіли,
Діткам посміхаємося.	Потім усю кашу з'їли

Пестушки і потішки поступово переходять у невеликі пісеньки-забавлянки, які супроводжують гру дитину з пальцями, ручками, ніжками:

Тосі, тосі, тосі,
Де ходили – в гості.
Що їли – кашку
Що пили – малашку...

Забавлянки – невеликі за розміром віршовані (пісенні) твори, зміст яких переповнений порівняннями і метафорами, що здійснюють виховний вплив на дитину, сповнюючи її радістю, добротою, ніжністю.

Починаючи з другого року життя, батьки співають дітям пісеньки більш складного змісту, які не прив'язані до будь-якого виду їх діяльності. Існування дитячих пісень-забавлянок свідчить про цілком сформовану в українському народі систему естетичного виховання дітей. Художня досконалість і виразність дитячих пісень-забавлянок, свідчить про високе поетичне і музичне відчуття попередніх поколінь:

Ходить коник по лужку,
По зеленім бережку.
Коник сам себе пасе,
Коник гривкою трясє...

Казки. Казка – невід'ємна складова фольклору та народної педагогічної культури. У них завжди змальовується красивий, таємничий світ, який існує згідно зі своїми казковими законами, де діють незвичайні герої, де правда і справедливість долають зло, несправедливість, брехню. Казки допомагають дитині вірити в силу добра, яке перемагає не само собою, а шляхом подолання труднощів і боротьби зі злом. Казка входить у життя дитини з раннього віку. З неї розпочинається її знайомство зі світом літератури, людських взаємин, навколишнім світом загалом. Морально-естетичні поняття, яскраво представлені у образах героїв, закріплюються в реальному житті та взаєминах з близькими людьми, перетворюючись на еталони поведінки, якими регулюються бажання і вчинки дитини.

Казка є предметом наукових досліджень багатьох фольклористів, літературознавців, психологів, педагогів (О. Кисельова [149], Т. Левкович [182], Н. Рогальська [278], Є. Трішина [334] та ін.). Учені-дослідники підкреслюють велику роль казки у формуванні особистості дитини, позаяк вони пробуджують у слухачів цілу гаму відчуттів: веселощі, гумор, радість, сміх, ніжність – і тут же жах, жалість, горе. Синонімом істини завжди виступає добро, бо в народному уявленні воно розумне, а зло – нерозумне. У

деяких казках морально-естетичні ідеали настільки сильно виражені, що слухача більше захоплюють саме дії і моральні вчинки персонажів, ніж художній ідеал казки.

Захопливість сюжету, образність і забавність підсилюють ефективність казки як засобу естетичного виховання дітей. У казках фабула подій, зовнішніх зіткнень і боротьби досить складна, що робить сюжет привабливим для дітей, повертає їхню увагу до змісту. Тому можна стверджувати, що в казках враховуються психічні особливості дітей, а найперше – нестійкість уваги, її динамічність й випадкове переключення.

Важливе значення для естетичного виховання дитини мають казки, в яких висміюються такі людські пороки, як розсіяність, безвідповідальність, халатність, безгосподарність («Золота пшениця», «Язиката Хвеська», «Мудра дівчина» [279] та ін.). У багатьох казках увага дітей повертається до краси природних явищ, особливостей зовнішнього вигляду птахів, звірів, комах. Такі твори привчають до естетичного сприйняття багатства і різноманіття навколишнього світу, виховують інтерес до нього («Кривенька качечка», «Джмелик», «Коза-дереза» [279] та ін.).

У казках нерідко розкриваються естетичні й етичні функції інших видів народного мистецтва. У багатьох з них йдеться про красиві вишиванки як свічення високої майстерності нареченої («Царівна жаба», «Крихітка Хіврунька» та ін.); присутні образи співаків і танцюристів («Калинова сопілка», «Котик і Півник» та ін.); зустрічаються описи краси природи («Старий дуб і діброва», «Названий батько», «Троє братів і Песиголовець» та ін.); оспівується дівоча врода («Дідова дочка і бабина дочка», «Біла ружа», «Чарівне горнятко» та ін.); заохочується акуратність у побуті, працьовитість («Закопане золото», «Півник і двоє мишенят» та ін.); прославляється героїчна боротьба з темними силами, ворожими людині («Котигорошка», «Кирило Кожум'яка» та ін.) [279; 338].

Казки діти запам'ятовують надзвичайно швидко з усіма мальовничими подробицями і крилатими виразами, а своєрідні поетичні мовні звороти,

підсилюють естетичний вплив на них. У багатьох казках нерідко застосовуються художні літературні засоби – епітети: «золотокоса дівчина» (казка «Про залізного вовка»), «край світу» (казки «Мудрий Іванко»), «очі сяяли диким вогнем» (казки «Чарівний кінь» та ін.) [338], що допомагають розкриттю естетичних образів героїв.

У казках тварини часто поводяться як люди, мають подібні слабкості та недоліки, вони розповідають про звички й особливості життя тварин, що формує зміст їх естетичних образів. Діти раннього віку сприймають казкових героїв здебільшого на основі естетичного образу, проте з віком осягають і їхній алегоричний сенс, що підвищує виховне значення творів.

У статті «Вивчення казок як засіб естетичного розвитку молодших школярів», опублікованій у журналі «Початкова школа» (1970 р.) зазначається, що «важливим завданням казок є формування у дітей естетичного смаку, певної системи уявлень, знань про красу, здатності розуміти й оцінювати естетичні особливості предметів і явищ природи суспільного життя. Однак, на жаль, батьки та вчителі не завжди надають цій роботі належного значення, внаслідок чого діти змушені обмежуватися загальною оцінкою «подобається», «не подобається», «хороший», «цікаво», без її аргументованого мотивування. Це свідчить про те, що усвідомленого ставлення до художніх творів, казок треба вчити» [49, с. 18]. Тому її автори рекомендують батькам і вчителям молодших класів проводити аналіз слів і виразів, з'ясовувати їхню роль у контексті, що допомагає дітям: 1) реальніше уявити обстановку, в якій діють персонажі казок; 2) ясніше, чіткіше розкрити сутність подій; 3) точніше уявити собі зовнішність і моральні якості ділових осіб; 4) виявити ставлення автора до персонажів та їхніх вчинків [49, с. 17].

Найбільше схвилювати дітей дошкільного віку, захопити їх уяву, активізувати образне мислення вдається тоді, коли казка розповідається, немов би оповідач був безпосереднім учасником подій або спостерігав за ними. Повнота сприйняття казки, її емоційно-естетичний вплив на дитину залежать від того, як вона буде прочитана, наскільки глибоким виявиться

проникнення оповідача в текст, наскільки виразно донесе він образи персонажів, гостроту ситуацій, красу зовнішнього світу, своє ставлення до подій. Діти чутливо реагують на інтонацію, міміку, жести. Емоційність розповіді, виразність, вміле використання образності мови казки настільки гостро сприймаються дітьми, що вони слухають з великим захопленням, не пропускаючи жодного слова. Притаманні дітям безпосередність сприйняття, віра в істинність того, що відбувається, підсилюють гостроту вражень, – вони подумки беруть участь у всіх перипетіях казки, глибоко переживають почуття, що хвилюють її персонажів.

Прислів'я, приказки. Особливе місце в естетичному вихованні дітей займають прислів'я і приказки, в яких сконцентований соціальний досвід народу, виражаються його судження, оцінки, ставлення [203].

Прислів'ями називають поширені у повсякденній мові короткі, ритмічно організовані висловлювання, що цікаві не лише змістом, а й можливістю використання у розмові за принципом аналогії [180]. Відомий вітчизняний лексикограф М. Руберовський, укладач 18-томного словника, в якому використано твори українських письменників, етнографічні й фольклорні джерела, зазначав, що прислів'я спеціально не складалися, а створювалися силою обставин, тобто вони безпосередньо пов'язані з народною практикою, для якої поняття користі і краси невіддільні (цит. за [246]). Естетична цінність прислів'їв проявляється різнобічно, у них втілені естетичні принципи, які високо ціня у мистецтві, – простота, лаконічність, змістовність, виразність.

Приказки ввійшли до народної практики як образні висловлювання, що не мають закінченого судження. Шляхом порівняння вони підкреслюють образ, який лежить в їх основі, надаючи виразу емоційної сили. Приказки, як і прислів'я, у короткій та лаконічній формі передають ідеали прекрасного, що сформувалися у свідомості народу. Так, засобом приказок передавали яскраві зовнішні портрети людей («Красна, як маків цвіт»), образно говорили про їхній внутрішній стан («Ходить, як бусьок в спасі»), підкреслювали певні моральні якості («На лиці медок, а у серці холодок») та ін.

Дослідники фольклору відзначають подібність приказок і прислів'їв, зокрема в емоційній насиченості, проте приказки відрізняються функціональністю, що безпосередньо проявляється у мовленні. Якщо прислів'я підкріплює мовлення особливим окремим висловлюванням, новим цільним судженням, то приказка вставляється у яке-небудь судження на правах його складової [180].

Педагогічне значення прислів'їв і приказок надзвичайно важливе. Вони виконують пізнавальну, емоційну й естетичну функції. Їхня популярність серед дітей зумовлюється особливістю естетичного відображення дійсності, поданням і сприйманням слухачами головно як поетичного вимислу, як гри фантазії. У цьому полягає їхня важлива естетична функція. Народні прислів'я та приказки відзначаються сприятливою для запам'ятовування формою, що зумовлюється майстерним поєднанням слів, співзвучністю, римою, ритмом.

Прислів'я та приказки завжди характеризуються певною дидактичною спрямованістю, оскільки звернені до дійсності, узагальнюють народний життєвий досвід, пропагують добро, справедливість, правду. Їх зміст часто відображає характерні риси особистості (позитивні, негативні), містить поради, закликає до дії, засуджує ледарство, неохайність, потворність, безвідповідальність та ін. («Без труда – нема плода», «Не хвали себе сам, нехай тебе люди похвалять», «Маленька праця краща за велике безділля»).

У прислів'ях і приказках закладені педагогічні ідеї щодо виховання молодого покоління, окреслення місця дітей та їх соціальної ролі у житті суспільства, вибору раціональних засобів і методів виховного впливу, наслідування ними морально-естетичних якостей і норм поведінки дорослих («З добрим дружись, а лихого стережись», «Річ краще нова, а дружба – стара», «Добре тим живеться, де гуртом сіється і жнеться»).

Своєрідні поетичні мовні звороти в прислів'ях і приказках посилюють естетичний вплив на дітей, а захопливість сюжету, образність і забавність підвищують їх ефективність як засобу естетичного виховання: «І до лица, і до вінця», «Вбери пень, буде хорошень». Часто прислів'я використовуються

батьками для мотивації естетичної спрямованості особистості дітей: «Дівка без коси не має краси», «Краси на тарілці не крають».

Багато прислів'їв орієнтують дітей на любов до краси природи, рідного краю: «Весняне сонце, як дівчини серце», «Чисте небо не боїться ні блискавки, ні грому», «Земля-трудівниця аж парує, та людям хліб готує». За допомогою прислів'їв у повсякденне життя дітей впроваджувалися гуманістичні ідеї. Добросусідство, миролюбність, гармонія відносин у сім'ї, повага до старших виразно проявляються у таких прислів'ях: «Коло доброго мужа жінка, як ружа», «Добрі діти – батькам вінець, а злі діти – кінець», «Нашій Горпині гарно і в хустині».

Вживання з наступним інтерпретуванням (поясненням) прислів'їв і приказок у процесі розмови, суперечок, роздумів і міркувань завжди було поширене в народній практиці виховання. Це як свідчить досвід, переводить в категорію педагогічних і ті прислів'я та приказки, які зазвичай не вважаються такими.

Загадки. Важливий естетичний вплив на дитину здійснюють загадки, – один з найдавніших жанрів фольклору. В умовах відсутності писемності усні загадки впродовж століть були одним із основних засобів збереження духовного досвіду народу, його правдивих і точно підмічених спостережень над природою речей.

Загадки – своєрідний діагностичний інструментарій для визначення розумових здібностей дитини, розвитку кмітливості, змушували роздумувати про зв'язки між явищами і предметами навколишньої дійсності, їхню естетичну цінність. Крім того, діти за допомогою загадок відкривали для себе поезію навколишнього світу. Образи найбільш прозаїчних речей у загадках завжди були барвисті, гучні: «Біла як сніг, чорна як вугілля, покрутиться як біс і дорога в ліс» (Сорока). Дійсність у загадках часто зображалася у видозміненій формі, зміні станів: «На дворі горою, а в хаті водою» (Сніг).

Розуміння загадки як явища певної соціальної приналежності, пов'язаного з історією та сучасністю, з народним життям, як пам'ятник

високого мистецтва і справді художньої майстерності визначає їх наукове, суспільне й естетично-виховне значення у загальній системі мистецької спадщини українського народу.

Естетичне значення народних загадок полягає у тому, що вони приваблюють дітей своїми барвами, радують яскравими образами, дивують несподіваними порівняннями. Завдяки різним епітетам, якими рясніють загадки, дитина вчиться розуміти красу рідної мови, засвоює дивовижні порівняння, які можна застосувати до звичайних для неї предметів.

Поетична природа загадок відображає реальний предметний світ, естетично впливаючи на слухачів. Завдяки таким поетичним засобам, як метафора, метонімія, уособлення, гіпербола, з простими предметами відбувається чарівні перетворення: морква стає дівчиною з косою, сніг – білими мухами, вогонь – червоним биком тощо. [229, с. 51].

Метафори і порівняння у загадках відрізняються від аналогічних літературних засобів інших жанрів фольклору здебільшого тим, що при загадках вони подаються у формі захоплюючого ігрового завдання, й увага слухача спеціально спрямовується на необхідність відгадування, зіставлення, порівняння. Відповідно, сама художня специфіка загадки постає тією сходинкою, яка піднімає людину щаблями, що ведуть до розуміння поетичного образу, розвитку художньо-естетичного мислення та творчої фантазії.

Велика роль загадок в оволодінні художнім мовленням дітей. Як опоетизована гра в питання і відповіді, вони цікаві для дітей будь-якого віку, оскільки в їх основі лежить естетичне розуміння світу, естетичний ідеал. Відгадування загадок привертає увагу дитини до естетичної сутності речей, непомітних сторін предметів і явищ, розвиває кмітливість, швидкість розумової реакції, уяву, фантазію.

Лічилки, скоромовки. У процесі естетичного виховання дітей особливе місце посідають лічилки і скоромовки.

Лічилки – це невеликі віршовані тексти з чіткою римо-ритмічною структурою у жартівливій формі, що мають чітке практичне завдання. За допомогою лічилок справедливо і зрозуміло розподіляються між дітьми ролі для участі у різноманітних іграх. Лічилки виконують важливу пізнавальну, естетичну й етичну функції, оскільки сприяють вихованню таких якостей особистості, як чесність, товариськість, порядність, породжують відчуття ритму. Промовляння лічилок приносить дітям естетичну насолоду, допомагає у становленні мовлення, поліпшенні артикуляції, розвиває пам'ять.

Діти часто самі стають авторами лічилок, черпаючи ідеї у процесі спостережень за поведінкою людей і тварин, природними явищами та ін. При цьому у них розвиваються творча уява, фантазія, відчуття прекрасного:

Тікав заєць через міст,
Довгі вуха, куций хвіст.
А ти далі не втікай,
Рахувати починай.
Раз, два, три – вийди ти [339].

Скоромовка – це коротке речення або фраза, спеціально створені для ускладнення правильного вимовляння, зазвичай через різні комбінації подібних звуків.

Українські скоромовки з'явилися у народній творчості в результаті усної словесної гри, в якій змагалися в умінні «скоро говорити», тобто чисто, правильно і швидко вимовляти складні поєднання звуків або співзвучних складних слів. Скоромовки склалися у формі ритмізованої прози або короткого вірша з жартівливим змістом, тобто, виникли у фольклорі як жартівливий твір, призначений для промовляння вголос з метою розваги.

У вихованні дітей скоромовки використовуються не лише з метою розваги або створення комічного ефекту в творі, а й для розвитку естетики мовлення. Скоромовки вдосконалюють ораторські здібності дитини, сприяють поліпшенню артикуляції. Чиста вимова робить текст більш ясним, зручним для розуміння, естетично досконалим. Крім того, у змісті скоромовок часто трапляються художні образи живої та неживої природи, вживаються епітети,

метафори й інші художні засоби, що комплексно здійснює естетичний вплив на слухачів:

Куй, куй чобіток,
Подай молоток ...
Молоток золотенький,
Чобіток дороженький.

У діброві – дуби,
Під дубами – гриби,
Трава – між грибами,
Хмарки – над дубами.

Народні пісні. Одним з найпопулярніших засобів формування естетичної культури дітей у сім'ї є українські народні пісні. Їх діти слухають : співає мати, заколискуючи дитину, співає сестра, прибираючи в домі, співає бабуся, скручуючи пряжу, тихо наспівує батько за якою-небудь роботою. У піснях завжди присутнє естетичне начало, а реалізація утилітарного призначення пов'язана з естетичною дієвістю пісні: що художньо досконаліший твір, то успішніше він полегшував працю, знімав втому, сприяв психологічному розвантаженню. Діти, перебуваючи під впливом великого пісенного багатства, наслідували старших, прагнули самостійно виконувати пісні (особливо дитячі).

У народних піснях оспівується любов до рідної землі, гордість за її красу і багатство. У них закладена поетична характеристика українських безкраїх полів, блакитних озер, могутніх річок, мальовничих лісів: («Рідний край», «Ой ти, поле, поле, широке, просторе», «Тихо над річкою» та ін.). У піснях особливо емоційно замальовується краса людських стосунків (любов, кохання, вірність, туга, журба тощо), одвічне родинне благополуччя, гостинність, доброзичливість («Ой, у вишневому садочку», «Ходить Гарбуз по городу», «Ой, зелене жито зелене» та ін.).

Народна пісня виховує естетичні відчуття дитини не лише змістом, а й спільним, хоровим виконанням. Співати разом – це відчувати, думати, мріяти одними словами, спільною пристрастю, відчувати себе однією сім'єю. Пісня об'єднує, робить почуття, переживання, думки співзвучними колективу.

У статті «Естетичне виховання в позакласній роботі», опублікованій в 1980 р., Л. Сахарова наводить приклад естетичного виховання під час

організації «Тижнів народної музики для дітей та юнацтва», коли батьки спільно з керівниками дитячих музичних колективів готували репертуар виступів, домовлялися про участь у заході знаних музикознавців і композиторів тощо. Підбиваючи підсумок, авторка зазначає, що подібні заходи сприяють встановленню і зміцненню творчих зв'язків родини, загальноосвітніх і музичних шкіл, а своєрідні змагання під час спільних виступів батьків і дітей допомагають загальному зростанню художнього рівня дитячої самодіяльності [293, с. 49].

Значний естетично-виховний вплив на дитину здійснюють колискові пісні, – найбільший здобуток народної педагогіки, який нерозривно пов'язаний з практикою виховання дитини у сім'ї, коли вона ще зовсім безпорадна і потребує постійної уваги, любові та ніжності з боку дорослих, насамперед матері. Основний зміст колискових пісень віддзеркалює безмежну любов матері до дитини, змальовує мрії і сподівання на її щасливу долю та легкий життєвий шлях. Колискові пісні переповнені поетичними образами живої і неживої природи (сонця, місяця, птахів, диких і домашніх тварин тощо), фантастичних істот, що приходять до колиски й допомагають приспати дитину («Котку сіренький, котику біленький», «Гойда, гойда-гой, ніченька іде...», «Ой, ходить сон коло вікон» та ін.).

У колискових піснях матері часто оспівують красу навколишнього світу, розмірковують про сенс буття, висловлюють свої переживання і побоювання, озвучують радість і печаль. Маленьким дітям слова пісні незрозумілі, проте велика любов і ласка, втілена в мелодію та слова пробуджують їх душу і серце, створюють сприятливі умови для подальших виховних впливів.

У колискових піснях материнська ніжність відображена у найбільш концентрованому вигляді. Співаючи про дитину, мати називає її «крихіткою», «сонечком», «пташечкою»; широко використовуються пестливі форми слів («вітерець», «ніченька», «колисочка», «зіронька» та ін.):

Повішу я колісочку,
В темнім лісі на липочку.

Буде вітрець повівати,
Мале дитя колисати.

Велике значення для естетичного виховання дітей у сім'ї мають календарно-обрядові пісні (колядки, щедрівки, гаївки, веснянки, жниварські пісні тощо), які змальовують образ й прославляють народження Божого Сина, несуть побажання рідним і близьким, закликають стихії (сонце, вітер, вогонь, воду), звеличують неймовірну красу природи, підносять цінність людської праці («Щедрий вечір тобі, пане господарю», «Ой кувала зозуленька», «Ой весна, весна – днем красна», «Там у полі криниченька», «А ми поле оремо» та ін.).

Водночас В. Сухомлинський застерігав, що особливо шкідливі для дитячої душі перевантаження музичними враженнями. Він рекомендував батькам і вчителям використовувати для вивчення не більше двох-трьох мелодій і пісень на місяць, але у зв'язку з кожними проводити велику виховну роботу, мета якої – пробудити в дітей бажання ще раз послухати музику чи проспівати пісні, домогтися того, щоб кожного разу вони відкривали у творі нову красу. Педагог вбачав одне з важливих завдань якраз у тому, щоб сприймання народних музичних творів чергувалося зі сприйманням того фону, на якому дитина може зрозуміти, відчути красу народної музики, «тиші полів і лугів, шелесту діброви, пісні жайворонка в голубому небі, шепоту дозрілих колосків пшениці, гудіння бджіл у квітучому морі гречки» [321, с. 52]. Усе це В. Сухомлинський називав «музикою природи», тим джерелом, з якого народ черпає натхнення, створюючи мелодію пісні.

Народні танці. Українські народні танці також відіграють важливу роль в естетичному вихованні молодого покоління. Народний танець в узагальненій формі виражає характер народу. Танець – це сукупність виразних й організованих рухів, підпорядкованих загальному ритму, втіленому в завершеній художній формі [149].

Емоційний стан людини виражається не лише в голосі, але і в жестикуляції, характері рухів, які в повсякденному житті та праці завжди

емоційно інтоновані, виразні і підпорядковані певному ритму. Український народний танець, будучи складовою духовної культури народу, відображає його поетичні, правові, філософські, релігійні погляди, художньо-естетичні ідеали, сприяє формуванню певного ставлення до життя, суспільства загалом.

Народний танець століттями шліфував й узагальнював виразні рухи людини, що призвело до появи художньо виразної мови пластики людського тіла. Художньо-естетичний образ, який виникає у музично-ритмічних виразних рухах, іноді доповнюється пантомімою, спеціальними костюмами і предметами побутового, трудового чи військового побуту (хустки, посуд, зброя тощо). Як і будь-яке мистецтво, танець приносить ні з чим незрівняне задоволення, – у ньому можна пізнати власний дух і тіло, виразити свої почуття. За допомогою танцю людина прагне оприлюднити свої настрої й емоції в пластично красивій і естетично довершеній формі. Свобода і легкість рухів, краса, пластичність радують як танцюристів, так і глядачів.

Танці займали важливе місце на всіх родинних і сімейних святах, в них виражалися моральні й естетичні ідеали, емоційні враження від навколишнього світу, розповіді про працю, людські взаємини. Спостерігаючи за танцями, діти відчували велике естетичне задоволення. Враження, отримані в процесі сприйняття красивих рухів, розвивали і збагачували їх духовний світ.

Дорослі всіляко стимулювали прагнення дітей навчитися танцювати, оскільки в танцях виражалися моральні й естетичні ідеали, взаємини людей, емоційні враження від навколишньої дійсності, а також розкривалася повага до жінки, грація, витонченість, тактовність. Враження, отримані в процесі сприйняття красивих і точних рухів, не проходили безслідно для дітей: вони розвивали і збагачували їхній духовний світ, зміцнювали фізично та були важливим засобом естетичного виховання, засобом передачі художнього досвіду.

З іншого боку, навчання танцю є активним творчим процесом. Долаючи труднощі, тренуючи тіло й освоюючи лексику танцю, дитина пізнає красу

танцювальної творчості. Кожен танець вимагає від неї прояву емоційності, творчої активності, мобілізації фізичних і духовних сил.

Підсумовуючи зазначене вище, можна стверджувати, що цілеспрямоване використання фольклорних жанрів (казок, прислів'їв, приказок, пісень, танців тощо) в естетичному вихованні дітей у сім'ї здійснює потужний виховний вплив на їхню особистість. Використання засобів народного фольклору в естетичному вихованні дітей найбільш сприятливе передовсім тому, що фольклорні твори створювалися або самими дітьми, або дорослими для них. Пронесені традицією крізь століття, звільнені від усього зайвого, художньо недосконалого, вони становлять шедеври національної побутової культури українців і найбільш повно відповідають законам дитячої естетики.

2.2 Декоративно-ужиткове мистецтво як важливий чинник естетичного виховання дитини в сім'ї

Сучасні соціально-економічні трансформації, що відбуваються у нашому суспільстві, вимагають підвищення ролі особистості, її творчого потенціалу у всіх галузях життєдіяльності, зокрема в духовній сфері. Успішна реалізація цього завдання зумовлюється здатністю людини естетично сприймати дійсність, умінням виділяти естетичні цінності в предметах навколишньої дійсності та людських відносинах, здатності жити і творити «за законами краси».

Необхідною умовою побудови сучасної системи естетичного виховання дітей, розвитку естетичної культури особистості є використання у виховній роботі народного декоративно-ужиткового мистецтва, що здійснює значний емоційно-естетичний вплив на внутрішній світ дитини. З цього приводу відомий український письменник О. Гончар писав: «Дівоче вбрання і козацька люлька, інкрустований топірець гуцула і різьблена спинка саней, бабусина

розмальована скриня і мисник на стіні, вишитий рушник і звичайна віконна лиштва – будь-яка ужиткова річ під рукою невідомого художника чи художниці ставала мистецьким витвором... Людина оточувала себе красою, знала в ній смак, художньо прикрашувала життя, заповнена одвічним, таким нестримним бажанням творити» [71, с. 7].

Декоративно-ужиткове мистецтво є чи не одним з найдавніших видів художньої практики людини. Його назва походить від латинського «decoro» – прикрашати, а у визначення «ужиткове» вкладена думка про те, що воно одночасно слугує людині і задовольняє її практичні й естетичні потреби. Уперше таке поєднання цих слів на початку XX ст. запропонував відомий етнограф і мистецтвознавець В. Січинський, який писав «Ця назва починає загально прийматися у всіх європейських мовах для означення тих галузей мистецтва, що залишаються поза архітектурою і малярством. Досі у мистецтвознавчій термінології для означення усіх цих галузей не було якогось єдиного терміну ... Говорилося про «артистичний промисел», «прикладне мистецтво», також «мистецтво декоративне», «промислове», «виробниче». Всі ці терміни ... не відповідають сучасному розумінню мистецької праці та не означають у належній мірі властивостей усіх галузей мистецького виробництва» (цит. за [328, с. 8]).

У народному декоративно-ужитковому мистецтві закладено великий художньо-творчий потенціал, нехтування яким, як свідчить досвід попередніх десятиліть, руйнує народну культуру, збіднює духовність суспільства й окремої особистості. Зневажливе ставлення до національної культури, пам'яті народу, призводить до занепаду культури, а відтак і до знищення нації. Тому майбутні громадяни нашої держави повинні бути національно зорієнтованими, творчо збагаченими, художньо активними особистостями [224, с. 3].

Без сумніву народне декоративно-ужиткове мистецтво володіє невичерпною енергією впливу на індивідуальність, оскільки акумулює величезний історичний, духовний, естетичний досвід, має важливе значення для розвитку художньо-естетичної культури, виховання почуттів, формування

естетичної смаку, культури побуту, праці, людських відносин. Народне декоративно-ужиткове мистецтво характеризується культурно-історичною, художньо-естетичною і практико-трудовою єдністю, адже сформувалося упродовж віків як органічна складова господарсько-культурної діяльності народу.

Народне декоративно-ужиткове мистецтво – це втілення уявлення народу про добро і красу, багатство рідної землі. Яскрава палітра фарб, контрастний малюнок, наявність різних видів орнаменту (геометричного, рослинного, тваринного та ін.) є особливою рисою народної творчості. Традиційні українські орнаменти представлені у народному мистецтві як художньо-опредмечена форма багатовікового досвіду засвоєння народом соціального середовища [9].

Народне декоративно-ужиткове мистецтво – явище живе, що постійно змінюється і розвивається відповідно до загальних закономірностей традиційної культури і тенденцій розвитку українського мистецтва. Ліплення, різьблення, вишивання та інші види декоративно-ужиткового мистецтва передають естетичний смак, відчуття форми, кольору, образу, формують відповідні навички виготовлення художніх виробів. Особливості образної мови народного мистецтва дають змогу розвивати естетичну сприйнятливість до явищ і предметів навколишньої дійсності, відповідають природним потребам дитини у яскравих кольорах, барвистих мотивах, ритмічних орнаментальних композиціях.

Свого часу С. Русова наголошувала на важливості виховання дітей на засадах народного декоративно-ужиткового мистецтва задля розширення їхнього світогляду, формування звички до художньої праці, прищеплення любові до прекрасного. При цьому особливу увагу вона звертала на національний орнамент, наголошуючи на його непересічному значенні в естетичному вихованні дітей. На думку педагога, «народний орнамент має отримати належне місце в помешканні дитини, щоб вона, побачивши на стіні вишитий рушник, кафлі на грубці, лаву, вкриту плахтою, почувала себе

природно, неначе серед своїх знайомих речей. Найпершими видами художньо-творчої діяльності дітей мають стати вишивання, складання, випилювання, конструювання та ін.» [284, с. 69].

Підкреслюючи важливість художньо-творчої діяльності молодого покоління, В. Сухомлинський пов'язував її зі сферою естетичних емоцій особистості, що залишає глибокий слід у чуттєвій пам'яті дитини. Виховну роботу, стверджував він, необхідно здійснювати так, щоб діяльність дитини була водночас й естетичною. «Цьому сприяють найрізноманітніші види художньої дитячої творчості: випилювання, випалювання, рукоділля, вишивання, в'язання та ін. Художньо-творча діяльність, сповнена естетичних поривань і відчуттів, поступово розвиває та зміцнює розуміння краси, прагнення не лише до високопродуктивної, а й до красивої праці» [320, с. 180].

Про важливу роль українського народного декоративно-ужиткового мистецтва в естетичному вихованні дітей свідчать дослідження багатьох вітчизняних учених-педагогів (Є. Антонович [9], Л. Ейвас [107], Л. Єнтіс [114], Р. Захарчук-Чугай [124], Н. Кузан [173], О. Опалюк [222], Л. Оршанський [224], С. Ошурко [234], І. Савчук [290], В. Титаренко [330] та ін.). Науковці переконливо доводять, що ознайомлення дітей і підлітків з творами народного декоративно-ужиткового мистецтва, їх прилучення до творчої художньо-трудої діяльності в сім'ї та школі породжує перші яскраві уявлення про свій етнос, багатство національної культури, сприяє вихованню патріотичних почуттів, формуванню відчуття прекрасного, художнього смаку.

Народне декоративно-ужиткове мистецтво, зауважує М. Каган, окрім суто утилітарної, виконує важливу художньо-естетичну функцію, яка впливає на становлення особистості [138]. Подібно Є. Антонович та Р. Захарчук-Чугай підкреслюють важливе значення народного мистецтва для естетичного виховання дітей та підлітків [9]. Своєю чергою В. Титаренко стверджує, що вміле поєднання естетичного виховання молодого покоління з творчістю у галузі народного декоративно-ужиткового мистецтва актуалізує естетичні

потреби дітей, розвиває глибоке образне сприйняття навколишньої дійсності, допомагає бачити прекрасне й відкидати потворне [330, с. 8].

Аналізуючи особливості сприйняття творів народного декоративно-ужиткового мистецтва, І. Савчук зазначає, що дітям, особливо дошкільникам, близькі та зрозумілі роботи майстрів декоративного розпису, різьблення, вишивки та ін. Вони сприймають їх глибше і повніше, що полегшує реалізацію завдання їхнього естетичного виховання [255]. В українських родин, зазначає Л. Ентіс, твори декоративно-ужиткового мистецтва постійно присутні в повсякденному житті дітей, тому їх вплив на розвиток естетичних почуттів надзвичайно великий. При цьому, задля підвищення їх ефективності естетичного впливу на особистість дитини, дослідниця пропонує дотримуватися таких двох умов: по-перше, індивідуалізації цілеспрямованих виховних впливів на дітей залежно від їх психологічних особливостей та інтелектуальних можливостей; по-друге, інтеграції народного декоративно-ужиткового мистецтва з творчою діяльністю у сім'ї та школі [266].

Друга половина ХХ ст. (хронологічні межі нашого дослідження) характеризується неоднозначністю підходів держави, наукового товариства, громадськості до проблеми естетичного виховання дітей засобами народного декоративно-ужиткового мистецтва. У 50-х рр. ХХ ст. активізуються звернення науковців-дослідників до вивчення історії окремих видів народного мистецтва, набуває поширення експедиційна й етнографічна робота, розвиваються художні ремесла та промисли. Це зумовило появу низки наукових праць (монографій, статей), навчальних посібників, присвячених окремим видам народного мистецтва, дослідженню його освітньо-виховного значення для молодого покоління. Народне декоративно-ужиткове мистецтво поступово починає розглядатися як форма естетичного освоєння дитиною навколишньої дійсності, що характеризується яскравими і стильовими рисами, та розвивається за власними законами.

Так, у статті «Народне декоративне мистецтво в роботі дитячого садка» (1951 р.) Н. Сакуліна стверджує, що народне мистецтво найбільш повно

відповідає інтересам дітей, живить художнє сприйняття ними дійсності, сприяє розвитку естетичних переживань і найперших естетичних суджень. Естетичні уявлення дітей можуть бути сформовані лише на основі естетичного сприйняття, а народне декоративно-ужиткове мистецтво з його яскравою образністю та виразністю створює для цього сприятливі умови [292]. У статті «Декоративно-ужиткове мистецтво – засіб естетичного виховання» (1959 р.) М. Воронов зазначає, що все розмаїття предметів побуту – від вирізьбленої скриньки, барвистої глиняної іграшки, полотняного вишитого рушника – захоплює багатством творчої фантазії, видумки, декоративно-естетичного відчуття, художньої довершеності, що дає змогу легко прикрасити будь-який побутовий предмет, перетворюючи повсякденне життя на величне свято живої краси [59].

У книзі Л. Столовича «Естетичне в діяльності та мистецтві» (1959 р.) висвітлюється проблема естетичного виховання засобами мистецтва, зокрема й декоративно-ужиткового. Автор показує об'єктивні основи прекрасного в природі та суспільстві, виявляє причини естетичного ставлення до об'єктивної реальності, досліджує сутність і значення мистецтва як найбільш концентрованої форми естетичного ставлення людини до дійсності [313].

У 60-х рр. XX ст. держава зробила конкретні кроки щодо актуалізації проблеми народного декоративно-ужиткового мистецтва. Так, при Академії архітектури УРСР започаткував роботу Науково-дослідний інститут художньої промисловості, одним із напрямів діяльності якого була розробка нових видів декоративно-ужиткових виробів (гобеленів, декоративних тканин, кераміки та ін.) для їх широкого впровадження у масове виробництво з метою оздоблення побуту та громадських приміщень. Крім того, працівники цього інституту розпочали різновекторне дослідження різних видів народного декоративно-ужиткового мистецтва, його значення для виховання молодого покоління. У 1966 р. Радою Міністрів СРСР було ухвалено постанову «Заходи про подальший розвиток народних художніх промислів», згідно з якою у закладах освіти художньо-промислового профілю відновлювалося вивчення

специдисциплін (живопису, композиції та ін.), важливого значення надавалося організації виставок творів народного декоративно-ужиткового мистецтва, проведенню тематичних конференцій і семінарів [107, с. 56].

Важливість народного декоративно-ужиткового мистецтва для виховання особистості дитини все більше підкреслюється мистецтвознавцями, педагогами і народними майстрами на сторінках спеціальних видань (журнал «Декоративное искусство СССР», «Народна творчість та етнографія») і газет. З'являється низка наукових праць, присвячених дослідженню проблем естетичного виховання дітей засобами народного декоративно-ужиткового мистецтва. У кандидатській дисертації «Розвиток дитячої творчості засобами декоративно-ужиткового мистецтва» (1965 р.) Т. Шпікаловою розроблено систему художньої освіти й естетичного виховання дітей засобами народного мистецтва з урахуванням комплексу чинників соціального, естетичного, психолого-педагогічного і методичного характеру. У процесі залучення до народної творчості, зазначає дослідниця, діти мають малювати, ліпити, плести, вишивати, відчуваючи єдність усіх проявів творчості [378].

У 1966 р. виходить фундаментальна наукова праця М. Колесника «Про естетичні здібності людини», в якій автор наголошує на важливості народного декоративно-ужиткового мистецтва для розвитку естетичних смаків особистості, формування вмінь раціонального поєднання утилітарно-практичного з художньо-естетичним. Твори народного мистецтва, зазначає дослідник, відображають не лише характерні риси життєдіяльності суспільства, його побут, але й віддзеркалюють розуміння прекрасного, досконалого, гармонійного [157].

У 70-х рр. XX ст. в СРСР починає виходити журнал «Технічна естетика», в якому, окрім дизайнерських, у наукових статтях, порушувалися проблеми народного декоративно-ужиткового мистецтва як об'єктивного підґрунтя художньо-конструкторських розробок. У 1975 р. було прийнято спільну постанову ЦК Компартії України та Ради Міністрів УРСР «Про заходи по виконанню в республіці постанови ЦК КПРС «Про народні художні

промисли», в якій наголошувалося на нерозривній єдності народного декоративно-ужиткового мистецтва та радянської соціалістичної культури, підкреслювалася важливість формування у молодого покоління естетичного смаку, залучення дітей до прекрасного через художньо-творчу діяльність. Серед шляхів реалізації цього завдання виокремлювалася необхідність створення художніх шкіл, музеїв народного декоративно-ужиткового мистецтва як важливих культурно-освітніх установ для популяризації народної творчості, а також постійних експозицій виробів народних художніх промислів із демонстрацією прийомів роботи майстрів-художників [259].

З початку 70-х рр. XX ст. проведено низку наукових досліджень проблеми виявлення освітньо-виховного потенціалу народного декоративно-ужиткового мистецтва та можливостей його використання у педагогічній практиці різних закладів освіти, культури, сімейного виховання. Зокрема, необхідно відзначити дисертаційні роботи Р. Ломоносова «Декоративно-ужиткове мистецтво в системі професійної підготовки студентів художньо-графічних факультетів» (1970 р.) [192] та Ю. Беджанова «Використання народного декоративно-ужиткового мистецтва у підготовці студентів художньо-графічних факультетів педінститутів» (1975 р.) [19], в яких проаналізовано проблеми розвитку творчого потенціалу особистості, її морально-естетичної спрямованості засобами народного мистецтва. У дисертації Д. Скільського (1973 р.) досліджується проблема розвитку творчих здібностей дітей, підвищення їх художньо-естетичної культури засобами народного декоративно-ужиткового мистецтва Прикарпаття [301].

У 1971 р. світ побачила книга М. Киященка «Питання формування системи естетичного виховання в СРСР», у якій науковець обґрунтовує необхідність реформування освітньої галузі, зокрема в контексті спрямування на естетичне виховання молодого покоління. Автор зазначає, що емоційні реакції і стани дитини є критерієм дієвості естетичного виховання, оскільки емоційне ставлення до дійсності – важливий шлях проникнення у дитячу свідомість, її розширення, поглиблення і зміцнення [150, с. 29].

Упродовж 80-х рр. XX ст. спостерігаються поступові зміни у духовно-культурній свідомості народу, зумовлені посиленням інтересу до своєї історії, національної культури, мистецтва. Народне декоративно-ужиткове мистецтво перетворюється з утилітарно-ремісничого на засіб організації гармонійного предметно-просторового середовища, що відіграє важливу роль в естетичному вихованні молодого покоління.

У цей період було захищено низку докторських і кандидатських дисертацій, присвячених проблемі естетичного виховання дітей та підлітків покоління засобами народного мистецтва. Зокрема, у докторській дисертації А. Хворостова «Єдність трудового й естетичного виховання школярів в процесі занять декоративно-ужитковим мистецтвом» (1983 р.) наголошується на синкретичності естетичного виховання і художньої творчості, виокремлюється важливе естетично-виховне значення народного декоративно-ужиткового мистецтва [352]. У кандидатській дисертації Л. Нерсисян «Декоративно-ужиткове мистецтво в системі естетичного виховання школярів» (1985 р.) досліджується роль естетичного чинника у трудовому вихованні дітей, зокрема засобами народного декоративно-ужиткового мистецтва. На думку науковця, народне мистецтво забезпечує розкриття краси навколишньої дійсності, духовної цінності творів народних майстрів, сприяє розвитку естетичного смаку й ідеалу [213]. У докторській дисертації «Народне мистецтво в художній освіті й естетичному вихованні в середній загальноосвітній школі» (1988 р.) Т. Шпікалова розглядає зміст і методи роботи з дітьми початкових класів на уроках декоративного малювання на основі аналізу творів народного мистецтва, які мають важливе художньо-педагогічне значення в естетичному вихованні школярів [377].

Дослідженню можливостей естетичного виховання дітей в контексті мистецтва (зокрема, й декоративно-ужиткового) присвячена відома наукова праця Б. Неменського «Мудрість краси» (1987 р.), в якій наголошується на необхідності створення єдиної системи естетичного виховання молодого покоління, що охоплює всі суспільні інституції [212]. У книзі за редакцією

Б. Нешумова та Є. Щедриної «Основи декоративного мистецтва в школі» (1981 р.) акцентуються загальні закономірності естетичних відносин, що проявляються у народному декоративно-ужитковому мистецтві. На думку авторів, це зумовлюється широким діапазоном тем, сюжетів, художніх стилів, що мають місце у народному мистецтві, а також чіткістю вираження характерних властивостей матеріалів, способів їх одержання. При цьому до найбільш значущих властивостей матеріалів належать тон, колірне рішення, композиційні характеристики [226, с. 29].

У 90-х рр. ХХ ст. різним аспектам використання народного декоративно-ужиткового мистецтва в естетичному вихованні дітей приділяли увагу Н. Бібік, А. Гурська, О. Кушніренко, М. Лещенко, Л. Оршанський та ін. Зокрема, у дисертації Л. Оршанського «Трудове виховання підлітків у процесі позаурочних занять народними художніми промислами» (1991 р.) наголошувалося на необхідності підвищення рівня художньо-естетичної культури батьків (університети для батьків, батьківські лекторії, зустрічі, консультації тощо) та наступного їх залучення до навчально-виховної роботи з дітьми у галузі народного декоративно-ужиткового мистецтва [223].

У навчальних підручниках і посібниках Н. Бібік «Віконечко» (1993 р.) та «Журавлик» (1996 р.) увага акцентується на проблемі формування у дітей (молодших школярів) естетичного ставлення до навколишньої дійсності, пропонується система завдань, зорієнтованих на їх ознайомлення з домашньою майстернею, народними майстрами і їх творчістю, українськими народними орнаментами, писанкою як символами вічного життя, добра й сонця, українським віночком, народним костюмом, символікою в українському мистецтві тощо. Виконання дітьми запропонованих завдань передбачає аналіз творів народного мистецтва, оздоблення дощечок або рушничків народним орнаментом, розпис писанок, підготовку доповідей про види народного мистецтва, пошук спільного й відмінного в народних костюмах тощо [25; 26].

Відомий дослідник зарубіжного досвіду реалізації завдань естетичного виховання молодого покоління М. Лещенко у книзі «Зарубіжні технології підготовки учителів до естетичного виховання» (1996 р.) наголошує, що провідною метою дитячої декоративно-ужиткової творчості є, з одного боку, привчання дітей естетично насичувати і перетворювати довкілля, а з іншого – естетизовані предмети побуту і навчання постають важливими засобами виховання у них потреби бачити і створювати «прекрасне» у щоденному житті [185, с. 49–50].

У науковій праці «Грамматика орнаменту» (1999 р.) А. Гурська пропонує неординарний підхід до народного декоративно-ужиткового мистецтва, розглядаючи його як суто інтернаціональне явище, котре виражає ставлення людей до навколишнього світу, їх поняття про красу й гармонію. На думку дослідниці, вивчення народного орнаменту є цікавим і надзвичайно важливим для естетичного виховання дітей, формує у них спостережливість, пробуджує уяву й творчу фантазію, породжує відчуття краси і гармонії [84]. У статті «Значення українського декоративно-ужиткового мистецтва в загальнокультурній підготовці вчителя початкової школи» (1998 р.) О. Кушніренко переконує у спільності природи дитячої творчості та народного декоративно-ужиткового мистецтва, а цей вид мистецтва вважає надзвичайно важливим для естетичного виховання молодого покоління [179].

Народне декоративно-ужиткове мистецтво, будучи одним із найдавніших видів художньо-творчої діяльності людини, засобом осмислення дійсності та безпосереднього вираження побуту, культури, світогляду народу, займає особливе місце в естетичному вихованні й духовному розвитку молодого покоління. З цього приводу В. Мосіяшенко зазначає, що розвивати відчуття прекрасного, формувати високі естетичні смаки, вміння розуміти та цінувати твори мистецтва, пам'ятники історії й архітектури, красу і багатство природи – це ті завдання, які можуть успішно розв'язуватися лише тим, що створено народом [203]. Подібно до інших напрямів мистецтва, народне декоративно-ужиткове мистецтво вводить дитину до світу краси, вчить

любити рідний край і берегти природу, прищеплює моральні орієнтири, виховує загальнолюдські цінності. При цьому дитина пізнає такі поняття, як розмір, форма, колір, композиція, орнамент, опановує специфічні художні уміння та навички. Долучаючись до народного мистецтва, вчиться розпізнавати красу в навколишніх предметах і явищах, нагромаджує «багаж» прекрасного в душі.

Аналіз наукової літератури свідчать про те, що народне декоративно-ужиткове мистецтво має характерні яскраво виражені риси: декоративність, виразність кольору і пластики, унікальність орнаменту, різноманітність фактур матеріалів, що співзвучні естетичному почуттю, доступні для сприйняття та розуміння дітьми. У творах народного декоративно-ужиткового мистецтва, як і в дитячій «наївній» творчості, все радісне і барвисте, тому життя сприймається і зображується у піднесених мажорних тонах.

Важливим є те, що народне декоративно-ужиткове мистецтво внаслідок своєї специфіки покликане вносити у життєдіяльність дитини момент гри, допомагає прикрасити, розважити, сформувати світогляд через естетичні почуття, які народжуються в дитині від практичного користування справді художніми речами, від споглядання їх як частки навколишньої реальної дійсності. Тому воно є найважливішим компонентом у вихованні естетичних смаків, формуванні внутрішнього світу дитини. Крім того, народна образність синтезує у собі духовну і матеріальну творчість як цілісну й нерозривну, що склалася історично та вивірена віками. Світ декоративних образів, яскравих кольорів, простих і доступних форм творів народного декоративно-ужиткового мистецтва захоплює дітей, викликає у них насолоду, одухотворює їх, підносить до стану натхнення, створюючи тим самим психологічний комфорт. Це перший етап «діалогу» з красою предметного світу. Подальше глибоке спілкування зі світом прекрасного активізує дитячі емоції, викликає до життя творчу уяву, стимулює фантазію, пробуджує художнє відчуття, формує елементи образного мислення. Нагромаджений емоційний досвід

народжує у дитині «художника» з високою культурою і гамою почуттів, веде до вдосконалення інтелектуальної сфери.

Крім морально-виховних можливостей, краса творів народного декоративно-ужиткового мистецтва має творчо-спонукальну здатність, що є надзвичайно важливою рисою у вихованні гармонійної особистості. Відомо, що краса викликає бажання творити, додержуватися законів її буття у всіх сферах людської діяльності. Естетичне ставлення, як відомо, виникло на базі предметно-практичної діяльності людини як прояв її духовного начала. Тут важливо підкреслити, що специфічною рисою народного декоративно-ужиткового мистецтва є розуміння краси речей не як результату їх оздоблення, а, головним чином, того творчого процесу, у результаті якого виникає спочатку задум, який надалі втілюється у декоративно-ужитковому виробі.

Важливими компонентами будь-якого декоративно-ужиткового виробу є орнамент і колір. В українській народній орнаментиці, як елементі національно-духовної культури, відображені релігійні уявлення народу, особливості побуту, моральні імперативи, естетичні ідеали. Основним джерелом натхнення народних майстрів служила гармонія навколишнього світу, що проявлялася у красі рідної землі, захопливих явищах природи, побуті, людських стосунках. Українське народне декоративно-ужиткове мистецтво надзвичайно різноманітне за сюжетами, мотивами, прийомами. Завдяки «силі» образів, колористиці, сміливості й оригінальності задуму, простоті та вмілому використанню матеріалів, воно виховує в дітях почуття прекрасного, дає відчуття гармонії, порядку, досконалості.

Використовуючи можливості народного декоративно-ужиткового мистецтва, можна успішно впливати на формування особистості дитини, з раннього віку вкладаючи в її душу паростки прекрасного і доброго, розвиваючи уяву і фантазію, спонукаючи до творчості. Пізнаючи красу творів народного декоративно-ужиткового мистецтва, дитина переживає позитивні емоції, на основі яких з'являються більш глибокі почуття: радість, захоплення,

подив, задоволення. У неї розвиваються образне мислення, уява, фантазія, виникає бажання долучитися до створення прекрасного, запам'ятати найбільш естетично привабливі предмети народної творчості, що, в результаті, сприяє формуванню естетичного ставлення до дійсності [157].

Народне декоративно-ужиткове мистецтво входить до світу дитини з перших її днів і супроводжує крізь усе життя. Дитячі малюнки «повторюють» багатовіковий цикл накопичення декоративно-зображувального фону народного мистецтва: починаючи від найпростішої лінії – до умовного зображення зірки, квітки, птаха, риби, звіра і далі, до конкретних предметів і людської постаті. Можливість навчання різних прийомів і художніх технік (розписування глиняних виробів, виготовлення узорних тканин методом переплетення ниток, вишивання, художній розпис тощо) цілком доступні для дітей у сім'ї. Дітей раннього віку здебільшого захоплює художньо-творча робота, пов'язана з використанням різних підручних засобів і матеріалів (глина, папір, тканина, фольга, нитки, бісер, шкіра тощо) – старших приваблює можливість опанування нових художніх технік виготовлення та оздоблення декоративно-ужиткових виробів (карбування, різьблення, тання, в'язання, вишивання тощо).

Як приклад передачі мистецьких традицій декоративно-ужиткового мистецтва, слід згадати відомі сімейні династії українських народних майстрів – гончарів із Опішні (Пошивайли), різьбярів із Косівщини (Шкірібляки, Корпанюки), вишивальниць з Полтащини (Каліниченки, Кисілі, Роїки), ткачів із Решетилівки (Товстухи, Бабенки, Бондарці), художниць ручного розпису з Петриківки (Панки, Соколенки, Пікуші) та ін.

Народне декоративно-ужиткове мистецтво покладено в основу розвитку різних видів художньо-творчої діяльності дітей, що сприяє розвитку таких психічних процесів, як сприйняття, образне мислення, уява, емоційно-позитивне ставлення до естетичних об'єктів. Розв'язуючи завдання формування у дітей естетичного ставлення до навколишньої дійсності, Т. Комарова наголошує, що лише на основі естетичного сприйняття можуть

бути сформовані естетичні уявлення дітей, тому народне декоративно-ужиткове мистецтво з його яскравою образністю та виразністю стає для цього найсприятливішим підґрунтям [208, с. 7]. Отже, художньо-творча діяльність як створення конкретного декоративно-ужиткового виробу розвиває естетичний смак та збагачує естетичну чуттєвість дитини.

У процесі художньо-творчої діяльності – аплікації, декоративного розпису, ліплення, плетіння тощо – діти ознайомлюються зі зразками народного декоративно-ужиткового мистецтва, привчаються бачити і любити його в усьому розмаїтті орнаментів і кольорів. Спільні спостереження (дітей батьків) за природою, навчання вмінню бачити у рослинних формах симетричність, барвистість, гармонійність поєднання кольорів виступає основою художньо-творчої діяльності. Такий шлях художнього засвоєння дійсності – від спостереження до їх зображення узагальнених форм рослин, квітів, які складають художню композицію, – дає змогу розширити уявлення дітей про красу, збагачує новими способами відображення дійсності. Створення орнаментальних композицій і візерунків, що прикрашають предмети побуту, приносять дитині радість творчості, забезпечують естетичне задоволення.

У процесі художньо-творчої діяльності на засадах народного декоративно-ужиткового мистецтва діти набувають навичок малювання, вирізання, ліплення, плетіння, вишивання тощо; в них активно розвиваються просторова уява, образне мислення, спостережливість, формується естетичне сприйняття дійсності. Багатьом видам дитячої художньо-творчої діяльності притаманна копітка, інтелектуально та фізично напружена діяльність, що забезпечує розвиток дрібної моторики і когнітивних здібностей дітей.

Проведений аналіз наукових джерел дає підстави для висновку про те, що, формулюючи завдання естетичного виховання дітей у сім'ї та школі засобами народного декоративно-ужиткового мистецтва, дослідники радянського періоду (М. Воронов [59], Б. Неменський [212], Б. Нешумов [226],

Н. Сакуліна [292], Д. Скільський [301], А. Хворостов [352] та ін.) поділяють їх на три групи:

- завдання першої спрямовані на формування естетичних почуттів, накопичення фонду естетичних образів і зразків, прагнення до розвитку естетичної емоційності, чутливості, зацікавленості;

- завданнями другої є розширення обсягу естетичних знань, стимулювання дітей до висловлювання естетичних суджень й оцінок; спрямування педагогічної діяльності батьків, учителів і керівників гуртків та студій на ознайомлення з правильним визначенням прекрасного і потворного, що сприяє усвідомленому розумінню краси та функціональності декоративно-ужиткових виробів;

- до завдань третьої групи віднесені ті, що сприяють активному прилученню дітей до художньо-творчої діяльності: розвиток художнього та естетичного сприйняття, формування первинних умінь і навичок художньо-творчої діяльності; виховання потреби активно і творчо вносити елементи оздоблення у майбутній декоративно-ужитковий виріб;

Для нашого дослідження важливими є виокремлені Т. Шпікаловою принципи інтегрованої взаємодії народного декоративно-ужиткового мистецтва та художньо-творчої діяльності дітей:

- 1) тісний взаємозв'язок різних видів народного декоративно-ужиткового мистецтва;

- 2) активне введення народного декоративно-ужиткового мистецтва як естетичного компонента до виховної системи сім'ї, школи та закладу позашкільної освіти;

- 3) стимулювання дітей до участі у різних видах і формах художньо-творчої діяльності;

- 4) створення сприятливого емоційного середовища з максимальним використанням продуктів дитячої художньо-творчої діяльності;

- 5) позитивне ставлення до різних форм дитячої художньо-творчої діяльності;

б) широке використання спонукальних методів у роботі з дітьми, у т. ч. – ігрових [377].

Розглянемо детальніше основні види художньо-творчої діяльності, що ґрунтуються на традиціях народного декоративно-ужиткового мистецтва українців та здійснюють естетичний вплив на особистість дитини.

Аплікація – найбільш простий і доступний для дітей вид художньо-творчої діяльності, що полягає у вирізанні елементів майбутньої композиції з різноманітних матеріалів (папір, картон, фольга, тканина, листки рослин тощо) та наступному наклеюванню на площину чи поверхню об'ємного виробу. До найбільш поширених видів дитячої аплікації відносять обривну – виконану зі шматків паперу, одержаних шляхом їх вищипування з цільного аркуша, а також колаж – комбіновану техніку наклеювання на цупку основу об'ємних предметів (гудзиків, бісеру, ниток тощо).

Аплікація сприяє розвитку не лише розуміння ритму, зорової рівноваги елементів композиції, а й відчуттю кольору (використання яскравого кольорового паперу відповідає особливостям сприйняття й естетичним відчуттям дітей). Заняття аплікацією допомагають у розвитку художньо-естетичної освіченості дітей, виховують емоційне ставлення у процесі сприйняття орнаменту, формують естетичний смак [55].

Декоративне малювання (художній розпис) – робота в кольорі на площині, що полягає у графічному відображенні предметів і явищ навколишньої дійсності в результаті творчої інтерпретації естетичних вражень, зокрема від творів декоративно-ужиткового мистецтва. Основні завдання цього виду художньо-творчої діяльності дітей спрямовані на розвиток фантазії й уяви, відчуття колірної гармонії, ритму, композиції, уміння творчо перетворювати елементи народного мистецтва; виховання шанобливого ставлення до самобутньої художньої творчості українців, зокрема до яворівського і петриківського розпису.

Мозаїка – виконання малюнка (графічного зображення) на площині або поверхні об'ємного виробу з допомогою шматків кольорових твердих

матеріалів (камінці, мушлі, бісер, скло тощо) шляхом приклеювання на картон, папір або вдавлювання у пластилін чи глину. Цей давній вид художньої творчості привчає дітей бачити красу у малому, раніше непримітному, сприяє розвитку відчуття колірної та композиційної гармонії, розвиває дрібну моторику рук, сприяє розвитку естетичного сприйняття, художньо-естетичного смаку.

Плетіння – вид художньої дитячої творчості, що передбачає виготовлення декоративно-ужиткових виробів, шляхом переплетення стрічок паперу, ниток, тасьми, мотузок та ін. Заняття плетінням сприяють розвитку уяви, відчуття кольору, розширюють розуміння дитиною умовностей декоративно-ужиткового мистецтва, виховують художньо-естетичний смак, розвивають елементи естетичної культури.

Ліплення – різновид скульптури, що передбачає створення об'ємних виробів із пластичних матеріалів (пластиліну, глини). У роботі з дітьми поширене ліплення двох видів: образотворче, коли в основі творчості лежить тенденція до подібності твору з об'єктом реальної дійсності, та декоративно-прикладне у вигляді об'ємних іграшок, предметів побуту тощо. Ліплення як вид художньої творчості дає змогу дітям краще пізнати пластику і характер форми, пропорції та будову предметів; розвиває уявлення про об'ємність предметів, їх тривимірну форму; сприяє вихованню інтересу до різних видів народного мистецтва, формуванню художньо-естетичної культури особистості.

Художня обробка деревини і металу. Серед основних видів художньої обробки деревини дітям доступні випалювання по контуру, оздоблення художнього виробу за допомогою фарб і лаків. Серед металевих матеріалів використовується здебільшого фольга, якою оздоблюють виріб методом вдавлювання по контуру. У процесі художньої обробки металу (фольги) діти засвоюють елементарні вміння виконувати основні ручні операції (вдавлювання, різання, карбування та ін.) з використанням різних ручних інструментів, виготовленням найпростіших художніх виробів об'ємної форми.

Заняття з художньої обробки деревини і металу сприяють розвитку в дітей окоміру, точності та сили рухів, художнього і технічного світогляду, вихованню естетичного смаку, мистецького сприйняття предметів побуту.

Вишивання. Значним потенціалом для естетичного розвитку дитини володіє традиційна українська вишивка. Прагнучи прикрасити тканину та одяг, жінки розміщували вишивку на сорочці, верхньому одязі, а згодом на предметах культу – рушниках. Люди вірили в магічну силу орнаменту й кольору, надавали їм символічного значення. Вишитий на сорочці або рушнику орнамент ставав оберегом. Упродовж багатьох століть вишивальниці виробили свої принципи колірного рішення, які надають вишивці яскраво виражену національну своєрідність. Колір поряд із орнаментом відіграє значну роль у забезпеченні декоративної виразності українських вишитих виробів, адже він оживляє орнамент, збагачує ритм, підкреслює окремі мотиви.

Художні традиції вишивального мистецтва – це сукупність найбільш стійких й характерних ознак щодо матеріалу, техніки виконання, орнаменту, композиції, колористики. Їхнє різноманітне поєднання дає неповторні ознаки художньої вишивки, в яких відображені естетичні смаки й ідеали краси її творців [123, с. 187]. Головними виражальними засобами вишивки як виду народного мистецтва є естетичні якості матеріалу (переливчастий блиск шовку, рівне мерехтіння льону тощо), «магічні» властивості елементів і мотивів орнаменту (ритмічна характеристика його сприймання), колористика візерунків (гармонія кольорової гами та її символічний зміст).

Для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку найкращим способом є вишивання по наперед заданому (нарисованому) контуру з використанням посильних для них швів: «вперед голка», «строчка», «петельний», «стебнівка», «тамбурний». Застосування цих видів художніх швів сприяють розвитку дрібної моторики рук, окоміру; виховують працьовитість, терпеливість, акуратність, повагу до народних художніх

традицій; формують естетичний смак, художньо-естетичне сприйняття дійсності.

Підсумовуючи викладене вище, необхідно зазначити, що народне декоративно-ужиткове мистецтво як вид художньої творчості є дієвим засобом, що формує у дитини естетичне ставлення до навколишньої дійсності, емоційно впливає на формування її особистості, забезпечуючи:

- 1) духовні потреби дитини, виховання любові до власного народу та його культурно-мистецької спадщини;
- 2) розвиток дитячої психіки, природних задатків і здібностей;
- 3) збагачення практичного й емоційного досвіду дитини, формування її естетичних потреб;
- 4) розвиток естетичного смаку, естетичного сприйняття та естетичного відчуття;
- 5) позитивне налаштування на творчо усвідомлену й активну художньо-трудову діяльність;
- 6) прагнення до прояву особистісних якостей та творчої самореалізації.

Потенціал сім'ї здійснює вагомий естетично-виховний вплив на особистість дитини, тобто матеріальні, моральні, емоційно-психологічні умови, родинні традиції, художньо-трудова атмосфера мають важливе значення у процесі естетичного виховання молодого покоління. На жаль, нині не всі батьки розуміють важливу виховну функцію народного декоративно-ужиткового мистецтва. Через брак часу, матеріальні труднощі, інколи відсутність відповідних знань і вмінь батьки не залучають дітей до занять художньою творчістю. Низький рівень виховного впливу батьків, відсутність естетичної та трудової атмосфери в сім'ї негативно позначаються на естетичному вихованні дітей. Як правило, у сім'ях, де батьки професійно займаються народними художніми ремеслами, або вміло оформляють домашній інтер'єр в етностилі, в естетичному вихованні дітей завжди присутні елементи народної художньої творчості. Крім цього, у сім'ях, де батьки дотримуються обрядів, бережуть споконвічні мистецькі традиції, – діти з

раннього віку стають об'єктами потужного естетичного впливу народного декоративно-ужиткового мистецтва.

Естетичне виховання дітей у сім'ї засобами народного декоративно-ужиткового мистецтва має здійснювати з дотриманням таких основних умов:

- 1) опора на освітньо-виховний потенціал народної педагогіки;
- 2) систематичне «спілкування» з творами народного декоративно-ужиткового мистецтва;
- 3) участь дитини у різних видах художньої творчості, що ґрунтується на автентичних творах народного декоративно-ужиткового мистецтва;
- 4) урахування вікових й індивідуальних можливостей дитини, які є визначальними при відборі видів художньо-творчої діяльності на засадах народного декоративно-ужиткового мистецтва;
- 5) раціональне поєднання різних форм прилучення дитини до народного декоративно-ужиткового мистецтва (оздоблення інтер'єру дитячими художніми творами, відвідування виставок творів народного мистецтва, краєзнавчих і художніх музеїв, наступність занять художньою творчістю у сім'ї, школі та позашкільному закладі освіти тощо) та методів авансованого успіху художньо-творчої діяльності;
- 6) створення у сім'ї сприятливого емоційного середовища для образного, емоційного сприйняття творів народного декоративно-ужиткового мистецтва та максимального використання продуктів дитячої художньо-творчої діяльності.

Здійснюючи аналіз дає змогу дійти висновку, що народне декоративно-ужиткове мистецтво володіє значним потенціалом можливостей у пізнанні навколишнього предметного світу та виступає важливим засобом естетичного виховання дітей у сім'ї. Процес естетичного виховання дітей відбуватиметься інтенсивніше за умов розширення і збагачення змісту спільної роботи сім'ї і закладів освіти, активізації творчої та пізнавальної активності всіх учасників навчально-виховного процесу – дітей, батьків, педагогів.

2.3 Естетичне виховання дитини засобами народної іграшки

Перші роки життя дитини – важливий етап у її вихованні. У цей період починають активно розвиватися ті почуття, які незримо пов'язують дитину зі своїм народом, країною, рідною землею, значною мірою визначаю її подальший життєвий шлях. Корінь цього впливу лежить у рідній мові, яку починає засвоювати дитина, в народних піснях, музиці, іграшках, праці, народному мистецтві, традиціях і звичаях людей, серед яких зростає та формується юна особистість.

Багатство і різноманітність природи, праця і побут народу зумовили оригінальність, самобутність й дивовижну яскравість народної творчості. У народних дитячих іграх та іграшках гармонійно поєдналося художнє і педагогічне начало, де дитячий світ виступає у всіх принадах його задумів та інтересів. Атрибутом ігрової діяльності є іграшки, які в узагальненому вигляді відображають різні аспекти суспільного устрою: економічні, соціальні, політичні, естетичні та ін. Розглянемо основні поняття і категорії: «гра», «ігрова діяльність», «іграшка», «народна іграшка».

Поняття «гра» в енциклопедичній і словниковій літературі трактується як: 1) вид непродуктивної діяльності, мотив якої полягає не в її результатах, а в самому процесі (Великий енциклопедичний словник [79]); 2) заняття дітей, підпорядковане сукупності правил, прийомів або основане на певних умовах заняття, що є розвагою (Великий тлумачний словник сучасної української мови [43]); 3) вид креативної діяльності людини, у процесі якої в уявній формі відтворюються способи дій з предметами, стосунки між людьми, норми соціального життя та культурні надбання людства, які характеризують історично досягнутий рівень розвитку суспільства (Енциклопедії освіти [109, с. 138]); 4) форма діяльності в умовних ситуаціях, спрямована на відтворення і засвоєння суспільного досвіду, фіксованого в соціально закріплених способах

здійснення предметних дій, предметах науки і культури (Психологічний словник [80]).

Ученими поняття «гра» тлумачиться по-різному: як розвага, непродуктивна діяльність; засіб навчання та виховання; форма організації суспільно корисної діяльності; засіб комунікації тощо. Так, у педагогіці гра розглядається як вид діяльності в умовах ситуацій, спрямованих на відтворення та засвоєння суспільного досвіду, в якому розвивається й удосконалюється особистість [7; 151]. У педагогічній психології під грою розуміють конкретний прояв індивідуальної та колективної ігрової діяльності дитини, яка має конкретно історичний, багатовидовий, креативний і багатофункціональний характер [60; 288].

Гра здійснюється у формі ігрової діяльності, основними завданнями якої є навчання, виховання і розвиток. С. Гончаренко ігрову діяльність трактує як різновид активної діяльності дітей, у процесі якої вони оволодівають суспільними функціями, відносинами та рідною мовою як засобом спілкування [72]. А. Кузьмінський цю категорію вважає динамічною системою взаємодії дитини з навколишнім середовищем, у процесі якої відбувається пізнання, засвоєння культурно-історичного досвіду та формування дитячої особистості [241]. Ігрова діяльність характеризується навчально-пізнавальною спрямованістю та виконує такі основні функції: розважальну, навчальну, виховну, розвивальну, формувальну, комунікативну, самореалізаційну, релаксаційну, терапевтичну, діагностичну, регулювальну, коригувальну, міжкультурної комунікації, соціалізації та ін.

Дитяча гра завжди має творче начало та передбачає використання іграшок, які пробуджують дитячу уяву, викликають захоплення й інтерес, зокрема завдяки привабливості, ергономічності, яскравому оздобленню.

Дитяча іграшка як важливий винахід культури, зазначає М. Каган [138], перебуває у площині досліджень багатьох суспільних наук: філософії, мистецтвознавства, археології, етнографії, соціології, психології, педагогіки та ін. В античній філософії (Аристотель, Платон) гра й іграшки розглядалися

обов'язковим атрибутом дитинства та важливим засобом виховання. В епоху Відродження з'являються наукові праці, в яких автори наголошують на необхідності використання ігор у вихованні дітей (Т. Кампанелла, Е. Роттердамський та ін.). У різний час питанням, пов'язаним з дитячою грою та іграшками, приділяли увагу відомі філософи, педагоги, реформатори освіти: П. Блонський, Д. Дьюї, І. Кант, Г. Кершенштейнер, Д. Локк, М. Монтесорі, Ф. Фребель, С. Шацький та ін.

У сучасній філософії іграшка розглядається носієм соціальної інформації у контексті залучення дитини до духовних й естетичних цінностей сучасної культури [17]. В археології, етнографії і фольклористиці іграшка постає як складовою духовної і матеріальної культури народу, культовим і обрядовим предметом [68]. Аналіз мистецтвознавчої літератури дає змогу розглядати народну іграшку, з одного боку, як культову й обрядову скульптуру, з іншого – як просту дитячу забавку [198; 206].

Проблема дитячої іграшки знайшла широке відображення у психолого-педагогічній літературі. Класичні ідеї наукового вивчення народних ігор та іграшок, їх практичного застосування у вихованні молодого покоління отримали обґрунтування у працях Л. Виготського [60], Д. Ельконіна [384], М. Кларіна [151], А. Макаренка [194], В. Сухомлинського [321], К. Ушинського [345] та ін. Художня цінність й особливості традиційної народної іграшки відображені в численних розвідках сучасних українських педагогів (В. Гонзуль [70], Т. Коваленко [153], О. Найдено [206], О. Поліщук [250], О. Савченко [286], І. Сидорук [297] та ін.).

Народна іграшка – один із видів художньої творчості (декоративно-ужиткового мистецтва), що віддзеркалює у спрощеній, узагальненій та систематизованій формі особливості життєдіяльності народу, його ставлення до виховання молодого покоління [310, с. 39]. За тривалий час існування традиційної іграшки – від обрядових витоків і до сьогодення – вона майже не змінилася. Іграшки, виготовлені з природних матеріалів (глина, дерево, пряжа, тканина тощо), зберігають архайчні, а інколи й реліктові форми, відзначаються

особливим декором (оздоблення), технологією виготовлення і функціональністю. Народна іграшка – явище багатогранне, що розвивалося у кількох напрямках: художньо-промислова іграшка, ритуальна іграшка, саморобна іграшка. Тип, характер, зміст й оформлення народної іграшки історично визначалися конкретними виховними завданнями з урахуванням: віку дітей, ступеня їх розвитку, статті, суспільно-побутового значення (транспорт, зброя, посуд, музичні інструменти тощо), сезонності (літні, весняні, осінні, зимові), художньої виразності (ляльки в національному вбранні, іграшки тварин, моделі культурно-історичних об'єктів тощо), матеріалу (дерев'яні, глиняні, паперові, тканинні тощо).

Іграшка як предмет побутово-утилітарний, що нерозривно пов'язаний з народним декоративно-ужитковим мистецтвом, характеризується раціональним поєднанням різних декоративних засобів (кольору, фактури, текстури, орнаменту), наявністю елементів художнього конструювання, прямих і зворотних зв'язків між технічною будовою та образною виразністю (моделювання лялькового одягу, меблів, посуду; музичні, технічні іграшки тощо) [145, с. 15].

З появою на світ дитини, зазначає А. Богуш, іграшка перетворювалася на її незамінного і постійного супутника впродовж усього періоду зростання. Для найменших дітей призначалися іграшки-потіхи, які заспокоювали, допомагали встановленню координації рухів (брязкальця, підвіски, свистульки тощо). Дитина піростала – відповідно змінювалися й ускладнювалися іграшки. Їхня конструкція зазвичай була нескладною, що забезпечувало дитині можливість активної ігрової діяльності, наприклад, каталки на держачках допомагали їй ходити, освоювати навколишнє середовище [29]. М. Стельмахович зауважує, що приблизно з двох років сільська дитина розпоряджалася іграшками самостійно. Їх було небагато, але вони характеризувалися практичністю. Мінімум іграшок був виправданий життям, перевірений не одним поколінням. У цьому відображалися народні уявлення про лад та уміння обходитися у побуті малою кількістю речей. Найголовніше,

ця тенденція ясно виражала принцип дитячої самостійної праці, покладений в основу народного виховання [310].

Народна іграшка, на думку О. Поліщук, – це прояв народної душі, бо майстер з почуттям народного гумору передавав те, що йому імпонувало. Безперечно, сама виразність образів, гострота передачі та яскравість колориту приваблюють і дітей, і дорослих [250]. Л. Олексюк наголошує, що іграшки завжди викликають у дитини радість, прагнення до самостійної художньо-творчої діяльності. У народних іграшках відображено багатство задуму, яскравий слід особистого смаку, місцевий колорит, тобто – народну культуру [220]. Подібно О. Найден характеризує народну іграшку як джерело народної мудрості, обов'язкову складову духовного й культурного розвитку українського етносу. Простота форм, природна колірна гама, оригінальний орнамент виступають своєрідним естетичним еталоном національної іграшки, що породжує у дитини інтерес і бажання до художньої творчості [206].

На важливу роль народної іграшки для формування особистості дитини, її естетичного сприйняття навколишнього світу вказував М. Стельмахович. Учений переконливо доводив, що геній колективної народної творчості створив такі педагогічні шедеври, як народна казка, дитячий фольклор, ігри та іграшки, які несуть у собі величезний освітньо-виховний потенціал. Народні іграшки, попри усю різноманітність і багатофункціональність, залишаються найбільш дієвим засобом виховання та навчання молодого покоління. Саме через них юна особистість пізнає довкілля, вчиться розмірковувати узагальненими поняттями, барвистими образами, врешті – долучається до джерел народної творчості [310, с. 41].

Народна іграшка, зазначає Т. Коваленко, близька до народної пісні, оскільки іграшкові персонажі часто бувають героями дитячих пісень. Граючись з іграшками, що звучали (саморобні пищики, свистунці), діти вчилися розрізняти звуки та відтворювати їх, що допомагало переймати від старших мистецтво народного співу. Часто діти залучалися до виготовлення

таких іграшок, що формувало навички роботи з деревом, глиною, породжувало велике естетичне задоволення від процесу творення [153, с. 69].

У статті «Народна керамічна іграшка на уроках образотворчого мистецтва» (1990 р.) В. Гонзуль наголошує, що залучення дітей до виготовлення народної іграшки сприяє розширенню знань про народне мистецтво, його традиції. «Це не випадково, адже народне мистецтво – невичерпне джерело високоморальних почуттів і високохудожніх образів. Умовність, віддаленість від натури аж ніяк не применшують життєвої необхідності народних іграшок. Наївні та кумедні, розписані яскравим орнаментом і покриті кольоровою поливою, ці вироби надзвичайно сильно приваблюють дітей, активізують їхню творчу уяву, формують естетичне бачення світу» [70, с. 36–39]. Українські народні іграшки, підкреслює І. Сидорук, є щирим виявом народної естетики, педагогіки та уваги нашого народу до виховання дитини. Вони мають глибоке історичне коріння, етнічні й обрядові особливості. Прості та доступні щодо технології виготовлення, вони здатні задовольнити естетичні запити сучасних малюків і, що важливо, розвивати бажання творити засобами традиційного народного ремесла [297, с. 54].

Приналежність народної іграшки до декоративно-ужиткового мистецтва, зв'язок з традиціями народної педагогіки і художньою творчістю дають змогу розглядати її важливим засобом художньо-естетичного виховання дітей у сім'ї.

У світі різноманітних художніх форм естетичного виховання дітей народна іграшка займає особливе місце. Саме з нею найпершим художньо-культурним засобом, з нею пов'язані найяскравіші естетичні уявлення дітей. Естетичне виховання розпочинається зі створення елементарного запасу естетичних вражень і знань, без яких не можуть виникнути схильність й інтерес до естетично значущих предметів і явищ, їх звукових, колористичних, пластичних якостей. Володіючи низкою найрізноманітніших цінностей, – писав А. Макаренко, – іграшка специфічно «грайливо» відображає природу,

соціум, об'єкти культури, технічні досягнення і фантазії суспільства. Іграшка – матеріальна основа гри, необхідна для розвитку ігрової діяльності. З її допомогою дитина створює задуманий образ, висловлює свої враження про навколишнє життя, розігрує ту чи ту роль [194, с. 120].

Народна іграшка – втілення загальнолюдських цінностей та кращих традицій народної педагогіки. Іграшки, які побутували у центрах різних народних промислів, відрізнялися способами і прийомами технічного виконання та художнього оформлення. Водночас усі іграшки, незалежно від матеріалу, колористики чи орнаментики, близькі за змістом, їх об'єднують традиційні образи (тварини, птахи, фігурки людей, побутових предметів й тощо), теми та сюжети. Для народних іграшок характерна гармонія форми, пропорції, колірної гами та візерункового розпису. У розділі «Естетичне виховання в сім'ї» підручника «Основи естетичного виховання», Ю. Линник наголошує на важливому значенні народної іграшки у розвитку в дітей відчуття кольору, пізнання форми, вихованні естетичного смаку [228].

Народна іграшка як об'єкт дитячої ігрової діяльності та предмет культури, що увібрав у себе певний соціокультурний зміст і передає його дітям, завжди має як самостійну художньо естетичну цінність, так і певне художньо-естетичне виховне значення. Художньо-естетична цінність народної іграшки для естетичного виховання дитини зумовлюється тим, що в ній специфічно переплітаються виразні засоби всіх видів образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва, фольклорних традицій і народної педагогіки. Це дає змогу застосувати творчий потенціал іграшки не лише в ігровій, а й у всіх сферах художньої діяльності дітей – образотворчій, конструктивній, декоративно-ужитковій.

Художній зміст народної іграшки народжений часом, у ньому відображена культурно-історична пам'ять народу, закладена орієнтація на вищі духовні цінності, втілений певний тип народного естетичного сприйняття дійсності, естетичний ідеал народних умільців. Цей зміст перейнятий естетичним пафосом народного розуміння піднесеного, комічного,

трагічного, драматичного, ліричного тощо. Така естетична наповненість і специфічність змісту народної іграшки є ефективним засобом впливу на внутрішній світ дитини, її «естетичного становлення».

До основних естетичних категорій, які формують ядро художньо-естетичної сутності народної іграшки належать такі: прекрасне, потворне, трагічне, комічне, героїчне тощо. Звернення до категорій естетики дає змогу розкрити і моральну сутність народної іграшки, оскільки у класичних традиціях прекрасне і моральне завжди представлені в органічній єдності. Взаємопроникнення відносно самостійних етичних й естетичних понять відображає ціннісну установку, вироблену в процесі історичного розвитку суспільства: прекрасним є те, що моральне, якщо воно внутрішньо не пов'язане з прекрасним, а моральне, не може бути визнане таким [148, с. 48].

У процесі спілкування дитини з іграшками прекрасне сприймається як щось цінне, що викликає всю гаму почуттів, позитивних емоцій. Для дітей «прекрасне» близьке до терміна краса, що проявляється у гармонії форми, кольору та ритму. Прекрасне у свідомості дитини – це те, що приносить їй радість (будинки, природа, улюблені іграшки, тварини). Педагогічний досвід свідчить, що діти 3–5 років співвідносять «прекрасне» з такими етичними поняттями, як чесність, ввічливість, працьовитість, сміливість. Діти 6–7 років здатні співвіднести «прекрасне» з поняттями щедрість, допитливість, ощадливість, скромність.

Таким чином, художньо-естетична сутність народної іграшки проявляється у тому, що вона:

- 1) відображає взаємозв'язок етичного й естетичного;
- 2) співвідноситься з духовним світом дитини;
- 3) віддзеркалює особливості споглядального і діяльнісно-практичного способів світосприйняття;
- 4) відображає духовні устремління і життєві ідеали;
- 5) містить багатий арсенал етико-естетичних понять;
- 6) розкриває світ дитячих фантазій та мрій.

Саме народна іграшка, зазначав О. Найдено, зберігає у собі пластичну і образну пам'ять про ті далекі часи, коли людина вперше почала використовувати природні матеріали для створення речей, які не тільки у чомусь допомагали, щось позначали, а й щось символізували. Саме традиційна народна іграшка у своїх певних функціях, формах, пластиці, образних засадах містить інформацію про початкові чинники людського предметно-духовного середовища. У цьому сенсі традиційна народна іграшка у наш час, у нашому перенасиченому предметами, речами світі має бути інформативно й естетично доцільною. Дослідник підкреслював, що дитина нині має сприймати народну іграшку не як предмет побуту, об'єкт гри (хоч і таке сприйняття нешкідливе), а як твір мистецтва, який потребує вивчення, певного аналізу творчого наслідування, повторення. Таке ставлення до народної іграшки сприятиме і її збереженню, і духовному збагаченню дитини. Народна іграшка в сім'ї, дитячому садку, різних гуртках повинна не витіснити сучасну, не замінити її, а існувати поруч з нею, доповнювати її [206].

Українська народна іграшка вирізняється тематичною неоднорідністю та глибоким змістовим наповненням, вона представлена розмаїттям матеріалів, технічних і художніх способів опрацювання, багатством формальних, композиційних, орнаментальних, колористичних вирішень. Включаючи декілька видів народного мистецтва, є полівидовим явищем [153]. Яскравий взірць народної іграшки дерев'яні іграшки, які здавна побутували в Яворівському районі Львівської області у вигляді кустарного виробництва. Яворівська іграшка (забавка) – екологічно чиста, виготовлена з дерева осики, розмальована природними фарбами та перевірена часом і традиціями. Образний світ яворівської іграшки – це розмаїття тем, пов'язаних із життям і побутом українців, що має велике значення в естетичному вихованні та розвитку дітей.

До відродження традицій яворівської іграшки у 70-х рр. XX ст. долучився відомий майстер народної творчості С. Тлустий та його діти, сміливо експериментуючи з формами, кольорами та малюнками. Упродовж

багатьох років ця родина виготовляла статичні та динамічні іграшки – візки з кониками, колиски, ангели, метелики, свищики у формі півників, зозуль, лелек, оленей, свинок, а також народні шумові інструменти – таракальця, тріскачки, дудки, сопілки.

Продовжили яскраву сторінку історії яворівської іграшки родини Сойок, Когутів, Мельників, які своєю творчою працею зробили унікальний вклад у скарбницю національної культури. У творчості цих майстрів збережено автентичний образ яворівської іграшки, який визначає виразна лаконічність форм, яскравий розпис, в основі якої рослинні мотиви в жовто-зелено-червоному колориті. Сьогодні за сприяння Товариства краєзнавців Яворівщини у селі Старичі Львівської області створено навчальний центр «Мастак», який знайомить дітей та їхніх батьків із технологією виготовлення дерев'яних іграшок, розписаних у яворівському стилі.

Всесвітньо відомий петриківський розпис став своєрідним декоративно-художнім літописом флори і фауни Придніпров'я. Петриківські дерев'яні іграшки (коники, когутики, курочки, птахи та ін.) споконвічно прикрашалися мальвами, айстрами, ромашками й іншими декоративними та польовими квітами. Цікаво, що фарби для петриківського розпису ніколи не змішують: рожева, жовта, синя, червона, зелена та інші покликані вдихнути в малюнок життєрадісність і природну легкість.

Визнані майстри петриківського розпису (Т. Пата, О. Пилипенко, Н. Білокінь, П. Глущенко, Г. Ісаєва, Н. Тимошенко, Ф. Панко, В. Соколенко Віра Тезик, Н. Турчин, Л. Шулик, А. Чорнуський, Т. Кудіш, М. Кравець, Н. Кіріненко та ін.) передавали й надалі передають секрети унікального живопису своїм дітям та місцевій малечі. Техніці створення малюнка в Петриківці поступово навчають з дитинства у сім'ї, садочку, школі, закладі професійно-технічної освіти, тому, мабуть, створюється враження, що петриківський розпис на дерев'яних іграшках, наповнений сонцем і в ньому є щось найвніше і чисте, родом з дитинства.

Селище Опішня в Полтавській області відоме своїми керамічними іграшками, які відображали реальну природу, народний побут, героїв казок, пісень, творів фантастики (коник, квочка з курчатами, пташниця, вершники, міські та сільські жінки у типовому одязі, звірі-музики тощо). О. Данченко – дослідниця української народної кераміки зазначає: «Ліпленням іграшок в Опішні займалися навіть діти, настільки простими й традиційними вони були. Головне у цій справі було навчитися ліпити порожнистий тулуб (однаковий як для тварин, так і для птахів)» [92, с. 34].

Відомими майстрами опішнянської іграшки вважають О. Селюченко, Г. Поливайла, А. Білик-Поливайло, Л. Омеляненко, які передавали секрети майстерності своїм дітям й онукам. Їхні керамічні іграшки завжди відображали реальну природу, народний побут, героїв казок, пісень, творів фантастики. Ці умовні образи вчили дитину розуміти метафоричну мову традиційного мистецтва. Колорит опішнянської іграшки здебільшого «теплій», близький до натуральних кольорів, обпаленої глини, орнамент закруглений, плавновигинистий, позбавлений зламів і кутів. Зображення традиційних предметів на опішнянських іграшках є символічними, зберігають культуру українського народу.

Необхідним елементом естетичного виховання дітей у сім'ї засобами народної іграшки є організація ігрової діяльності, у процесі якої дитина зможе висловити свої почуття, емоції, враження, переживання. Народна іграшка має стати для дитини засобом невербального вираження естетичного ставлення до дійсності. При цьому важливим є спільне вивчення разом із дитиною художніх образів, відображених у народній іграшці. Художні образи близькі і зрозумілі дитині, вони породжують у її душі емоційний «відгук», формують етичне й естетичне ставлення до навколишнього світу. Уміння дитини відгукуватися на художні явища – важлива умова естетичного виховання.

Нині використання художньо-творчого потенціалу народної іграшки в естетичному вихованні дітей у сім'ї переживає серйозну кризу. Основна причина цього – домінування споживацького ставлення до народного

мистецтва, установки дітей на розважальні форми сучасної масової культури на противагу високим художнім зразкам народної творчості.

Народна іграшка як важливий елемент естетичного виховання дітей – це передовсім, результат копіткої художньо-творчої діяльності. На жаль, сучасним батькам набагато легше купити готову іграшку, ніж виготовити її спільно з дитиною. Наприклад, найвідоміша сьогодні лялька Барбі, що уособлює образ дорослої жінки, і Братц – дівчина-підліток з перебільшеними рисами і яскравим макіяжем, забезпечені всіма необхідними ультрамодними предметами одягу, аксесуарами й об'єктами лялькового ігрового середовища. Дітям і батькам вже не потрібно нічого винаходити і придумувати – все подається у готовому вигляді. Таке нав'язування конкретних образів і способів дій, на думку психологів, викликає гальмування дитячої фантазії, творчої уяви, адже іграшка – це не просто розвага, а трудомісткий процес, результат художньої творчості, в якій діти повинні знайти естетичне, художньо-творче задоволення.

Нами проведено анкетування батьків дітей дошкільного віку щодо використання різних типів іграшок та впливу на їхнє виховання, зокрема й естетичне. В опитуванні брали участь 528 респондентів з м. Львів, Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей. Результати опитування засвідчили, що близько 62,5 % батьків вважають доцільним і навіть корисним використання народних іграшок в ігровій діяльності дітей, відзначаючи при цьому їхню оригінальність, естетичну привабливість, екологічність тощо. Водночас 25,6 % респондентів стверджують, що народні іграшки не потрібні й не цікаві сучасним дітям, решта – 11,9 % опитаних не змогли ствердно відповісти на поставлене запитання. Незважаючи на інтерес батьків до народної іграшки, лише 17,3 % з них засвідчили готовність брати безпосередню участь у їх виготовленні спільно з дітьми. Близько 37,7 % батьків впевнені, що іграшок, «шкідливих» для дітей, не існує. Водночас 48,4 % опитаних відзначають, що багато сучасних агресивних і потворних

іграшок сприяють формуванню у дітей культу насилля, жорстокості, бездушності; 15,5 % респондентів ніколи над цим не задумувалися.

Нині в епоху інформаційного суспільства та інноваційних технологій неможливий розвиток народної іграшки в її класичному варіанті, вона неминуче трансформується: окремі її риси відмирають, інші – поступаються місцем новим. Непорушними залишаються ручна праця, традиційність, природність матеріалів і їхня актуальність, відповідність духовно-матеріальним потребам суспільства, органічне входження в культуру. Педагогічні пошуки на цій основі нових форм побутування, розробка різних варіантів цих форм з метою вивчення та збереження наступності традицій багатовікової народної культури забезпечують народній іграшці вільний розвиток і сучасний характер.

Сучасним проявом народної іграшки є так звана «авторська іграшка» – результат творчої фантазії художника, заснованої на вікових традиціях народної творчості. Зародившись на стику архітектури та живопису, скульптури й дизайну, музики і театру, авторські високохудожні твори-іграшки володіють широким образним діапазоном і багатством виражальних засобів, несуть у собі естетику часу, відображають народну творчість, професійну художню майстерність і сучасні пошуки митця, моду і рівень технічного розвитку. Авторська художня іграшка – це копітка ручна робота, унікальний, продуманий до дрібниць образ із застосуванням різноманітних матеріалів і технічних авторських прийомів.

Справжня народність авторської іграшки полягає не лише у розвитку традицій народних промислів, вона (іграшка) є результатом творчості автора сучасного естетичного середовища, активного вихователя художнього смаку у представників усіх соціальних прошарків суспільства. Балансуючи на межі естетичної та ігрової функцій, народні іграшки можуть виступити в якості забава для дітей, естетична насолода для дорослих, унікальна прикраса інтер'єру, бути учасниками різних виставок і складних арт-інсталяцій.

Прилучення дітей до народної іграшки, її виготовлення необхідно розглядати як важливу соціально-культурну проблему, що має принципове значення у формуванні особистості, здатної відчувати свою історичну приналежність до рідного народу, акумулювати у собі єдність виробничої і культурної діяльності, жити в гармонії з навколишнім світом. Систематичне застосування в естетичному вихованні дітей спадщини народних умільців із виготовлення іграшок, які національні за своєю природою, народжені зі звичаїв, звичок, вірувань народу і максимально наближені до його виробничо-побутової діяльності, забезпечить дітям можливість естетично освоїти традиційну побутову культуру в усій її красі й багатогранності [306].

Краса іграшки в поєднанні з витонченою простотою форми здатна залучити дитину до процесу творчості – самостійного створення іграшок, що високо цінується дітьми, оскільки сприяє реалізації духовно-сутнісних можливостей дитячої душі. Крім того, готовий результат повинен бути не просто прикрасою – необхідно використовувати в активній ігровій діяльності дітей.

Для народної педагогіки не характерне використання лише споглядальної функції іграшок. Будь-яка іграшка як найважливіший атрибут дитячої гри відрізнялася творчими можливостями, спонукала дітей до активної діяльності, «живої» участі у грі. З ранніх років дитина мала укласти в іграшку частку своєї праці, а пізніше – творчості, оскільки, згідно уявленням народної педагогіки, навчальна і виховна ефективність художньо-трудової діяльності залежить від її результатів, які породжують у дитини моральне задоволення, викликають естетичну насолоду [145, с. 37].

Зразки народних іграшок, створені сучасними дітьми під керівництвом батьків із використанням нових і традиційних матеріалів, пристосовані до умов сучасного міського та сільського побуту, надають народному мистецтву нової художньої особливості, стилізованої сучасності.

Процес залучення дітей до гри з іграшками, виготовленими як народними умільцями, так і ними самими, органічно пов'язаний з

традиційним світосприйняттям і розумінням прекрасного, оскільки діти приходять до розуміння художньо-естетичних уподобань власного народу, його естетичних ідеалів, усвідомлюють інтереси й захоплення своїх однолітків, що жили задовго до них. Дітей, особливо дошкільників, захоплюють історії про свій рід, місцевість (місто, село), побутовий устрій, традиції і звичаї, ігри й іграшки попередніх епох. Захопливі художньо-змістові, пізнавальні бесіди про народні іграшки, способи їх виготовлення, ігри з ними, активізують художньо-творчу діяльність дітей, формують ціннісне ставлення до народної культури, історичного минулого.

Тематика народних іграшок, будучи безпосередньо пов'язаною з матеріальним життям суспільства, розвитком його духовної культури та педагогічних поглядів, передбачає:

- ознайомлення дітей з навколишньою дійсністю через тактильне спілкування з природою за допомогою натуральних матеріалів – глини, дерева, тканини тощо;
- освоєння через іграшку традиційно-побутової культури конкретного етносу з його стійкими естетичними поглядами, уподобаннями; становлення дитини як носія естетичних традицій свого народу;
- формування у дітей необхідних естетичних якостей: у хлопчиків – господаря, хлібороба, скотаря, воїна, годувальника, глави сім'ї; у дівчаток – матері, виховательки, берегині домашнього вогнища і родової традиції, майстрині;
- активне прилучення дитини до традицій народної творчості шляхом безпосередньої участі у створенні іграшок;
- орієнтацію дитини на вищу якість, оскільки народна іграшка – завжди оригінальна та здатна до нескінченного розвитку.

Ефективність естетичного виховання дітей у сім'ї засобами народної іграшки у процесі ігрової та художньо-творчої діяльності можлива за таких умов:

1. Сприйняття народної іграшки як джерела нових знань, яскравих емоцій і вражень. Здавна у формуванні особистості, її естетичному становленні значну роль відігравало народне мистецтво і спеціально створені для цього традиційні для певного регіону України іграшки. Синтезований характер народної художньої творчості та процесу виховання, що проявлявся у звичайних побутових ситуаціях, був дієвим способом естетичного виховання молодого покоління. Наприклад, майстер-гончар ліпив посуд і розповідав дітям, які спостережали за його роботою, народні оповідання, легенди, повчальні історії; дорослі жінки та дівчатка ткали килими, займалися вишивкою, виготовленням ляльок, ліпили з глини іграшки, супроводжуючи свою діяльність співом й іграми.

Важливим чинником народного художньо-естетичного виховання був народний звичай дарувати один одному на свято саморобні естетично оздоблені вироби (писанки, обереги, ляльки тощо), доповнюючи цей дружній жест віршованим побажанням. Системне використання традиційних засобів естетичного виховання народної педагогіки дасть змогу батькам і сьогодні формувати естетично насичене художнє середовище у сім'ї, створювати естетичну атмосферу, активно залучати дитину до самостійної художньо-творчої діяльності, зокрема з виготовлення народних іграшок.

2. Активізація емоційно-естетичної чутливості у процесі прилучення до дітей естетичної спадщини народу – традиційної іграшки. Як зазначалося вище, народна іграшка здійснює потужний емоційно-естетичний вплив на особистість дитини, сприяючи її гармонійному розвитку, формуванню художнього смаку та розумінню прекрасного у навколишньому світі. Зберегти емоційну, живу атмосферу у процесі ігрової та пізнавальної (художньо-творчої) діяльності з використанням народних іграшок – одне з важливих завдань естетичного виховання дітей у сім'ї. При цьому форми та методи активізації емоційно-естетичної чутливості дітей можуть бути різними: екскурсії в краєзнавчі та художні музеї, на підприємства народних художніх

промислів, до закладів освіти художньо-промислового профілю, відвідування творчих майстерень народних майстрів та ін.

Безпосереднє сприйняття дитиною народної іграшки чи спостереження за процесом її виготовлення народним майстром має важливе освітньо-естетичне значення, допомагає дитині одержати найбільш повне уявлення про традиційне іграшкове ремесло в його сукупності та співвідношенні з іншими видами народного декоративно-ужиткового мистецтва. При цьому важливо викликати у дітей відчуття захоплення тими дивовижними трансформаціями, які відбуваються у результаті творчої уяви та людського впливу: сіра глина перетворюється на художній образ іграшки, шматок матерії – на ляльку, шорсткий довгий брус, кора дерева – на кораблик або тваринку. Спостереження за роботою народних умільців емоційно насичене й естетично дієве, оскільки розкриває красу творчої художньої праці, характеризує властивості природних матеріалів, викликає у дітей почуття захоплення, стимулює до самостійної художньо-творчої діяльності.

Здійснюючи емоційно-естетичний вплив на дитину, народна іграшка несе в собі величезний духовний потенціал, розкриває естетичний та моральний ідеал народу, віру в торжество прекрасного, перемогу добра над злом. Прилучення до народної іграшки сприяє ознайомленню дітей з історією її появи, обрядами та традиціями, пов'язаними з її використанням, технологією виготовлення й оздоблення.

3. Прилучення дитини до художньо-естетичного сприйняття народної іграшки. У процесі сприйняття художньо-естетичної природи народної іграшки діти усвідомлюють її багатогранність. З одного боку, у народної іграшки стійке й доволі невелике коло сюжетів (фігурки людей, тварин, птахів, брязкальця, свистунці тощо), однак, з іншого – ці форми та сюжети варіюються як у художньому змісті образів, так і у природних матеріалах, формуючи самобутні особливості регіонального мистецтва, які відображають красу рідної природи, традиції побуту, естетичні устремління народу.

Завдяки відповідній спрямованості виховного процесу, діти поступово переходять від сприйняття сюжету, кольору, форми, орнаменту, яким оздоблена іграшка, до осмислення її ідейного змісту, ставлення автора до зображуваних художніх образів; починають розмірковувати про засоби художньої виразності, роль кольору, композиції, елементів і мотивів орнаменту, естетичну цінність іграшки.

Художньо-естетичне сприйняття народної іграшки не зводиться до простого розпізнавання речей або нав'язування певних ідей, а передбачає перехід з позиції сприйняття і зображення у позицію смислового усвідомлення значущості іграшки. Тому дитина, сприймаючи художній зміст іграшки, вносить у цей процес неповторні індивідуальні особливості, наповнює його особистісним смисловим змістом.

У процесі прилучення дитини до художньо-естетичного сприйняття народної іграшки відбуваються одночасно два взаємопов'язані процеси. З одного боку, дитина проявляє художні здібності, виявляє творчий досвід, демонструє знання і переживання, образи та почуття, тобто іграшка виступає зовнішнім виразником її внутрішнього світу, а з іншого – іграшка розкриває для неї світ людських відносин й уявлень, тобто через неї у свідомості дитини закладаються уявлення про навколишній світ і людину та пов'язані з ними естетичні категорії (красиве і потворне, гарне й погане, добро та зло).

4. Залучення дитини до художньо-творчої діяльності, пов'язаної з виготовленням народних іграшок. Художня творчість є важливим чинником естетичного виховання дітей, основне завдання якого полягає у формуванні духовно-моральної й інтелектуальної сфер особистості. Важливо, щоб діти не лише вчилися користуватися іграшками, займалися ігровою діяльністю, а й спільно з батьками брали безпосередню участь у їх виготовленні та оздобленні. Ознайомлення дітей з традиційними технологіями, художніми техніками виготовлення народних іграшок сприяє засвоєнню необхідних знань, удосконаленню умінь і навичок художньо-творчої діяльності, формуванню естетичного сприйняття навколишньої дійсності. Предметний

світ у вигляді народної іграшки, що змалку оточує дитину, перестає бути для неї утилітарним, а стає художньо-образним.

Виготовлення народних іграшок більшою мірою, ніж інші види художньо-творчої діяльності, задовольняє потребу дітей у конструюванні, створенні власними руками художньо-виразних ігрових предметів, яких можна торкатися, з якими можна погратися, якими можна милуватися. Оволодіння найпростішими ручними операціями обробки матеріалів і художніми техніками сприяє розвитку уваги, акуратності, спостережливості, дрібної моторики рук. У процесі самостійного виготовлення народних іграшок діти пізнають пластику і характер форми, будови, пропорції, порівняльну величину предметів, вчаться підбирати природні матеріали, традиційну гаму кольорів, елементи й мотиви орнаменту тощо. Ознайомлюють з художньо-ігровим простором, що ґрунтується на усвідомленні змісту іграшки в контексті народної художньої культури, діти починають розуміти відносну простоту й доступність народного декоративно-ужиткового мистецтва, цікавляться його традиціями, технологіями виготовлення й оздоблення виробів.

Висновки до другого розділу

У розділі проаналізовано практику реалізації завдань естетичного виховання дітей у сім'ї засобами фольклору, декоративно-ужиткового мистецтва та народної іграшки.

У широкому сенсі фольклор трактується як складова традиційної народної культури, колективна творчість груп або індивідів, що заснована на традиціях і виступає адекватним вираженням культурної та соціальної самобутності. Фольклорні жанри відзначаються концентрованістю змісту, яскравістю форм, довершеністю образів і яскравим ціннісним потенціалом.

Теоретичне осмислення ролі фольклору як засобу народної педагогіки є предметом наукового пошуку філософів, фольклористів, етнографів, культурологів, істориків, письменників, педагогів та ін.

Практикою доведено, що фольклор із найперших років сприяє формуванню естетичного ідеалу особистості дитини, відкриває широкі можливості для гармонійного розвитку особистості, виступає необхідним і особливо результативним засобом естетичного виховання. Стверджуємо, що саме у сім'ї зберігається та реалізується освітньо-виховний потенціал дитячого фольклору. Цілеспрямоване використання фольклорних жанрів (казок, прислів'їв, приказок, пісень, танців тощо) в естетичному вихованні дітей у сім'ї має потужний виховний вплив на особистість дитини.

Одним з найдавніших видів художньої практики людини є декоративно-ужиткове мистецтво – це втілення уявлень народу про добро і красу, довершеність природи, багатство рідної землі тощо. Аналіз наукової літератури свідчить, що народне декоративно-ужиткове мистецтво вирізняється яскраво вираженими рисами, а саме: декоративністю, виразністю кольору і пластики, унікальністю орнаменту, різноманітністю фактур матеріалів.

Доводимо, що важливим і необхідним предметом культури, який увібрав у себе певний соціокультурний зміст і передає його дітям, завжди має як самостійну художньо-естетичну цінність, так і певне художньо-естетичне виховне значення є народна іграшка. Її художньо-естетична сутність іграшки проявляється у тому, що вона: 1) відображає взаємозв'язок етичного й естетичного; 2) співвідноситься з духовним світом дитини; 3) віддзеркалює особливості споглядального і діяльнісно-практичного способів світосприйняття; 4) відображає духовні устремління і життєві ідеали; 5) містить багатий арсенал етико-естетичних понять; 6) розкриває світ дитячих фантазій та мрій.

Підсумовуючи сказане вище, необхідно зазначити, що народна іграшка завжди була і залишається взаємозв'язкою з сімейними традиціями,

педагогічною, художньо-естетичною та трудовою діяльністю дорослих. На наш погляд, активне прилучення дітей до використання та виготовлення народних іграшок, тематика і форми яких гармонійно пов'язані з життям суспільства, розвитком його духовно-матеріальної культури, є одним із найбільш ефективних способів стимулювання творчої активності дитини, розвитку її уяви, фантазії, накопичення естетичних вражень, що здійснює потужний на становлення естетичної свідомості особистість.

Основні положення цього розділу викладені у таких публікаціях автора:

1. Сірант Н. Проблеми виховання дітей у неповній сім'ї. *Актуальні проблеми педагогічної науки*: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 11–12 березня 2013 р.). Миколаїв, 2013. С.136–138.

2. Сірант Н. П. Сімейне виховання в різні періоди розвитку суспільства. *Відкритий урок*. 2014. № 1. С. 77.

3. Сірант Н. П. Естетичне виховання дитини в сім'ї як психолого-педагогічна проблема. *Теорія і практика освіти в сучасному світі* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 13–14 листопада 2015 р.). Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2015. – С. 24–27.

4. Сірант Н. П. Естетичне виховання дітей засобами природи. *Молодий вчений*. 2016. № 2. С. 338–340.

5. Сірант Н. П., Дума З. М. Естетичне виховання дитини на уроках математики в початковій школі. *Проблеми та перспективи розвитку освіти* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 30–31 березня 2017 р.). Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2017. С. 62–65.

6. Сірант Н. П. Музика як засіб естетичного виховання. *Основні напрямки педагогічної науки* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Рівне, 7–8 грудня 2018 р.). Рівне, 2018. С. 29–32.

7. Сірант Н. Як батьківські збори перетворити на збори батьків. *Виховна робота в школі*. 2011. № 11 (84). С. 19–21.

8. Сірант Н. Особливості подружніх конфліктів у молодій сім'ї. *Актуальні проблеми педагогічної науки* : матер. V Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 14–15 листопада 2013 р.). Миколаїв, 2013. С. 176–178.

9. Сірант Н. П. «Нехай мій труд прискорить день розвитку мого рідного краю». *Товариство «Рідна школа» : історія і сучасність*: наук. альманах / Упоряд. і наук. ред. Д. Герцюк, П. Сікорський. Львів : Вид-во Львів. край. т-ва «Рідна школа», 2015. Ч.8. С. 187–193.

10. Сірант Н., Кисіль Н. Інноваційні технології навчання на уроках математики в початковій школі. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. Львів, 2016. Вип. 31. С. 278–283.

ВИСНОВКИ

У дисертації узагальнено практику естетичного виховання дітей в сім'ї засобами української народної педагогіки у другій половині XX ст. Результати проведеного дослідження засвідчили досягнення мети, розв'язання поставлених завдань й уможливили формулювання таких **висновків**:

1. Аналіз стану дослідженості проблеми естетичного виховання дітей в історико-педагогічній ретроспективі дає підставу констатувати факт вагомості та важливості означеного феномену на всіх етапах розвитку людського суспільства. Досліджуючи сутність естетичного виховання молодого покоління, вивчаючи можливість реалізації його пріоритетних завдань у сім'ї, зокрема засобами української народної педагогіки, прийшли до висновку про необхідність звернення до історії розвитку цього непересічного явища, виокремлення та характеристики його основних еволюційних періодів. Зокрема, нами було визначено такі чотири періоди, які найяскравіше відображали еволюцію феномену, що досліджується:

перший період (XVII – кінець XIX ст.) – відсутність системних досліджень проблеми естетичного виховання дітей;

другий період (перша половина XX ст.) – початок теоретичного вивчення окремих елементів проблеми естетичного виховання молодого покоління;

третій період (друга половина XX ст.) – відновлення та розширення теоретичних досліджень проблеми естетичного виховання дітей;

четвертий період (90-і рр. XX – початок XXI ст.) – комплексне дослідження проблеми естетичного виховання сучасних дітей.

Ретельне і системне вивчення історії філософсько-естетичної думки, аксіологічних позицій представників культури та мистецтва, тенденцій посилення виховних зусиль педагогів, спроб осягнення ними сутнісної характеристики дефініції «естетичне виховання», пошук шляхів його реалізації в освітньому процесі конкретно-історичної доби дають підставу

стверджувати про залежність означених процесів як від ідеологічної системи, так і від архетипів світоглядної та прикладної етнокультури, ментальності, що притаманні її носіям. Доведено, що становлення і розвиток системи естетичного виховання дітей залежить від конкретного соціокультурного й освітнього середовища, а також детермінується природною обдарованістю, життєвим і художньо-естетичним досвідом дитини, природою, традиціями, звичаями, родинно-побутовою культурою етносу.

2. Аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури засвідчує, що погляди вчених на питання естетичного виховання особистості неоднозначні і складають певну мозаїчну картину на рівні теоретико-емпіричних позицій. До загального кола проблем, які потрапили до сфери інтересів науковців як домінантні для обсервації проблеми естетичного виховання дітей, відносимо: змістову сутність естетичного виховання і компоненти, що складають його структуру; термінологічну відмінність/подібність естетичних понять, дефініцій і категорій; вплив різноманітних видів, жанрів і напрямів мистецтва на естетичну вихованість особистості; цілі, завдання та функції естетичного виховання, умови і прикладні аспекти його розвитку тощо.

Психолого-педагогічна наука під естетичним вихованням у широкому сенсі розуміє, по-перше, формування здатності особистості сприймати, відчувати, інтерпретувати прекрасне у житті, природі та мистецтві; по-друге, усвідомлення людиною необхідності брати участь в естетизації навколишньої дійсності; по-третє, систему залучення молодого покоління до художньо-перетворювальної діяльності з метою формування творчих художніх здібностей. На нашу думку, естетичне виховання дитини – це процес, який передбачає системно-комплексний, планомірний і послідовний вплив на дитину з боку різних соціальних інституцій (у т.ч. й сім'ї) з метою формування у неї здатності цілеспрямовано сприймати, правильно розуміти, адекватно оцінювати естетику навколишньої дійсності, а також творити «за законами краси».

3. Домінантною підсистемою, вагомим чинником і первинним осередком естетичного виховання була і залишається сім'я, члени якої усвідомлюють виховну й розвивальну дію естетичних вражень, створюють умови для процесу формування дитини природою, мистецтвом, творчістю. Визначальним елементом естетичного пізнання світу для особистості виступає естетичний ідеал як вищий ступінь прекрасного, досконалий прояв духовної та матеріальної краси. Естетичний ідеал – це найбільш загальне і цілісне уявлення про прекрасне в природі, суспільстві та самій людині.

Аналіз психолого-педагогічної та науково-методичної літератури з проблеми дослідження уможливив виокремлення таких умов естетичного виховання дітей: 1) створення позитивного емоційного клімату в сім'ї (родині), закладах освіти і виховання, спрямованого на розвиток діалогу культур у процесі художньо-естетичної діяльності; 2) урахування потенційних можливостей та здібностей кожної дитини, індивідуальних і вікових особливостей при доборі художніх творів (літературних, музичних, образотворчих, декоративно-ужиткових тощо) і видів художньо-естетичної діяльності; 3) індивідуальний підхід до дитини як основа творчої художньо-естетичної діяльності; 4) тісна співпраця сім'ї та закладів освіти і виховання у річизні діалогу культур; 5) створення художньо-естетичного середовища вдома та закладах освіти і виховання з максимальним використанням продуктів дитячої художньої творчості; 6) широке практикування спонукальних методів із метою активізації художньо-естетичної діяльності дітей, передовсім ігрових, інтерактивних тощо.

Традиції родинно-побутової культури українців склалися упродовж багатьох століть і змінювалися у ході історичного розвитку людства. Українці традиційно розглядали сім'ю і рід як святиню, тому виховання дітей вважали священним обов'язком батьків. Завдяки вихованню в родині народ продовжував себе у дітях, генерував національно-патріотичний дух, формував характер, виховував менталітет, розвивав родинно-побутову культуру. Естетичне виховання для українців завжди мало особливе, сакральне значення, бо у ньому

закладений особливий психотерапевтичний сенс, воно «піднімало» людину над життєвою суєтою, збагачувало духовно, наближувало її до ідеалів Добра, Краси та Любові.

4. У сучасній теорії і практиці виховання увага науковців акцентується на використанні можливостей та сутнісного потенціалу народної педагогіки, що має яскраве і своєрідне національне «забарвлення», увібрала багатовікову мудрість і досвід минулих поколінь щодо виховання дітей та молоді на основі народних звичаїв, традицій, культури, мистецтва. Доводимо, що естетичне виховання дитини в сім'ї має здійснюватися на засадах традиційного родинного виховання, принципах народної педагогіки, шляхом використання усіх доступних для цього методів і засобів естетичного впливу на особистість.

Однією з ключових дефініцій дослідження є «народна педагогіка» як невід'ємна і надважлива складова загальної духовної культури українського народу. У процесі її формування та розвитку впродовж багатьох століть народ виробив власну оригінальну, унікальну, автентичну духовну та матеріальну культуру, що є підґрунтям естетичного виховання підростаючого покоління. Упродовж усього періоду онтогенезу український народ створював, зберігав і примножував багатство словесного, музичного, хореографічного та декоративно-ужиткового мистецтва. Народні мистецькі жанри і види інтуїтивно враховували фізичні та психологічні особливості дітей різних вікових груп, сприяли прилученню їх до збереження і розвитку національної культури.

Аналіз наукових досліджень у галузі філософії, педагогіки, етнографії, культурології, психології засвідчив різні підходи науковців до інтерпретації змісту поняття «народна педагогіка», що узагальнено трактується як: по-перше, феномен, притаманний свідомості народних мас (емпіричні знання, відомості, ідеали, ідеї, погляди, уявлення тощо); по-друге, педагогічна практика різних народів; по-третє, єдність педагогічної думки і педагогічної діяльності народу; по-четверте, наука про народне виховання.

У межах дисертаційного дослідження термін «народна педагогіка» нами трактується як традиційна культура виховання й історично сформований

досвід навчально-виховної діяльності, представлений сукупністю відображених у народній творчості уявлень, поглядів, суджень, переконань, ідей, методів і прийомів у галузі виховання, що передаються від покоління до покоління здебільшого в усній та образній формі.

5. На основі наукового аналізу стверджуємо, що фольклор сприяє формуванню естетичного ідеалу особистості дитини з раннього віку; відкриває широкий простір для творчості, імпровізації, фантазії, уяви, тобто є необхідним і дієвим засобом естетичного виховання. Відображаючи дійсність в образній, конкретно-чуттєвій формі, фольклор виступає одним із домінуючих чинників розвитку мислення, мови, уяви дитини, надаючи їй можливість уперше «вийти» зі світу предметно-наочного у сферу невидимого, духовного, фантастичного, реально не представленого.

Констатуємо, що саме у сім'ї зберігається, примножується та реалізується освітньо-виховний потенціал дитячого фольклору, а провідна роль у його застосуванні належить матері. Теоретичний аналіз науково-педагогічної літератури з проблеми дослідження дав змогу виявити виховні можливості найбільш поширених жанрів дитячого фольклору у площині реалізації завдань естетичного виховання дітей у сім'ї.

Декоративно-ужиткове мистецтво також є одним із найдавніших видів художньої практики людини. На думку сучасних учених, у ньому адсорбується величезний художньо-творчий потенціал, нехтування яким руйнує народну культуру, збіднює духовність народу й окремої особистості. Важливість народного декоративно-ужиткового мистецтва для виховання особистості дитини підкреслюється мистецтвознавцями, педагогами і народними майстрами на сторінках спеціальних видань, які досліджені у роботі. Естетичне виховання дитини в сім'ї неможливе без використання усього різноманітного потенціалу декоративно-ужиткового мистецтва у всій палітрі його форм, засобів, художніх технік, прийомів і способів, що деталізовано у дослідженні.

Необхідний атрибут ігрової діяльності та естетичного виховання дитини в сім'ї – іграшки, які в узагальненому вигляді відображають різноманітні аспекти суспільного устрою та людської діяльності – економічні, соціальні, політичні, естетичні тощо. Дитяча іграшка як важливий феномен і винахід культури перебуває у площині досліджень філософії, мистецтвознавства, археології, етнографії, соціології, психології, педагогіки тощо. Народна іграшка – явище багатогранне і специфічне, що розвивалося у кількох напрямках, як-от: художньо-промислова іграшка, ритуальна іграшка, саморобна іграшка. Тип, характер, зміст й оформлення народної іграшки визначалися конкретними виховними завданнями з урахуванням віку дітей, статі, особливостей родинно-побутової культури, суспільно-побутового призначення, сезонності, регіональності, художньої виразності, матеріалу. Стверджуємо, що художньо-естетична сутність народної іграшки проявляється у тому, що вона: 1) відображає взаємозв'язок етичного й естетичного; 2) співвідноситься з духовним світом дитини; 3) віддзеркалює особливості споглядального і діяльнісно-практичного способів світосприйняття; 4) відображає духовні устремління і життєві ідеали; 5) містить багатий арсенал етико-естетичних понять; 6) розкриває світ дитячих фантазій та мрій.

Уважаємо, що ефективність естетичного виховання дітей у сім'ї засобами народної іграшки у процесі ігрової та художньо-творчої діяльності можлива за таких умов: 1) сприйняття народної іграшки як необхідного чинника виховання та джерела нових знань, яскравих емоцій і вражень; 2) активізація емоційно-естетичної чутливості у процесі прилучення дітей до естетичної спадщини народу – традиційної іграшки; 3) прилучення дитини до художньо-естетичного сприйняття народної іграшки; 4) залучення дитини до художньо-творчої діяльності, пов'язаної з виготовленням народних іграшок.

6. В умовах сьогодення естетичне виховання дітей засобами української народної педагогіки набуває нового, необхідного та життєво-цінного для особистості звучання. Життєздатність народу і держави значною мірою залежить від збереження та розвитку мови, традицій, культури, автентичної

духовності, акумульованих у народній педагогіці та її різноманітній освітній палітрі. Збереження інституту сім'ї як найважливішої ланки становлення особистості детермінується в умовах сьогодення усвідомленням батьками й усіма членами родини важливості для особистості усвідомлення приналежності до «роду-племени», певної культури, вміння використовувати у повсякденному житті народну мудрість, досвід родинно-побутової праці, примножуючи споконвічні здобутки народу у царині духовності, моральності, естетичної довершеності, мистецької досконалості.

Проведення дослідження не вичерпує усіх питань означеної проблеми. Окремого розгляду та наукового обґрунтування потребують питання виховного потенціалу, фольклору; взаємодії виховних інституцій у процесі естетичного виховання дитини; ролі природи як чинника виховання тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аболина Т. Г., Миропольская Н. Е. Эстетическое воспитание в школе. Киев, 1987. 93 с.
2. Александрова И. А. Эстетическое воспитание средствами литературы. Кишинев : Тимпул, 1970. 42 с.
3. Алексее́нко Т. Ф. Мустафаева З. І., Яковенко Т. В. Формування національно-духовних цінностей дитини у сім'ї. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. праць. Київ : Пед. думка, 1999. Кн. 1. С. 106–113.
4. Алексее́нко Т.Ф. Концептуалізація соціально-педагогічних основ сучасного сімейного виховання. автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05, 13.00.07. Київ, 2017. 48 с.
5. Алтухова В. А. Проблеми естетичного виховання дітей у сім'ї в історії вітчизняної педагогіки (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Харків, 2014. 225 с.
6. Амонашвили Ш. А. Размышления о гуманной педагогике. Москва : Изд. Дом Шалвы Амонашвили. 1995. 496 с.
7. Аникеева Н. П. Игра в педагогическом процессе. Новосибирск : Наука, 1989. 267 с.
8. Антонова А. В., Комарова Т. С. Эстетическое воспитание как средство формирования свободной личности в истории философской и педагогической мысли. *Проблемы свободного воспитания и развития личности*. Москва, 1997. С. 33–39.
9. Антонович Є. А., Захарчук-Чугай Р. В., Станкевич М. Є. Декоративно-прикладне мистецтво. Львів : Світ, 1993. 272 с.
10. Артеменко Н. М. Природа и эстетическое воспитание школьников: из опыта работы сельских учителей / под ред. А. И. Бурова. Москва : Просвещение, 1978. 72 с.

11. Архив К. Д. Ушинского : в 4 т. Москва : Изд-во АПН РСФСР, 1959-1962.
Т.1. URL : http://elib.gnpbu.ru/textpage/download/html/?bookhl=&bookushinsky_arhiv-yshinskogo_t1_1959
12. Бабій В. Сімейні традиції та їх виховне значення. *Позакласні години*, 2004. № 7–8. С. 27–31.
13. Бабій І. Моральне виховання дошкільників засобами народної педагогіки. *Збірник наукових праць Уманського держ. пед. ун-ту*. 2009. Ч. 2. С. 8–14.
14. Бабій І. В. Засоби народної педагогіки у моральному вихованні дошкільників. Народна освіта. Вип. 18. URL : https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/18/statti/babiy.htm
15. Бабічев О. І., Чернуха М. Н., Панченко А. О. Виховувати громадянина України. Українська народна педагогіка та сучасне національне виховання : метод. посіб. Луганськ, 2000. 130 с.
16. Баленок В. С. Естетичне і природа. Питання естетичного відношення до дійсності. Київ : Мистецтво, 1973. 194 с.
17. Баннов К. Ю. Игровая культура в пространстве современности : опыт культурологического анализа : дисс. ... канд. культурологии : 24.00.01. Челябинск, 2007. 184 с.
18. Батухтіна О. Г. Формування елементів національної культури у дітей шостого року життя засобами української народної іграшки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1999. 232 с.
19. Беджанов Ю. К. Использование народного ДПИ в подготовке студентов ХГФ пединститутов : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Москва, 1975. 165 с.
20. Белоусова З. И. Актуальные проблемы эстетического воспитания старшеклассников : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Киев, 1972. 26 с.
21. Беспалова Н. Н. Реализация воспитательного потенциала народной педагогики в дошкольных образовательных учреждениях : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Барнаул, 2002. 173 с.

22. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Київ : Либідь, 2003. Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід : теоретико-методологічні засади. 280с.
23. Белкіна Е.В. Естетичне виховання дітей шестирічного віку засобами образотворчого мистецтва (на матеріалі живопису) : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 1996. 190 с.
24. Бирик С. П., Сюта Г. М. Словник іншомовних слів. Харків : Фоліо, 2006. 623 с.
25. Бібік Н. М., Бондаренко Л. С., Коваль Н. С. Журавлик : проб. підруч. Київ : Освіта, 1996. 112 с.
26. Бібік Н. М., Коваль Н. С. Віконечко : навч. посіб. Київ : Освіта, 1993. 64 с.
27. Бітаєв В. А. Естетичне виховання і гуманізація особи. Київ: ДАКККіМ, 2003. 232 с.
28. Бовсунівська Т. В. Історія української естетики першої половини ХІХ ст. Київ : Вид. дім Д. Бураго, 2001. 343 с.
29. Богуш А. М., Лисенко Н. В. Українське народознавство в дошкільному закладі : навч. посіб. Київ : Вища школа, 2002. 407 с.
30. Бойко А. М., Титаренко В. П. Український рушник: засіб національного виховання і витвір народного декоративно- ужиткового мистецтва (на прикладі полтавського вишиваного рушника) : навч. – метод. посіб. Полтава : Верстка, 1998. 72 с.
31. Большой энциклопедический словарь: в 3 т. / гл. ред. А.М. Прохоров. Москва : Советская энциклопедия, 1991. Т. 2. 768 с.
32. Братусь І. В. Іграшка в житті дитини. *Діти – батьки – сім'я* / ред.: Г. М. Лактіонова та ін. Київ, 2006. Вип. 5. С. 36–38.
33. Бурлаченко Н. Цінність природи. *Дитячий садок*. 2006. Січ. (5). С. 6–7.
34. Буров А. И. Эстетическая сущность искусства. Москва : Искусство, 1956. 292 с.
35. Бурса Г. Естетичне виховання учнів у позакласній роботі. Київ : Рад. школа, 1963. 103 с.

36. Бутенко В.Г. Педагогіка краси як теоретико-методична основа естетичної освіти і виховання молоді. *Педагогічна і психологічна науки в Україні* : зб. наук. пр. : в 5 т. Київ, 2007. Т. 1 : Теорія та історія педагогіки. С. 267–278.
37. В мире искусства. Словарь основных терминов по искусствоведению, эстетике, педагогике и психологии искусства / сост. Т.В. Каракаш Москва : Искусство в школе, 2001. 384 с.
38. Валлон А. Психическое развитие ребенка. Москва : Просвещение, 1967. 195 с.
39. Васильцева О. С. Вплив естетичного виховання на розвиток учнів. *Початкова школа*, 1970. № 12. С. 9–14.
40. Васильцова З. П. Мудрые заповеди народной педагогики : : заметки журналиста. Москва : Современник, 1988. 160 с.
41. Васянович Г. П., Черніков П. І. Етнопедагогіка і морально-естетичне виховання учнів : метод. посіб. Чернігів : РВВ управління по пресі, 1994. 24 с.
42. Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава : Полтавський вісник, 1994. 190 с.
43. Великий тлумачний словник сучасної української мови / упоряд. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
44. Вербицький В. В. Поєднати екологію і народознавство. *Рідна школа*, 1993. № 3. С. 47–48.
45. Веремій Л. Маленькі таємниці виховання дитини в українській родині. Київ : ПоліграфКонсалтинг, 2004. 90 с.
46. Виховання громадянина. Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти : навч.-метод. посіб. / П. Р. Ігнатенко, В. Л. Поплужний, Н. І. Косарева, Л. В. Крицька. Київ : Ін-т змісту і методів навчання, 1997. 252 с.
47. Виховання естетичної культури школярів : навч. посіб. / І. Зязюн, Н. Миропольська, Л. Хлебнікова та ін. Київ : ІЗМН, 1998. 156 с.
48. Вишневецький О. Сучасне українське виховання : Педагогічні нариси. Львів : Обласне пед. т-во ім. Г. Ващенко, 1996. 236 с.

49. Вітковська Н. С., Щербо А. Б., Джола Д. М. Вивчення казок як засіб естетичного розвитку молодших школярів. Початкова школа. 1970. № 7. С. 16–22.
50. Возняк М. Невидана стаття М. П. Драгоманова про фольклорну літературу. *Первісне громадянство та його пережитки на Україні*. Київ, 1926. Вип. 1, 2. С. 118–122.
51. Возрастная и педагогическая психология / под ред. проф. А. В. Петровского. Москва : Просвещение, 1973. 288 с.
52. Волков Г.Н. Этнопедагогизация целостного учебно-воспитательного процесса. Москва : ГосНИИ семьи и воспитания, 2001. 160 с.
53. Волков Г.Н. Этнопедагогика. Чебоксары : Чувашское книж. изд-во, 1974. 376 с.
54. Волков Г. Н. Этнопедагогика: учебник. Москва: Изд. центр «Академия», 1999. 186 с.
55. Волков И. П. Приобщение школьников к творчеству: Из опыта работы. Москва : Просвещение, 1982. 144 с.
56. Волкова С. В. Фольклор як педагогічний феномен: орієнтація на моральні цінності. *Освіта і управління*. 2003. Т. 6. № 4. С. 98–101.
57. Волошин А. Вибрані твори. Ужгород: ВАТ «Вид-во Закарпаття», 2002. 528 с.
58. Вольчинський А. Я. Використання українських народних ігор у фізичному вихованні дошкільнят. *Молода спортивна наука України*: матеріали II Всеукр. конференції аспірантів (м. Львів, 4–5 жовтня 1998 р.). Львів, 1998. С. 180–187.
59. Воронов Н. И. Декоративно-прикладное искусство – средство эстетического воспитания. *Вопросы философии*. 1959. № 7. С. 72–86.
60. Выготский Л.С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка. *Вопросы психологии*. 1966. № 6. С. 62–68.
61. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: 3-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 93 с.

62. Выготский Л. С. Психология искусства: 2-е изд., испр. и доп. / под общ. ред. В. Иванова. Москва : Искусство, 1968. 576 с.
63. Гаврилюк Н. К. Картографирование явлений духовной культуры (по материалам родильной обрядности украинцев). Киев, 1981. 279 с.
64. Гагарін М. Критерії добору української народної казки для виховання морально-естетичних почуттів. *Початкова школа*. № 1. 2006. С. 55–59.
65. Галько О. Сімейний уклад бойків (кінець XIX – перша половина XX століття). *Етнічна історія народів Європи* : зб. наук. праць. Київ, 2001. Вип. 12. С. 54–59.
66. Гегель Г. В. Ф. Феноменологія духу. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 548 с.
67. Генік М. Формування морально-етичних цінностей молодших школярів засобами народознавства : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2008. 173 с.
68. Герус Л. Яворівська народна іграшка: історія розвитку та сучасні проблеми промислу. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка* / ред.: Р. Кирчів, О. Купчинський. Львів, 1995. Т. 230 : Праці секції етнографії та фольклористики. С. 176–189.
69. Глазунова Л. Естетика з пелюшок : Про проблеми естетичного виховання. *Освіта*. 1993. № 9. С. 11.
70. Гонзуль В. П. Народна керамічна іграшка на уроках образотворчого мистецтва. *Початкова школа*. 1990. №6. С. 36–39.
71. Гончар О. Чарівний світ Катерини Білокур. *Катерина Білокур*. Київ : Мистецтво, 1972. С. 4–12.
72. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 374 с.
73. Гончаренко Т. И. Эстетическое воспитание учащихся в литературно-творческом обществе. Москва : Просвещение, 1963. 44 с.

74. Гончаренко Ю.В. Естетичне виховання учнів початкових класів у процесі хореографічної діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Луганськ, 2009. 20 с.
75. Гончаров И. Ф. Эстетическое воспитание школьников средствами искусства и действительности. Москва : Педагогика, 1968. 128 с.
76. Гордійчук О. Використання педагогічного потенціалу народних прислів'їв у моральному вихованні учнів початкової школи. *Духовна культура як домінанта українського життєтворення* : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф., (Київ, 22–23 грудня 2005 р.). Київ, 2005. Ч. II. С. 210–215.
77. Городиська В. В. Естетичне виховання учнівської молоді в системі освіти на західноукраїнських землях (др. пол. XIX – поч. XX ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Дрогобич, 2011. 20 с.
78. Горський В. С. Історія української філософії : курс лекцій. Київ: Наукова думка, 1996. 281 с. URL : http://chtyvo.org.ua/authors/Horskyy_Vilen/Istoriya_ukrainskoi_filosofii_Kurs_leksii/
79. Гра // Великий енциклопедичний словник. URL : <http://www.vedu.ru/bigencdic/23093/>. (дата звернення: 26.03.2019 р.).
80. Гра // Психологічний словник. URL : <http://azps.ru/handbook>. (дата звернення: 26.03.2019 р.).
81. Григорук А. Традиції та ідеали народної педагогіки в Україні. *Писанка*. 1994. № 2–3. С. 26–28.
82. Гудовсек О. А. Становлення і розвиток естетичного виховання учнів у позашкільних закладах України (1954–1991 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Рівне, 2011. 20 с.
83. Гуменникова Т.Р. Українські національні традиції як засіб формування першооснов моральної культури. *Початкова школа*. 1996. № 1. С. 38–40.
84. Гурська А. Граматика орнаменту. *Мистецтво та освіта*. 1999. № 1. С. 9–12.
85. Гусев В.Е. Эстетика фольклора. Ленинград: Изд-во «Наука», 1967. 317 с.

86. Гусев В. Е. О специфике восприятия фольклора (К проблеме синестезии в искусстве). *Творческий процесс и художественное восприятие*. Ленинград : Наука, 1978. 277 с.
87. Гусев В. Е. Фольклор (История термина и его современные значения). *Советская этнография*. 1966. № 2. С. 3–24.
88. Гусев Д. А. Подготовка будущего учителя начальных классов к художественно-эстетическому воспитанию сельских школьников средствами декоративно-прикладного искусства : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Арзамас, 2007. 173 с.
89. Гутник І. Козацька педагогіка як складова системи національного виховання молоді. *Початкова школа*. 2003. № 10. С. 47–49.
90. Давлетов К. С. Фольклор как вид искусства. Москва : Наука, 1966. 365 с.
91. Данилов Д. А. Служение педагогической науке. Москва : Образование и Информатика, 2007. 480 с.
92. Данченко О. Народна кераміка Наддніпрянщини. Київ : Мистецтво, 1969. 143 с.
93. Деделюк Н.А. Стратегія фізичного виховання дітей та молоді у Київській Русі. *Молода спортивна наука України*: зб. наук. пр. з галузі фізичної культури та спорту. Вип. 6. Львів, 2002. Т. 1. С. 26–28.
94. Джола Д. Б., Щербо А. Б. Теорія і методика естетичного виховання школярів : навч.-метод. посіб. Київ : ІЗМН, 1998. 390 с.
95. Дитячий садок – школа: актуальні проблеми наступності : монографія / Н. В. Лисенко, І. М. Шоробура, Л. С. Пісоцька та ін.; за ред. Н. Лисенко. 3-є вид. Київ: Вид. дім «Слово», 2014. 472 с.
96. Дмитренко А. К., Мармазинська П. Є., Тарновська О. С. Психологія сімейного виховання. Чернівці : Прут, 2001. 280 с.
97. Довженко Г. В. Український дитячий фольклор. Київ : Наук. думка, 1981. 171 с.

98. Дорошенко О. А. Виховні засади української етнопедагогіки та їх використання в сучасній школі. *Традиції української етнопедагогіки і їх використання в навчально-виховній роботі в школі* : зб. матер. конференції. Київ, 1993. С. 19–21.
99. Дорошенко О. А. Із джерел народної педагогіки. *Радянська школа*. 1990. № 11. С. 29–37.
100. Драгоманов М. П. Вибране. Шевченко, українофіли й соціалізм. Київ : Либідь, 1991. С. 327–429.
101. Дроздов О. Ю. Засоби масової комунікації як фактор агресивної поведінки молоді. *Вісник Харківського університету*. Серія: Психологія. 2000. № 483. С. 48–53.
102. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія: навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
103. Духнович О.В. Народна педагогія. Вибрані твори / під ред. Д. М. Федак. Ужгород : ВАТ Вид-во «Закарпаття», 2003. 566 с.
104. Дяченко Т. В. Народно-педагогічні уявлення східних слов'ян у галузі екологічного виховання. Кіровоград : Імекс ДТД, 2002. 114 с.
105. Дьомін М. Важливість художнього виховання. *Образотворче мистецтво*. 2003. №2. С.36.
106. Егоров Ю. А., Костина Т. И., Тихонов М. Ю. Современное образование: гуманитаризация, компьютеризация, духовность: философско-методологические аспекты. Москва : РАГС, 1996. 160 с.
107. Ейвас Л. Ф. Розвиток системи підготовки вчителів декоративно-прикладного мистецтва (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Кривий Ріг, 2017. 266 с.
108. Енциклопедія батьківства : посіб. з сімейного виховання / за заг. ред. Є. І. Коваленко, С .В. Кириленко. Київ : КНТ, 2008. 592 с.
109. Енциклопедія освіти / гол. ред В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

110. Есаян Т. С. Начальное эстетическое воспитание детей 5–7 лет как фактор целостного освоения ими действительности (на материале фольклора) : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Ростов-на-Дону, 2003. 215с.
111. Естетика / под. ред. А. А. Радугина. Москва : Центр, 1998. 240 с.
112. Естетичне виховання : довідник / В. Мазепа, А. Азархін та ін. ; упоряд. П. Яронцева. Київ : Політвидав України, 1988. 214 с.
113. Етнопедагогіка : навч. посіб. / В. Б. Євтух, А. А. Марушкевич, Н. М. Демяненко, В.В. Чепак. Київ : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2003. Ч. I. 320 с.
114. Єнтіс Л. С. Формування у підлітків художньо-творчих інтересів засобами декоративно-прикладного мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 1997. 27 с.
115. Єрохіна І. Традиційне родинне виховання в українській сім'ї. *Рідна школа*. 1998. № 7–8. С. 31–34.
116. Жорнова О. І. Музично-творчий розвиток учнів молодшого шкільного віку засобами сучасного дитячого фольклору : дис. ... канд. пед. наук. Київ, 1998. 166 с.
117. Жуков Н. В. Творчеству можна учить. *Семья и школа*, 1977. № 2. С. 16–19.
118. Жупанин С. І. Художнє виховання засобами пейзажної лірики. *Педагогічні ідеї К.Д. Ушинського*. Київ : Вища школа, 1974. С. 130–148.
119. Зайцев Е. Н. Эстетическое воспитание на уроках литературы в сельской школе. Москва : Просвещение, 1978. 63 с.
120. Заньковский В. В. Психология детства. Москва : Академия, 1996. 346 с.
121. Запорожец А. В. Избранные психологические труды : в 2 т. / под ред. В. В. Давыдова, В. П. Зинченко. Москва : Педагогика, 1986. Т. 1. 318 с.
122. Запорожец И. Д. Воспитание эмоций и чувств у дошкольника. Москва, 2005. 186 с.
123. Захарчук-Чугай Р. В. Українська народна вишивка. Західні області УРСР. Київ : Наукова думка, 1988. 190 с.

124. Захарчук-Чугай Р. В., Антонович Є. А. Українське народне декоративне мистецтво : навч. посіб. Київ : Знання, 2012. 342 с.
125. Зимомря М. М. Естетичне виховання молоді засобами народних промислів Закарпаття (1919–1939 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Дрогобич, 2012. 198 с.
126. Зязюн І. А. Естетичний досвід особи. Формування та сфери вияву. Київ : Вища школа, 1976. 172 с.
127. Зязюн І. А. Естетичне виховання – важливіший із складників загально-державної культурної політики. *Рідна школа*. 1994. № 1. С. 2–8.
128. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : наук.-метод. посіб. Київ : МАУП, 2000. 312 с.
129. Зязюн І. А., Семашко О. М. Естетичне виховання як об'єкт державної політики. *Вісник Національного університету імені Тараса Шевченка*. 1994. № 94. С. 49–54.
130. Иваньо И. В. Очерк развития эстетической мысли Украины. Москва : Искусство, 1981. 423 с.
131. Игнатьева Е. И. Психология изобразительной деятельности детей. Москва : Изд. АПН РСФСР, 1959. 190 с.
132. Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підруч. Вінниця : Нова книга, 2004. 320 с.
133. Іваньо І. Філософія і людське щастя : до 175-річчя від дня смерті Г. С. Сковороди. *Наука і суспільство*. 1969. №11. С. 17–19.
134. Ідея народної та наукової педагогіки у вихованні дітей та молоді / за ред. Р. П. Скульського. Івано-Франківськ : Плай, 1999. 317 с.
135. Іщенко Л. Наступність в екологічному вихованні. *Початкова школа*. 1998. № 9. С. 121–124.
136. Каган М. Г. О прикладном искусстве. Ленинград : Художник СССР, 1961. 156 с.
137. Каган М. С. О месте искусства в жизни школы. *Искусство в школе*. 1992. № 1. С. 11–19.

138. Каган М. С. Проблемы формирования личности школьников и основные этапы эстетического воспитания. *Эстетическая культура и эстетическое воспитание* / сост. Г. С. Лабковская. Москва, 1983. С. 4–16.
139. Каган М. С. Эстетика как философская наука : университетский курс лекций. Петербург : Петрополис, 1997. 544 с.
140. Каиров И.А. Очерки деятельности Академии педагогических наук, 1943–1966. Москва : Педагогика, 1973. 417 с.
141. Калашник Н. Г. Естетичні смаки: їх витоки і формування. Харків : Колегіум, 2009. 277 с.
142. Калашник Н. Г. Історико-педагогічна генеза формування естетичних смаків учнівської молоді у процесі навчально-виховної діяльності : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Київ, 2004. 549 с.
143. Калініна Л. Естетичне виховання молодших школярів як соціально-педагогічна проблема. *Рідна школа*. 2006. № 3. С. 24–26.
144. Калуська Л. В. Народні ремесла як засіб морально-трудового виховання старших дошкільників : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ, 1994. 169 с.
145. Камилова Х. М. Эстетическое воспитание школьников средствами народной игрушки : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Махачкала, 2002. 181 с.
146. Кант И. Критика способности суждения. Москва : Искусство, 1994. 367 с.
147. Карась Г. В. Формування естетичного досвіду старшокласників у фольклорних колективах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1996. 23 с.
148. Киселева Г. З. Нравственно-эстетическое воспитание детей 5–7 лет средствами детской игрушки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01, Уфа, 2001. 174 с.
149. Кисельова О. І. Морально-етичне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами українського фольклору : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Київ, 2009. 278 с.

150. Киященко Н. И. Вопросы формирования системы эстетического воспитания в СССР. Москва : Искусство, 1971. 160 с.
151. Кларин М. В. Игра в учебном процессе. *Сов. педагогика*. 1985. № 6. С. 57–61.
152. Кліш І. С. Фізичне виховання дітей до 3-річного віку засобами етнопедагогіки : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. вих. і спорту: 24.00.02. Луцьк, 2000. 20 с.
153. Коваленко Т. В. Формування творчої активності молодших школярів засобами української народної іграшки : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2002. 272 с.
154. Коваль Л. Г. Взаимодействие учителя и учащихся в процессе формирования эстетических отношений средствами музыкального искусства : дисс. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01. Киев, 1991. 430 с.
155. Ковальов О. Декоративно-прикладне мистецтво в школі. 1–7 класи: навч. посіб. Суми : Університетська книга, 2005. 144 с.
156. Ковбас Б., Костів В. Родинна педагогіка: у 3 т. Івано-Франківськ : Плай, 2002. Т.1 : Основи родинних взаємовідносин. 288 с.
157. Колесник М. І. Про естетичні здібності людини. Київ : Мистецтво, 1966. 114 с.
158. Коломієць Ю. В. Використання традиційної землеробської обрядовості українського народу в трудовому вихованні восьмикласників. *Педагогіка і психологія*. 1995. № 4. С.112–119.
159. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. Москва : Педагогика, 1982. Т. 1. 656 с.
160. Коменский Я.А. Материнская школа. Москва : АРНО Сервис, 1992. 64 с.
161. Комплексная программа эстетического воспитания населения: пути разработки и реализации. Москва: НИИК 1988. 221 с.
162. Конституція України: офіц. текст. Київ : КМ, 2013. URL : <http://ufpp.gov.ua/content/PDF/zakonodavstvo/konstitychiya.pdf>.

163. Концепція сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина». URL : https://studwood.ru/2122395/pedagogika/simya_rodinne_vihovannya_kontseptsiya.
164. Коряжжина Е. А. Теоретико-методическое обоснование комплексного использования фольклора в эстетическом воспитании детей дошкольного и младшего школьного возраста : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Москва, 2000. 327 с.
165. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография. 2-е изд. Киев : Изд-во при Киевском гос. ун-те, 1989. 734 с.
166. Кошіль М. Виховання екологічної культури засобами народознавства. *Рідна школа*, 2001. № 6. С. 40–44.
167. Кравець О. Сімейний побут і звичаї українського народу. Київ, 1966. 200с.
168. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи : монографія. Київ : Фенікс, 2009. 416 с.
169. Кравченко Т., Хромова О. Сімейне виховання та його технології : студії: родинна педагогіка. *Учитель*. 2000. № 1–3. С. 17–21.
170. Краткий словарь по эстетике : книга для учит. / под ред. М. Ф. Овсянникова. Москва : Просвещение, 1983. 223 с.
171. Кронеберг И. Краткая характеристика древних греков и римлян. *Московский наблюдатель*. 1837. Ч. 18. Кн. 2. С. 131 – 140.
172. Кудін В. О. Естетичне в системі навчання і виховання. *Єдність раціонального та емоційно-почуттєвого в освітньо-виховних системах*: наук.-метод. зб. Харків : ХДПУ, 1996. С. 12–14.
173. Кузан Н. І. Виховання підлітків на традиціях народного декоративно-прикладного мистецтва Західної України : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 1998. 152 с.
174. Кузь В. Г., Руденко Ю. Д., Губко О. Т. Українська козацька педагогіка і духовність. Умань, 1995. 220 с.

175. Кузьмінський А. Народна педагогіка. Світовий досвід. Київ : Знання-Прес, 2003. 280 с.
176. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка родинного виховання: навч. посіб. Київ : Знання, 2006. 324 с.
177. Куликова Т. А. Семейная педагогика и домашнее воспитание : учеб. Москва : Изд. центр «Академия», 1999. 232 с.
178. Культурология : учебн. / под ред. Ю. Н. Солониной, М. С. Кагана. Москва : Высшее образование, 2007. 566 с.
179. Кушніренко О.М. Значення українського декоративно-ужиткового мистецтва в загальнокультурній підготовці вчителя початкової школи. *Теорія і практика сучасного естетичного виховання у контексті педагогічної спадщини Василя Сухомлинського* : зб. наук. праць. Полтава, 1998. С. 144–147.
180. Лановик М. Українська усна народна творчість : підруч. Київ : Знання-Прес, 2001. 591 с.
181. Левицька Л. Я. Етнопедагогічні аспекти виховання характеру в українській педагогіці Галичини (1919–1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Житомир, 2007. 19 с.
182. Левкович Т. П. Український фольклор як основа сучасного навчально-виховного процесу. *Сім'я та родинне виховання у національній етнопедагогічній культурі* : зб. наук. статей. Переяслав-Хмельницький : ПЦ «Ризографіка», 2005. С. 321–323.
183. Лесгафт П. Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение. Москва : Либроком, 2010. 216 с.
184. Лесевич В. В. Всемирный язык и народные языки. *Русская мысль*. Москва, 1900. Год двадцать первый, кн. XI. С. 1–26 ; год двадцать первый, кн. XII. С. 1–38. URL : <http://relig-library.pstu.ru/modules.php?name=731>.
185. Лещенко М. П. Зарубіжні технології підготовки учителів до естетичного виховання. 2-е вид., доп. Київ, 1996. 192 с.

186. Лисенко Н. В., Лаппо В. В. Етнопедагогіка : навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ, 2001. 350 с.
187. Литвинова Н. А. Українська народна педагогіка та сучасне патріотичне виховання. *Вісник Луганського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка*. 2015. № 7 (296). Ч.1. С. 135–142.
188. Лихачев Б. Т. Педагогика : курс лекцій. Москва, 1996. 490 с.
189. Лихачев Б. Т. Теория эстетического воспитания школьников : учеб. пособ. Москва : Просвещение, 1985. 176 с.
190. Лихачев Д. С. Экология культуры. *Избранные труды по русской и мировой культуре*. Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУП, 2006. С. 330–347.
191. Лозко Г. Етнопедагогіка та дитячий фольклор. *Українське народознавство*. Київ, 1995. С. 310–321.
192. Ломоносов Р. Г. Декоративно-прикладное искусство в системе профессиональной подготовки студентов ХГФ : дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Москва, 1970. 152 с.
193. Мазоха Д. С., Опанасенко Н. І. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 232 с.
194. Макаренко А. С. Избранные педагогические сочинения. 2-е изд. Москва, 1956. 402 с.
195. Макаренко А.С. Семья и воспитание детей. *Педагогические сочинения* : в 8-ми т. / сост. : М. Д. Виноградова, А. А. Фролов. Москва : Педагогика, 1984. Т. 4. С. 211–229.
196. Макарчук В. Розвиток взаємодії школи та сім'ї в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2013. № 8(1). С. 278–285.
197. Мальчевський А. С., Голованова Э. Н., Пукинский Ю. Б. Птицы перед микрофоном и фотоаппаратом. Ленинград : Изд. Ленинградского ун-та, 1972. 207 с.
198. Маховська С. Міфологічна семантика традиційної народної іграшки. *Мандрівець*. 2009. № 1. С. 66–69.

199. Мацейків Т. І. Трудове виховання підростаючого покоління в українській народній педагогіці. *Радянська школа*. 1989. № 6. С. 79–81.
200. Мейлах Б. С. Эстетика и процессы творческой деятельности: Искусство и научно-технический прогресс. Москва : Искусство, 1973. 60 с.
201. Мид М. Культура и мир детства : избр. произвед. Москва : Наука, 1988. 429 с.
202. Михайлова А. Театр в эстетическом воспитании младших школьников : пособ. для учит. младших классов. Москва : Просвещение, 1995. 128 с.
203. Мосіяшенко В. А. Українська етнопедагогіка : навч. посіб. Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. 176 с.
204. Мочан Т. М. Особливості впливу сім'ї на естетичне виховання дітей на Закарпатті у 20–30-ті роки ХХ століття. *Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка*. Сер. Педагогіка / гол. ред. Г. П. Терещук. Тернопіль, 2012. № 3. С. 47–51.
205. Мустафина Г. А. Эстетическое воспитание младших школьников средствами домашней предметно-пространственной среды : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Казань, 2001. 256 с.
206. Найдено О. Українська народна іграшка. Семантика. Історія. Образна своєрідність. Функціональні особливості. Київ : Арк, 1999. 256 с.
207. Народна іграшка в життєдіяльності дошкільнят / Н.Омельяненко та ін. *Палітра педагога*. 2010. № 4. С. 3–10.
208. Народное искусство в воспитании дошкольников / под ред. Т.С. Комаровой. Москва, 1996. 143 с.
209. Науменко Ф. І. Матеріалістичні основи дидактики О. Духновича. *Радянська школа*. 1963. № 4. С. 47–55.
210. Науменко Г. М. Фольклорная азбука : учеб. пособ. Москва : Академия, 1996. 136 с.
211. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: Указ Президента України від 25 червня 2013 р. № 344/2013. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013/print1472788461667940>

212. Неменский Б. М. Мудрость красоты : о проблемах эстетического воспитания : книга для учителя. 2-е изд. Москва : Просвещение, 1987. 255 с.
213. Нерсисян Л. С. Декоративно-прикладное искусство в системе эстетического воспитания школьников : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Ереван, 1985. 24 с.
214. Николаев В. А. Теория и методика формирования этнопедагогической культуры учителя. : дисс. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Москва, 1998. 401 с.
215. Новлянская З. Н., Мелик-Пашаев А. А. Психологические принципы эстетического развития детей и проблема эстетического воспитания. *Вопросы психологии*. 1979. № 3. С. 153–158.
216. О мерах улучшения эстетического воспитания школьников : Решение коллегии Министерства просвещения СССР от 4 декабря 1970 г. *Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа: Сборник документов, 1917–1973 гг. / сост. А. А. Абакумов и др. Москва : Педагогика, 1974. 210 с.*
217. Об основных направлениях реформы общеобразовательной и профессиональной школы : Постановление Верховного Совета СССР от 12 апреля 1984 г. № 13-XI. URL : http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_12023.htm
218. Общие вопросы эстетического воспитания в школе / под ред. В. Н. Шацкой. Москва : Изд-во АПН РСФСР, 1955. 183 с.
219. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу. Київ : Абрис, 1991. 272 с.
220. Олексюк Л. Н. Учить детей любить прекрасное. Киев : Рад. школа, 1976. 100 с.
221. Олексюк О. М., Ткач М. М. Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва : навч. посіб. Київ : Знання України, 2004. 264 с.

222. Опалюк О. М. Формування основ морально-естетичного світогляду молодших школярів засобами декоративно-прикладного мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Луганськ, 1999. 20 с.
223. Оршанский Л. В. Трудовое воспитание подростков в процессе внеурочных занятий народными промыслами : дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Киев, 1991. 201 с.
224. Оршанський Л. В. Художньо-трудова підготовка майбутніх учителів трудового навчання: монографія. Дрогобич: Швидко Друк, 2008. 278 с.
225. Оршанський Л. В., Нищак І. Д., Ясеницька Ж. В. Естетичне виховання особистості : від Сократа до Даттона. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології* : наук. журнал / гол. ред. А. А. Сбруева. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. № 3 (67). С. 231–242.
226. Основы декоративного искусства в школе : учеб. пособ. / ред. Б. В. Нешумова, Е. Д. Щедрина. Москва : Просвещение, 1981. 175 с.
227. Основы эстетического воспитания : пособ. / под ред. Н. А. Кушаева. Кишинев : Лумина, 1989. 213 с.
228. Основы эстетического воспитания : учеб. для пед. вузов / редкол. : Г. Л. Абрамович и др.; под ред. А. К. Дремова. Москва : Высшая школа, 1975. 325 с.
229. Остапчук О. Ю. Эстетическое воспитание младших школьников средствами фольклора : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Карачевск, 2005. 176 с.
230. Острогорский В. Письма об эстетическом воспитании. Москва : Типография Т-ва И.Д. Сытина, 1908. 77 с.
231. Отич О. М. Естетичний сенс індивідуальності. Мистецька освіта : зміст, технології, менеджмент : зб. наук. праць. Київ, 2008. Вип. 3. С. 40-52.
232. Отич О. М. Естетико-педагогічний потенціал української народної пісні : навч. посіб. Полтава : Вид-во ПДПУ ім. В.Г. Короленка, 1998. 35с.
233. Очерки русской культуры XVII века. Духовная культура / под ред. А. В. Арциховского. Москва : Изд. Моск. ун-та, 1979. 344 с.

234. Ошурко С. І. Зміст і методика навчання декоративно-прикладного мистецтва учнів основної школи у Західній Україні (друга половина ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Чернігів, 2010. 20 с.
235. Паласевич І. Л. Естетичне виховання підлітків у позакласній виховній роботі загальноосвітньої школи (друга половина ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Дрогобич, 2011. 20 с.
236. Панасюк С. Л. Формування культури побуту молодших школярів у системі естетичного виховання : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2007. 20 с.
237. Пантюк Т. І. Підготовка дітей до школи в Україні: суспільно-педагогічний контекст (друга пол. ХХ – поч. ХХІ ст.) : монографія. Дрогобич : РВВ ДДПУ ім. Івана Франка, 2016. 503 с.
238. Педагогика : учеб. пособ. / под. ред. П. И. Пидкасистого. Москва, 1998. 541 с.
239. Педагогика : учебник / под. ред. Ю. К. Бабанского. Москва : Просвещение, 1988. 479 с.
240. Педагогическое наследие: Я. А. Коменский, И. Г. Песталоцци, Ж.-Ж. Руссо. Москва : Педагогика, 1987. 416 с.
241. Педагогіка : хрестоматія / уклад.: А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. Київ : Знання-Прес, 2006. 700 с.
242. Песталоцци И. Г. Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. / под ред. В. А. Ротенберг, В. М. Кларина. Москва, 1981. Т. 1. 336 с.
243. Пестушки. URL : <http://www.rozumnadytyna.com.ua/?p=2836>.
244. Петренко В. И. Эстетическое воспитание на факультативных занятиях по киноискусству. *Проблемы эстетического воспитания*. Москва : Просвещение, 1972. С. 209–213.
245. Петрушенко О. П. Словник з естетики. Львів : Магнолія-2006, 2009. 353с.
246. Пилинський М. М. Рукописний українсько-російський словник М. О. Руберовського. Мовознавство. 1968. № 1. С. 69–79.

247. Побірченко Н. С., Рогальська Н. В. Використання української етнопедагогіки в дошкільному закладі : навч. посіб. Київ : Наук. світ, 2003. 117 с.
248. Повалій Л. Народна педагогіка про здоров'я та фізичний розвиток дітей у сім'ї. *Актуальні питання розвитку спортивних і рухливих ігор: сучасний стан та перспективи* : зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2002. С. 164–168.
249. Подласый И. П. Педагогика : Новый курс : в 2 кн. Москва : ВЛАДОС, 2003. Кн. 2. Процесс воспитания. 256 с.
250. Поліщук О. В. Підготовка студентів до естетичного виховання дошкільнят засобами українського народного декоративно-прикладного мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 1996. 24 с.
251. Постовий В. Г. Ціннісні орієнтації української сім'ї : історико-педагогічний аспект. *Педагогіка та психологія*. 1997. № 1. С. 185–190.
252. Потебня О. О. Мова. Національність. Денаціоналізація / упоряд. і вступ. ст. Ю. Шевельова. Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук у США, 1992. 155 с. URL : <https://www.twirpx.com/file/873361/>
253. Потебня А.Ф. Эстетика и поэтика. Москва : Искусство, 1974. 614 с.
254. Приступа Є.Н. Становлення і розвиток педагогічних основ української народної фізичної культури : автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. Київ, 1996. 48 с.
255. Приступа Є. Н. Народна фізична культура українців : монографія. Львів : УСА, 1995. 254 с.
256. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття») : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. № 896. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п>
257. Про затвердження Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах та Комплексної програми художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних

- навчальних закладах. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/v1_11290-04.
258. Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи в Українській РСР: Постанова Верховної Ради УРСР від 8 грудня 1966 р. № 900. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900-66-п>
259. Про заходи по виконанню в республіці постанови ЦК КПРС «Про народні художні промисли»: Постанова ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 25 березня 1975 р. № 63. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP780063.html
260. Про заходи по організації виконання постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 22 грудня 1977 р. № 1111 «Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці» : Постанова ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 31 січня 1978 р. № 63. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP780063.html
261. Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР : Закон УРСР. Радянська школа. 1959. № 6. С. 3-19.
262. Про народну освіту : Закон УРСР від 28 червня 1974 р. № 2779-VIII. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T742778.html
263. Про національну доктрину розвитку освіти: Указ Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002?lang=uk>
264. Про Національну програму «Діти України» : Указ Президента України від 18 січня 1996 р. № 63/96. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63/96>.
265. Про освіту: Закон УРСР від 5 травня 1991 р. № 1060-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12/ed20110502>

266. Про позашкільну освіту: Закон УРСР від 4 листопада 2000 р. № 1841-III.
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1841-14>
267. Про порядок введення в дію Закону Української РСР «Про освіту» :
Постанова Верховної Ради УРСР від 4 червня 1991 р. № 1114-XII. URL :
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1144-12/ed20110502>
268. Програма «Українська родина». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/243-2001-%D0%BF>.
269. Прокопович Ф. Філософські твори: в 3 т. Київ : Наукова думка: 1979–
1981. URL : <http://litopys.org.ua/procop/proc.htm>
270. Прокопович Ф. Філософські твори в трьох томах. Київ : Наукова думка,
1979. Т. 1. Про риторичне мистецтво..., різні сентенції. 512 с.
271. Просенюк А. І. Виховання інтересу до змісту художнього твору в дітей
старшого дошкільного віку : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08.
Одеса, 2011. 20 с.
272. Прушковська О. Л. Формування у молодших школярів естетичних
почуттів засобами художньо-творчого освоєння природи у позакласній
роботі : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Вінниця, 2006. 20 с.
273. Пьявко Н., Гончаренко А. «Народная педагогика» А. Духновича. *Народное
образование*. 1957. № 6. С. 34–42.
274. Рабинович Ю. М. Кино как средство воспитания школьников. *Кино:
прокат, реклама, методика, практика*. Москва : Союзинформкино, 1986.
32 с.
275. Радчук Г. К., Тиунова О. В. Сімейне виховання : освітній тренінг для
батьків : навч.-метод. посіб. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2008.
120 с.
276. Разумный В. А. Эстетическое воспитание. Сущность, формы, методы.
Москва : Мысль, 1969. 190 с.
277. Різник Л. Народні традиції ставлення до природи як метод екологічного
виховання. *Початкова школа*. 2008. № 7. 218 с.

278. Рогальська Н. В. Розвиток надбань української дошкільної етнопедагогіки та їх використання в сучасному дошкільному закладі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2007. 192 с.
279. Розвивайко. Казки URL :<http://rozvyvajko.com.ua/kazky/ukrajinski-narodni-kazky>.
280. Романченко І. З історії розвитку виховання екологічної культури дітей раннього дитинства: за матеріалами фольклорних джерел усної народної творчості. *Вісник книжкової палати*. 2004. № 10. С. 14–39.
281. Руденко Ю. Д. Українська національна система виховання: конспект лекцій. Київ : КДПІ, 1991. 48 с.
282. Рудь Ю. А. Методические и теоретические проблемы народной педагогики (логико-исторический аспект) : дис. ... канд. пед. наук. Москва, 1979. 159 с.
283. Русова С. Вибрані педагогічні твори / упор. О. В. Проскура Київ : Освіта, 1996. 304 с.
284. Русова С. Дошкільне виховання. *Вибрані педагогічні твори* / упор. О. В. Проскура. Київ : Освіта, 1996. С. 34–184.
285. Русова С. Дидактика. Прага : Вид. тов. «Сіяч» при Українському Педагогічному інституті ім. М. Драгоманова, 1925. 190 с.
286. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: підручник . Київ : Абрис, 1997. 416 с.
287. Савченко Н. С. Підготовка вчителя до формування естетичних орієнтацій молодших школярів на цінності народного мистецтва (в умовах позакласної діяльності) : автореф. дис. ... канд. пед наук : 13.00.04. Луганськ, 2001. 20 с.
288. Савчин М. В. Педагогічна психологія. К. : Альма-матер, 2007. 424 с.
289. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2005. 360 с.

290. Савчук І. В. Формування естетичних смаків учнів 5–9 класів на уроках трудового навчання засобами декоративно-ужиткового мистецтва : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2008. 288 с.
291. Садовенко С. Розвиток музичних здібностей засобами українського фольклору : навч.-метод. посіб. Київ : Шкільний світ, 2008. 128 с.
292. Сакулина Н. П. Народное декоративное искусство в работе детского сада. *Известия АПН РСФСР*, 1947. Вип. II. С. 130–146.
293. Сахарова Л. А. Естетичне виховання в позакласній роботі. *Початкова школа*. 1980. № 12. С. 45–50.
294. Семенова Л. С. Творческие проекты как средство формирования эстетической культуры младших подростков : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Брянск, 2004. 213 с.
295. Семенов О. М. Родинні виховні традиції як засіб формування особистості майбутнього вчителя. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 2. С. 147–156.
296. Сивачук Н. Виховний потенціал українських народних колискових пісень. *Початкова школа*. 2006. № 1. С. 51–55.
297. Сидорук І. Народна дерев'яна іграшка як чинник традиційного виховання. *Початкова школа*. 2000. № 6. С. 52–55.
298. Сисоєва О. В. Естетичне ставлення дітей до творів живопису. Київ : Рад. школа, 1968. 110 с.
299. Сіркізюк В. В. Основи національного виховання : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : «Абетка-НОВА», 2004. 304 с.
300. Скатерщиков В. К. Об эстетическом вкусе. Москва : Знание, 1974. 96 с.
301. Скильский Д. М. Изучение народного декоративно-прикладного искусства в школе как средство развития творческих способностей учащихся (на материале искусства Прикарпатья) : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Москва, 1973. 21 с.
302. Сковорода Г. С. Повна академічна збірка творів. 2-ге вид., стер. Харків: Видавець Савчук О. О., 2016. 1400 с.

303. Скорик Т. В. Формування естетичного досвіду студентів засобами музики : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 1998. 18 с.
304. Сладкова Д. А. Формирование эстетического идеала на уроках литературы. Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1970. 100 с.
305. Смольянинов И. Ф. Природа в системе эстетического воспитания : Кн. для учителя. Москва : Просвещение, 1984. 207 с.
306. Сокольникова Н.М. Развитие художественно-творческой активности школьников в системе эстетического воспитания. Москва : МГПУ, 1997. 217 с.
307. Стельмахович М. Естетичне виховання. *Теорія і практика українського національного виховання*. Івано-Франківськ, 1996. С. 116–120.
308. Стельмахович М. Г. Виховний потенціал української родини. *Учитель*, 1998. № 6. С. 52–55.
309. Стельмахович М. Г. Мудрість народної педагогіки. Київ : Знання, 1971. 46 с.
310. Стельмахович М. Г. Народна дидактика. Київ : Знання, 1985. 48 с.
311. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. Київ : Рад. школа, 1985. 312 с.
312. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка : навч.-метод. посіб. Київ : ІЗМН, 1997. 232 с.
313. Столович Л. Н. Эстетическое в действительности и в искусстве. Москва : Госполитиздат, 1959. 256 с.
314. Страшний В. І. Виховання учнів початкових класів загальноосвітньої школи на родинних традиціях українського народу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2004. 196 с.
315. Стрілько В. В. Естетичне виховання українців у педагогічній спадщині Григорія Сковороди та Костянтина Ушинського. URL : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?c21com=2&i21dbn=ujrn&p21dbn=ujrn&image_file_download=1&image_file_name=pdf/vznu_ped_2014_1_13.pdf.
316. Ступак Ю. Педагогические взгляды А. В. Духновича. *Советская педагогика*. 1956. № 5. С. 68–77.

317. Ступак Ю. П. Виховне значення українського фольклору. Київ, 1960. 30 с.
318. Сухомлинська О. В. Проблеми теорії виховання дітей і молоді в Україні. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 4. С. 109–125.
319. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. Київ : Рад. школа, 1978. 283 с.
320. Сухомлинський В. О. Естетичне виховання і культура почуттів. *Вибрані твори* : в 5 т. Київ : Рад. школа, 1976. Т. 1. С. 177–184.
321. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Київ : Акта, 2012. 536 с.
322. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві *Вибрані твори* : у 5 т. Київ : Рад. школа, 1976. Т. 2. С. 419–654.
323. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину. *Вибрані твори* : у 5 т. Київ : Рад. школа, 1976. Т. 2. С. 147–416.
324. Сявавко Є. І. Українська етнопедагогіка : навч.-метод. посіб. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. 159 с.
325. Сявавко Є. І. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку / відп. ред. Ю. Г. Гошко. Київ : Наукова думка, 1974. 149 с.
326. Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей. Москва : Изд. АПН РСФСР, 1947. С. 5–6.
327. Теплова Б. М. Психологические вопросы художественного воспитания. Москва : Известия АПН РСФСР, 1947. Вип. 2. С. 13–17.
328. Тимків Б. М., Кавас К. М. Виготовлення художніх виробів з дерева: підручник. Львів: Світ, 1995. Ч. 1: Різьба по дереву. 175 с.
329. Титаренко В. П. Природа як засіб естетичного виховання. *Імідж сучасного педагога*. 2004. № 7. С. 70–71.
330. Титаренко В. П. Теорія і практика формування естетичної культури майбутніх учителів трудового навчання засобами українських народних промислів : дис. ... д-ра пед. наук, 13.00.02. Полтава, 2010. 509 с.
331. Титаренко В. П. Трудові, морально-побутові та художньо-естетичні традиції в становленні особистості школяра. *Трудова підготовка в закладах освіти*. 2011. № 2. С. 31–35.

332. Товма І. Театр починається з іграшки. *Дошкільне виховання*. 2008. №6. С. 16–18.
333. Толстых В. И., Эренгросс Б. А., Макаров К.А. Эстетическое воспитание : учеб. пособ. Москва, 1979. 290 с.
334. Тришина Е. С. Сказка как средство нравственного воспитания детей младшего школьного возраста. *Начальная школа: плюс, минус*. 2004. № 2. С. 47–50.
335. Українознавство : посіб. / уклад.: В. Я. Мацюк, В. Г. Пугач. Київ : Зодіак-ЕКО, 1994. 399 с.
336. Українська етнопедагогіка : навч.-метод. посіб. / за ред. В. Кононенка. Івано-Франківськ, 2005. 508 с.
337. Українська природа : метод. посіб. / за заг. ред. П. П. Кононенка Київ : Міленіум, 2004. 342 с.
338. Українські народні казки. URL : <http://nashakazka.org.ua>.
339. Українські народні лічилки. URL : http://www.planeta.co.ua/ua/tales/ukrainian_folk_counting_rhymes.php.
340. Українські приказки, прислів'я і таке інше / укл.: М. Номис. Київ : Либідь, 1993. 612 с.
341. Українські традиції і звичаї / авт.-упор.: В. М. Скляренко, А. С. Шуклінова, В. В. Сядро Харків : Фоліо, 2008. 318 с.
342. Усов Ю. Н. В мире экранных искусств: книга для старшеклассников. Москва : SvR-Apryc, 1995. 224 с.
343. Ушинський К. Д. Питання про народні школи. *Вибрані педагогічні твори*: у 2-х т. Київ : Рад. школа, 1983. Т. 2. С. 56–63.
344. Ушинський К. Д. Праця в її психічному і виховному значенні. *Вибрані педагогічні твори* : у 2-х т. Київ : Рад. школа, 1983. Т. 1. С. 104–108
345. Ушинський К. Д. Про сімейне виховання. Київ : Рад. школа, 1974. 149 с.
346. Ушинський К. Д. Твори: в 6-ти т. Київ : Рад. школа, 1954. Т. 1: Педагогічні статті. 449 с.

347. Федяєва В. Л. Сімейне виховання в історичній ретроспективі (друга половина XIX – XX століття) : монографія. Херсон : РІПО, 2010. 348 с.
348. Философский словарь : 4-е изд. / под ред. И. Т. Фролова. Москва : Политиздат, 1991. 250 с.
349. Франко І. Я. Із секретів поетичної творчості. URL : http://ukrlit.org/faily/avtor/franko_ivan_yakovych/franko-iz_sekretiv_poetychnoi_tvorchosti.pdf
350. Хакимова Р. Н. Народное художественное творчество как средство эстетического воспитания старшеклассников в процессе внеклассной работы : автореф. дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Москва, 1980. 22 с.
351. Харчев А. Г. Брак и семья в СССР. Опыт социологических исследований. Москва : Мысль, 1964. 325 с.
352. Хворостов А. С. Единство трудового и эстетического воспитания школьников в процессе занятий ДПИ : дисс. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. Москва, 1983. 572 с.
353. Хлебик С. Р. Формирование нравственно-эстетического опыта младших школьников средствами театрального искусства : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 1992. 18 с.
354. Хлонь Н. Стежина екологічних знань і вмінь. *Початкова школа*. 1999. №10. 59 с.
355. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф.р-2, оп. 9, спр. 1226. 131 арк.
356. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф. 166, оп. 15, спр. 2584. – 90 арк.
357. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф.р-2, оп. 9, спр. 5010. 251 арк.
358. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф. 166, оп. 15, спр. 2928. 128 арк.
359. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф.р-2, оп. 10, спр. 3491. 194 арк.

360. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф. 166, оп. 2, спр. 105. 51 арк.
361. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф. 5116, оп. 6, спр. 122. 68 арк.
362. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф. 5127, оп. 3, спр. 221. 37 арк.
363. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф. 5132, оп. 4, спр. 421. 176 арк.
364. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф. 4631, оп. 2, спр. 39. 85 арк.
365. Чайка В. М., Цимбал Л. М., Пономаренко Т. Л. Українська етнопедагогіка : навч. посіб. Миколаїв; Тернопіль : ТНПУ, 2007. 222 с.
366. Чамата П. Р. Психологічна готовність дітей до праці і шляхи її формування. Київ : Рад. шк., 1960. 43 с.
367. Чепіль М. М. Теорія і практика формування національної свідомості дітей та молоді Галичини (друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст.): монографія. Дрогобич : Відродження, 2009. 503 с.
368. Чепіль М., Паласевич І. Естетичне виховання підлітків у позакласній роботі (друга половина ХХ – початок ХХІ століття): монографія. Дрогобич : РВВ ДДПУ, 2012. 292 с.
369. Чернявська М. В. Естетичне виховання дітей у дошкільних закладах освіти України (друга половина ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Харків, 2011. 20 с.
370. Чижевський Д. І. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук у США, 1956. 511 с. URL : <http://litopys.org.ua/chyzh/chy.htm>
371. Чмелик Р. Мала українська селянська сім'я другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (структура і функції) / НАНУ. Ін-т народознавства. Львів, 1999. 142 с.

372. Чужа Н. Естетичне виховання молодших школярів засобами українських народних паремій. *Початкова школа*. 2008. С. 35–38.
373. Шацкая В. Н. Эстетическое воспитание детей в семье : стенограмма публичной лекции. Москва : Знание, 1954. 24 с.
374. Шацкий С. Т. Избранные педагогические сочинения в 2-х томах. Москва : Педагогика, 1980. Т.1. 304 с.
375. Шестаков В. П. Проблемы эстетического воспитания. Москва : Высшая школа, 1962. 144 с.
376. Шиллер Ф. Письма об эстетическом воспитании человека. Москва : Директ-медиа, 2007. 200 с.
377. Шпикалова Т. Я. Народное искусство в художественном образовании и эстетическом воспитании в средней общеобразовательной школе: теоретическое обоснование системы обучения и воспитания, пути ее реализации : дисс. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Москва, 1988. 315 с.
378. Шпикалова Т. Я. Развитие детского творчества средствами декоративно-прикладного искусства : автореф. дисс. ... канд. пед. наук. Москва, 1965. 20 с.
379. Шульга Р. П. Искусство и ценностные ориентации личности. Киев : Наукова думка, 1989. 120 с.
380. Щербань П. М. Національне виховання в сім'ї. Київ : Культурол. ПП «Боривітер», 2000. 260 с.
381. Щербань П. М. Пам'ятай ім'я своє : заповіді сімейної педагогіки : навч. посіб. Київ : Вища школа, 2006. 191 с.
382. Щербо А. Б., Джола Д. Н. Красота воспитывает. Киев : Рад. школа, 1977. 117 с.
383. Щукина Г. И. Эстетическое воспитание в советской школе. Ленинград : Лениздат, 1957. 205 с.
384. Эльконин Д. Б. Психология игры: 2-е изд. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. 360 с.

385. Эльконин Д. Б. Детская психология (развитие ребёнка от рождения до семи лет). Москва : Учпедгиз, 1960. 328 с.
386. Эстетические взгляды В. Г. Белинского. *Труды Академии художеств СССР*. Москва : Изобр. искусство, 1987. Вып. 4. С. 179–202.
387. Эстетическое воспитание школьников / под ред. А. И. Бурова, Б. Т. Лихачёва. Москва : Педагогика, 1974. 304 с.
388. Юркевич П. Д. Вибране / передм. А. Г. Тихолаза. Київ: Абрис, 1993. 416с.
389. Юхимик Ю. Деякі проблеми художньої творчості в естетичному трактаті І. Я. Франка. *Етика, естетика і теорія культури*. Київ, 1992. № 35. С. 80–87.
390. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Либідь, 2002. 560 с.
391. Якобсон П. М. Психология художественного восприятия. Москва : Искусство, 1964. 86 с.
392. Якобсон П. М. Эстетическое воспитание детей в семье. Москва : Учпедгиз, 1961. 48 с.
393. Яковенко Л. П. Формування художнього мислення студентів засобами музики. *Педагогіка і психологія*. 1998. № 4. С. 83–88.
394. Ярмоленко О. Д. Системний підхід до формування національних і загальнолюдських моральних цінностей в українській етнопедагогіці : дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.01. Київ, 1995. 176 с.
395. Ярушак М. І. Виховання дівчинки в українській родині засобами етнопедагогіки (друга половина ХІХ – поч. ХХ ст.) : дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.01. Дрогобич, 2014. 243 с.
396. Яценко Т. О. Родинне виховання на засадах народної педагогіки *Педагогіка і психологія*, 1997. № 2. С. 88–94.
397. Abbs P. A is for Aesthetic: Essays on Creative and Aesthetic Education. London: RoutledgeFalmer, 1989. 200 p.
398. Abbs P. Against the Flow: Education, the Arts and Postmodern Culture. London : RoutledgeFalmer, 2003. 192 p.

399. Bloom K. Strengthening the Arts in the School. *Principals*. 1986. № 3. P. 37–42.
400. Bob T. Folklore, mythology and cultural studies. University of Sheffield. 1995. P. 40–42.
401. Brameld T. Patterns of Educational Philosophy: Divergence and Convergence in Culturological Perspective. New York : Holt, Rinehart and Winston, 1971. 415 p.
402. Daniel O. The Aesthetic Function of Art. *British Journal of Aesthetics*. 2006. №46 (3). P. 315–317.
403. Diffey J. A note on some meanings of the term «Aesthetic». *British Journal of Aesthetics*. 1995. № 35 (1). P. 61–66.
404. Greene M. The Arts and National Standards. *Educational Forum*. New York: Teachers College, 1994. No. 58 (Summer). PP. 391-400.
405. Hanlon T. General Guidelines for Teaching with Folk Tales, Fairy Tales, Fables and Short Works of Folklore. URL : <http://www.ferrum.edu/applit/studyg/studygfolk.htm>
406. Hopkins K. Conquest by book / K. Hopkins // Literacy in the Roman World (Journal of Roman Archeology, Supplementary Series). Michigan : University of Michigan. 1991. № 3, pp. 133–158.
407. Lindberg A. Dilemma of art pedagogic – historic or modern strategy. Lund : Institutjonen för konstvetenskap, 2016. 512 p.
408. Malcolm R. The Aesthetic in Education. *Curriculum Issues in Arts Education*. Pergamon. 1985. Vol. 5. 256 p.
409. Poriau M. The Aesthetic Value of Architecture. *Philosophica*. 1986. № 2. P. 117–120.
410. Rosenblatt L. The Aesthetic Transaction. *Journal of aesthetic education*. 1986. № 20 (4). P. 122–128.
411. The internet influence. URL : <http://rankingtoday.com/articles/12/1/The-Internet-Influence.html>

412. Taylor R. The Visual Arts in Education. London: RoutledgeFalmer, 1992. 224p.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Сірант Н. Виховання дітей у молодій сім'ї. *Педагогічний дискурс*: зб. наук. праць Хмельницької гуман-пед. академії. 2012. № 13. С. 350–353.
2. Сірант Н. У вдячній пам'яті жива. *Початкова школа*. 2012. № 10. С. 58–59.
3. Сірант Н. П. Дитина як суб'єкт естетичного виховання в контексті викликів сьогодення. *Гірська школа українських Карпат*. 2018. № 19. С. 23–27.
4. Сірант Н. П. Реалізація завдань естетичного виховання дитини засобами фольклору. *Monografia pokonferencyjna : science, research, development*. 2018. № 15. С. 48–52.
5. Сірант Н. П. Декоративно-ужиткове мистецтво як чинник естетичного виховання дитини в сім'ї. *Освітній простір України*. 2019. № 4. С. 187–193.
6. Сірант Н. П. Освітньо-виховний та естетичний потенціал української народної педагогіки. *Молодь і ринок*. 2019. № 4. С. 153–157.
7. Сірант Н. П. Проблеми естетичного виховання дітей в історичній ретроспективі. *Молодь і ринок*. 2019. № 1(168). С. 111–117.

8. Сірант Н. П. Естетичне виховання дітей засобами природи. *Молодий вчений*. 2016. № 2. С. 338–340.

9. Сірант Н. Педагогіка сімейного виховання: навч.-метод. посіб. Дрогобич : Ред.-вид. відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2012. 118 с.

Праці апробаційного характеру

10. Сірант Н. Проблеми виховання дітей у неповній сім'ї. *Актуальні проблеми педагогічної науки*: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 11–12 березня 2013 р.). Миколаїв, 2013. С.136–138.

11. Сірант Н. П. Сімейне виховання в різні періоди розвитку суспільства. *Відкритий урок*. 2014. № 1. С. 77.

12. Сірант Н. П. Естетичне виховання дитини в сім'ї як психолого-педагогічна проблема. *Теорія і практика освіти в сучасному світі* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 13–14 листопада 2015 р.). Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2015. – С. 24–27.

13. Сірант Н. П., Дума З. М. Естетичне виховання дитини на уроках математики в початковій школі. *Проблеми та перспективи розвитку освіти* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 30–31 березня 2017 р.). Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2017. С. 62–65.

14. Сірант Н. П. Музика як засіб естетичного виховання. *Основні напрямки педагогічної науки* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Рівне, 7–8 грудня 2018 р.). Рівне, 2018. С. 29–32.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

15. Сірант Н. Як батьківські збори перетворити на збори батьків. *Виховна робота в школі*. 2011. № 11 (84). С. 19–21.

16. Сірант Н. Особливості подружніх конфліктів у молодій сім'ї. *Актуальні проблеми педагогічної науки* : матер. V Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 14–15 листопада 2013 р.). Миколаїв, 2013. С. 176–178.

17. Сірант Н. П. «Нехай мій труд прискорить день розвитку мого рідного краю». *Товариство «Рідна школа» : історія і сучасність: наук. альманах / Упоряд. і наук. ред. Д. Герцюк, П. Сікорський. Львів : Вид-во Львів. край. т-ва «Рідна школа», 2015. Ч.8. С. 187–193.*

18. Сірант Н., Кисіль Н. Інноваційні технології навчання на уроках математики в початковій школі. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. Львів, 2016. Вип. 31. С. 278–283.*

Додаток Б

Відомості про апробацію результатів дослідження

Матеріали дослідження обговорювалися на науково-методичних семінарах і конференціях.

Основні теоретичні положення й практичні результати дослідження викладено в доповідях автора на конференціях:

міжнародних – VI Міжнародному науково-практичному симпозиумі «Етнопедагогіка: діалог культур» (м. Хмельницький, 25–27 жовтня 2012 р.); I Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми початкової освіти та інклюзивного навчання у світлі євроінтеграції» (м. Львів, 12–13 травня 2015 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Теорія і практика освіти в сучасному світі» (м. Чернігів, 13–14 листопада 2015 р.); II Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Еколого-валеологічне виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в сучасному освітньому просторі» (м. Суми, 09–10 грудня 2015 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання сучасної педагогіки» (м. Ужгород, 11–12 грудня 2015 р.); Міжнародній науковій конференції «Виховання у контексті цивілізаційних процесів: вітчизняний і зарубіжний досвід» (30–31 березня 2016 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми початкової освіти та

інклюзивного навчання у світлі євроінтеграції» (м. Львів, 12–13 травня 2016 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми та перспективи розвитку освіти» (м. Львів, 30–31 березня 2017 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Основні напрями розвитку педагогічної освіти» (м. Рівне, 7–8 грудня 2018 р.).

всеукраїнських – IV Всеукраїнській науково-практичній заочній конференції «Актуальні проблеми педагогічної науки» (м. Миколаїв, 11–12 березня 2013 р.) ; V Всеукраїнській науково-практичній заочній конференції «Актуальні проблеми педагогічної науки» (м. Миколаїв, 14–15 листопада 2013 р.); I Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика» (м. Івано-Франківськ 25 лютого 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Психолого-педагогічна підготовка майбутніх фахівців у контексті сучасних освітніх реформ» (м. Львів, 06 грудня 2018 р.).

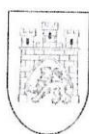
регіональних – Міжвузівській (заочній) науково-практичній конференції «Актуальні проблеми підготовки майбутніх учителів початкової школи в умовах гуманізації вищої освіти» (м. Хмельницький, 28 лютого 2013 р.).

Результати дослідження систематично обговорювалися на науково-методичних *семінарах*: обласному науково-практичному семінарі «Актуальні проблеми навчання математики в умовах реалізації нових стандартів початкової освіти» (м. Львів, 18 лютого 2014 р.); міждисциплінарному науково-практичному семінарі «Педагогічна спадщина Бориса Грінченка в сучасній системі підготовки педагогів» (м. Львів, 10 грудня 2013 р.); міжрегіональному методико-практичному семінарі (м. Львів, 27 жовтня 2015 р.); міському міждисциплінарному семінарі «Формування професійно-комунікативної компетентності вчителя початкових класів у процесі вивчення фахових дисциплін» (м. Львів, 5 березня 2015 р.); міжвузівському науково-практичному семінарі «Інноваційні технології у практичному навчанні» (м. Броди, Львівська область, 6 грудня 2016 р.); методично-практичному семінарі «Нова українська школа: інтегроване навчання» (м. Львів, 19 жовтня

2017 р.); методично-практичному семінарі «Дошкільна освіта у сучасних вимірах» (м. Львів, 01 березня 2017 р.), а також на засіданнях кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (2015–2019 рр.) та кафедри початкової та дошкільної освіти Львівського університету імені Івана Франка (2016–2018 рр.).

Додаток В

Відомості про впровадження результатів дослідження

Львівська міська рада
Департамент гуманітарної політики
Управління освіти
Відділ освіти Сихівського та Личаківського районів
Середня загальноосвітня школа № 42

№ 67 від 10.04.2019

Акт

*про апробацію і впровадження результатів дисертаційного дослідження
на тему «Естетичне виховання дитини в сім'ї засобами української
народної педагогіки (друга половина XX століття)»*

здобувача наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Сірант Нелі Петрівни

зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Матеріали дисертаційного дослідження «Естетичне виховання дитини в сім'ї засобами української народної педагогіки (друга половина XX століття)», упроваджувались у середній загальноосвітній школі № 42 м. Львова упродовж 2018-2019 роках.

Учителі початкових класів використовували програму для батьківського лекторію щодо удосконалення естетичного виховання молодших школярів засобами народного фольклору. За відгуками вчителів можемо стверджувати, що основні положення програми сприяють відродженню духовних, етичних традицій українського народу в процесі всебічного і гармонійного виховання особистості молодшого школяра.

Змістовий матеріал дитячого фольклору безперечно слугує самостійним засобом естетичного виховання та розвитку молодших школярів, а також використовується в інтеграції з іншими (програмовим матеріалом навчальних предметів початкової школи, у формах і змісті позакласної роботи, в проведенні сімейного дозвілля тощо).

Директор школи

М. Король

Львівська міська рада
Департамент гуманітарної політики
Управління освіти
Відділ освіти Шевченківського та Залізничного районів
Львівський художній ліцей при
Львівській національній академії мистецтв

Україна 79018, м. Львів, вул. Хотинська, 6, тел. (032) 239-38-53, 238-23-70
E-mail: artiscoun_lviv@ukr.net

№ 72 від 16.04.2019

АКТ

про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження
здобувача наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Сірант Нелі Петрівни

на тему «Естетичне виховання дитини в сім'ї засобами української народної
педагогіки (друга половина XX століття)»

зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Матеріали дисертаційної роботи Сірант Нелі Петрівни на тему «Естетичне виховання дитини в сім'ї засобами української народної педагогіки (друга половина XX століття)» упродовжувалися у художньому ліцеї при ЛНАМ у 2019 році.

Положення, матеріали і висновки дослідження Сірант Н.П. використовувалися під час проведення методичних об'єднань вчителів художньої культури та живопису.

Сірант Н.П. виступала з доповідями на цих об'єднаннях, її виступи аргументовано доводили можливість і доцільність використання естетичного виховання як на уроках художньої культури, живопису, так і в позакласній роботі дитини в закладах освіти.

Зважаючи на наукову якість дисертаційного дослідження Сірант Н., важливість й актуальність проблематики естетичного виховання дітей у художньому ліцеї при ЛНАМ були зроблені висновки про доцільність впровадження його результатів у практику навчально-виховного процесу загальноосвітніх навчальних закладів України

Директор ліцею

О.Малик

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НВК "ПОЛОНИЦЬКА ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА І-ІІ ст.- ДНЗ"
БУСЬКОЇ РАЙОННОЇ РАДИ

80553, с. Полоничі, Буський р-п., Львівська обл., тел.: (03264) 4-15-13, E-mail: polonichschool@ukr.net

№ 53 від 09.04.2019

АКТ

*про апробацію і впровадження результатів дисертаційного дослідження
 на тему «Естетичне виховання дитини в сім'ї засобами української народної
 педагогіки (друга половина XX століття)»*

здобувача наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Сірант Нелі Петрівни

зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

У навчально-виховному комплексі "Полоничська загальноосвітня школа І-ІІ ступенів-дошкільний навчальний заклад" впродовж 2018-2019 рр. учителями початкових класів використовувалися методичні рекомендації та результати дисертаційного дослідження Сірант Нелі Петрівни на тему «Естетичне виховання дитини в сім'ї засобами української народної педагогіки (друга половина XX століття)».

У навчально-виховному процесі та в позаурочній та позашкільній діяльності учителі використовували запропоновані дисертанткою матеріали, а саме алгоритм роботи дорослого (батьки, вчителі) і молодшого школяра з виховним матеріалом народного фольклору: читання – гра/інтерпретація – запитання/відповіді – звернення до особистісного життєвого досвіду дитини, що естетичне виховання є найефективнішим способом активізації творчого потенціалу дитини, розвитку її уяви.

Результати апробації матеріалів дослідження засвідчили зацікавлення ними учителів, можливостей його використання у практиці сучасної початкової школи, адже це дає можливість поєднувати ідеї естетичного виховання з програмовим матеріалом початкової школи, життєвим досвідом молодшого школяра.

Директор школи

Б. Кульчицький

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV

вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна
тел./факс: (032) 261-60-48, тел. 260-34-02
http://www.lnu.edu.ua, e-mail: lnu@lnu.edu.ua
Код ЗКПО 02070987, Державна Казначейська служба України
МФО 820172, р.р. 35225230001061
№ свідоцтва 17701483, ін. посл. № 020709813029
Валютний рахунок № 26005000028567, 26009000028110
в Укресімбанку
м. Львів МФО 322313

1, Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine
Phone/Fax: +38 (032) 261-60-48, 260-34-02
http://www.lnu.edu.ua, e-mail: lnu@lnu.edu.ua
Code ZKPO 02070987 State Treasury Service of Ukraine
MFO 820172, Settlement Acc. 35225230001061
Certificate No. 17701483, Tax ID 020709813029
Foreign Currency Acc. No. 26005000028567, 26009000028110
in Lviv Branch of Ukresimbank
MFO 322313

№ 1499-Н від 22.04.2019

на № від

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Сірант Нелі Петрівни
на тему «Естетичне виховання дитини в сім'ї засобами української народної педагогіки (друга
половина ХХ століття)»
представленого на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Упродовж 2016-2018 рр. основні положення наукового дослідження Сірант Нелі Петрівни на тему «Естетичне виховання дитини в сім'ї засобами української народної педагогіки (друга половина ХХ століття)» апробовано та впроваджено у Львівському національному університеті імені Івана Франка.

Напрацювання дисертантки використовувалися викладачами кафедри початкової та дошкільної освіти факультету педагогічної освіти у процесі підготовки наукових публікацій, при розробці науково-методичного забезпечення кафедри.

Матеріали та основні положення дисертаційного дослідження щодо змістових аспектів та педагогічного інструментарію естетичного виховання дитини в сім'ї засобами української народної педагогіки доповнили зміст таких дисциплін, як «Педагогіка», «Вступ до спеціальності», «Педагогіка сімейного виховання», «Педагогічна творчість», «Образотворче мистецтво з методикою навчання». З метою підготовки та перепідготовки вчителів початкових класів, роботи батьківського лекторію дисертанткою розроблено програму спецкурсу «Естетичне виховання молодших школярів засобами народної педагогіки», а також «Методичні рекомендації щодо використання в умовах сім'ї та школи виховного потенціалу народної педагогіки в процесі естетичного виховання молодших школярів».

Положення та висновки дисертації Сірант Н.П. пройшли апробацію на засіданнях наукового семінару кафедри початкової та дошкільної освіти, у доповідях на звітних наукових конференціях кафедри.

Зважаючи на важливість і актуальність проблематики дисертаційного дослідження Сірант Н.П. вважаємо за доцільне впровадження його результатів у практику навчально-виховного процесу закладів вищої освіти.

Проректор з наукової роботи
Львівського національного університету
імені Івана Франка,
чл.-кор. НАН України

проф. Гладишевський Р.С.

Міністерство освіти і науки України
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА
 82100, м. Дрогобич, вул. Івана Франка, 24; тел. (03244) 2-20-74, факс: (03244) 3-83-76
 р/р 35224001000379 у ВДК м. Дрогобича, МФО-825014, код ЄДРПОУ 02125438
 e-mail: <http://dspu.edu.ua>

№ 501 від 11.04. 2019

АКТ

про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження
 здобувача наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Сірант Нелі Петрівни

на тему «Естетичне виховання дитини в сім'ї засобами української народної
 педагогіки (друга половина XX століття)»
 зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Упродовж 2015 – 2019 рр. кафедра педагогіки та методики початкової освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка здійснювала впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача наукового ступеня кандидата педагогічних наук Сірант Нелі Петрівни «Естетичне виховання дитини в сім'ї засобами української народної педагогіки (друга половина XX століття)».

Положення, матеріали і висновки дослідження Сірант Нелі Петрівни знайшли своє прикладне застосування в освітньому процесі факультету початкової та мистецької освіти. Результати дисертації Сірант Нелі Петрівни використовувалися під час читання нормативних дисциплін «Історія педагогіки», «Педагогіка», «Методика позаурочної діяльності», «Теорія виховання», а також у процесі проведення практично-семінарських занять, підготовки студентами та аспірантами кафедри наукових повідомлень, рефератів з апробованої тематики.

Дисертантка виступала з повідомленнями на наукових конференціях, засіданнях кафедри педагогіки та методики початкової освіти, надавала консультації студентам і здобувачам, які працюють над виконанням тем з історико-педагогічної проблематики, теорії виховання. У ході проведення цієї роботи були зроблені висновки про актуальність дисертаційного дослідження Сірант Нелі Петрівни, доцільність впровадження його результатів у практику освітнього процесу закладів вищої освіти I – IV рівнів акредитації.

Акт впровадження дисертаційного дослідження Сірант Нелі Петрівни «Естетичне виховання дитини в сім'ї засобами української народної педагогіки (друга половина XX століття)» було обговорено і затверджено на засіданні кафедри педагогіки та методики початкової освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 1 від 15 січня 2019 року).

Завідувач кафедри педагогіки та
 методики початкової освіти

Проректор з наукової роботи Дрогобицького державного
 педагогічного університету імені Івана Франка

доц. Л.Г. Стахів

проф. М.П. Пантюк

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА**
вул. М.Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027,
тел. (0352)43-58-80, факс (0352)43-60-55,
e-mail: info@tnpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125544

UKRAINE
MINISTRY OF EDUCATION AND
SCIENCE OF UKRAINE
**TERNOPIL VOLODYMYR HNATYUK
NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY**
2 M. Kryvonosa st., Ternopil, 46027, Ukraine
tel. +38 0352 43 60 67, fax: +38 0352 43 60 55
e-mail: info@tnpu.edu.ua

від " 09 " 04 2019 р. № 482-33/03

АКТ

про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача
наукового ступеня кандидата педагогічних наук **Сірант Нелі Петрівни**
**«Естетичне виховання дитини в сім'ї засобами української народної педагогіки (друга
половина XX століття)»**
зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Основні положення та результати дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук Сірант Нелі Петрівни впроваджені у освітній процес Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка і застосовуються при викладанні дисциплін «Педагогіка» та «Історія педагогіки» впродовж 2015-2019 років. Корисними для освітнього процесу є матеріали дослідження, що відображені у навчально-методичному посібнику «Педагогіка сімейного виховання» (автор Н. Сірант; Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2012. 118 с.).

Положення і висновки наукового дослідження Сірант Нелі Петрівни обговорювалися на науковому семінарі та засіданнях кафедри педагогіки та менеджменту освіти.

Результати дисертаційного дослідження «Естетичне виховання дитини в сім'ї засобами української народної педагогіки (друга половина XX століття)» Сірант Нелі Петрівни є важливими, актуальними та доцільними і можуть використовуватися у процесі підготовки майбутніх педагогів у закладах вищої освіти України.

Акт впровадження дисертаційного дослідження Сірант Нелі Петрівни «Естетичне виховання дитини в сім'ї засобами української народної педагогіки (друга половина XX століття)» обговорено і затверджено на засіданні кафедри педагогіки та менеджменту освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 9 від 14 березня 2019 року).

Завідувач кафедри педагогіки
та менеджменту освіти
доктор педагогічних наук, професор

Проректор з наукової роботи
та міжнародного співробітництва
доктор біологічних наук, доцент

Мешко Г. М.

Фальфушинська Г. І.

104642

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Вул. Києво-Московська, 24, м. Глухів, Сумська обл., 41400, тел.: (05444) 2-34-27, факс: (05444) 2-34-74
 E-mail: gdpu@sm.ukrtel.net, gnpuoffice@gmail.com, код ЄДРПОУ 02125527

Від 12.04.2019 № 739
 На № _____ від _____

АКТ

про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача наукового ступеня кандидата педагогічних наук **Сірант Нелі Петрівни** на тему «Естетичне виховання дитини в сім'ї засобами української народної педагогіки (друга половина XX століття)» зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Матеріали дисертаційної роботи Сірант Нелі Петрівни на тему «Естетичне виховання дитини в сім'ї засобами української народної педагогіки (друга половина XX століття)» упроваджувались у навчально-виховний процес кафедри педагогіки та менеджменту освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка впродовж 2015-2019 років.

Викладачі університету активно використовували основні положення дисертації, її висновки в обґрунтуванні нових концептуальних підходів до естетичного виховання дитини в сім'ї засобами української народної педагогіки, які відображені в публікаціях дисертантки у педагогічних виданнях.

Упровадження результатів дисертаційного дослідження Сірант Нелі Петрівни у процес підготовки майбутніх педагогів сприяло поглибленню фахових знань студентів, успішному формуванню в них професійних умінь та навичок, необхідних для реалізації виховних функцій у майбутній педагогічній діяльності.

Положення і висновки наукового дослідження Сірант Нелі Петрівни пройшли апробацію на засіданнях наукового семінару кафедри педагогіки та менеджменту освіти.

Акт впровадження дисертаційного дослідження Сірант Нелі Петрівни «Естетичне виховання дитини в сім'ї засобами української народної педагогіки (друга половина XX століття)» було обговорено і затверджено на засіданні кафедри педагогіки та менеджменту освіти університету (протокол № 8 від 21.03.2019 року).

Проректор з наукової роботи та міжнародних зв'язків

Завідувач кафедри педагогіки та менеджменту освіти

В.П. Зінченко

Г.В. Луценко

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300; тел.: (03849) 3-05-13, факс: (03849) 3-07-83, E-mail: post@kpnu.edu.ua

Web: http://www.kpnu.edu.ua код ЄДРПОУ 02125616

Від 22.03.2019 № 16/19

На № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
«Естетичне виховання дитини в сім'ї засобами
української народної педагогіки (друга половина XX століття)»
на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки
СІРАНТ НЕЛІ ПЕТРІВНИ**

У Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка на базі педагогічного факультету впродовж 2015-2019 років упроваджувалися матеріали дисертаційної роботи Нелі Петрівни Сірант на тему «Естетичне виховання дитини в сім'ї засобами української народної педагогіки (друга половина XX століття)».

На сучасному етапі суспільство переживає істотні зміни у всіх сферах життя: соціально-економічній, політичній, культурній; величезного значення набувають впливи педагогічного характеру, в першу чергу сім'ї, на виховання дітей. Саме там починається процес соціалізації зростаючого покоління, закладаються підвалини його громадянської позиції. Потенціал сім'ї багато в чому визначає ефективність громадянської свідомості батьків. Тому у процесі фахової підготовки майбутніх педагогів викладачі кафедри педагогіки та управління навчальним закладом використовували запропоновані дисертанткою матеріали, які знайшли відображення в її публікаціях у фахових педагогічних виданнях, а також у навчально-методичному посібнику «Педагогіка сімейного виховання» (Н. Сірант. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2012. 118 с.).

Результати наукового дослідження Нелі Петрівни Сірант використовувалися у процесі викладання таких навчальних дисциплін: «Педагогіка», «Основи педагогіки», «Етнопедагогіка», «Історія педагогіки».

Апробація розроблених Н.П. Сірант матеріалів доводить їхню наукову значущість і виправдовує доцільність уведення у зміст підготовки майбутніх педагогів. Результати впровадження обговорено та схвалено на засіданні кафедри педагогіки та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол № 3 від 21 березня 2019 року).

Проректор з наукової роботи,

доктор фізико-математичних наук, професор

І.М. Конет

Додаток Г

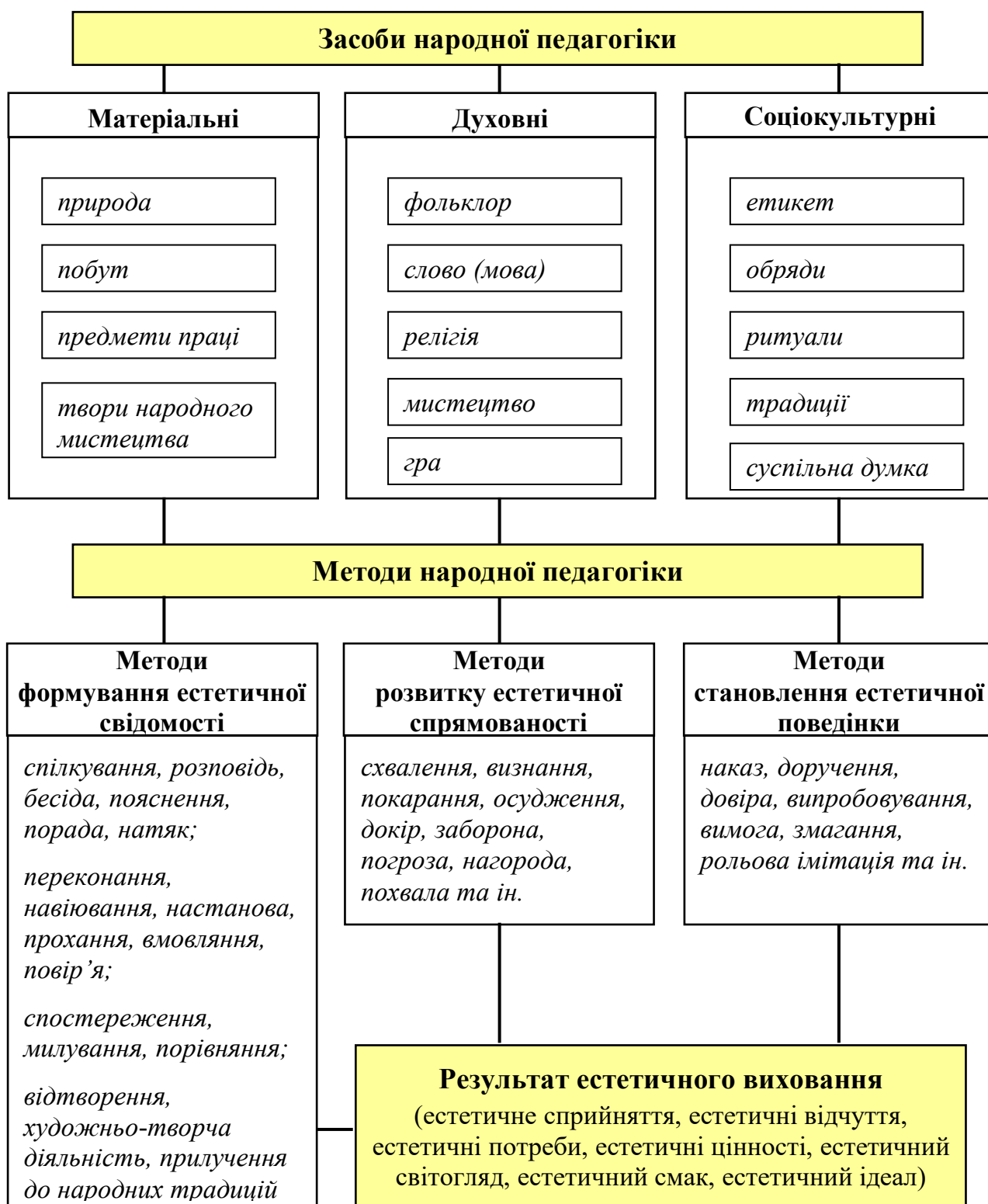
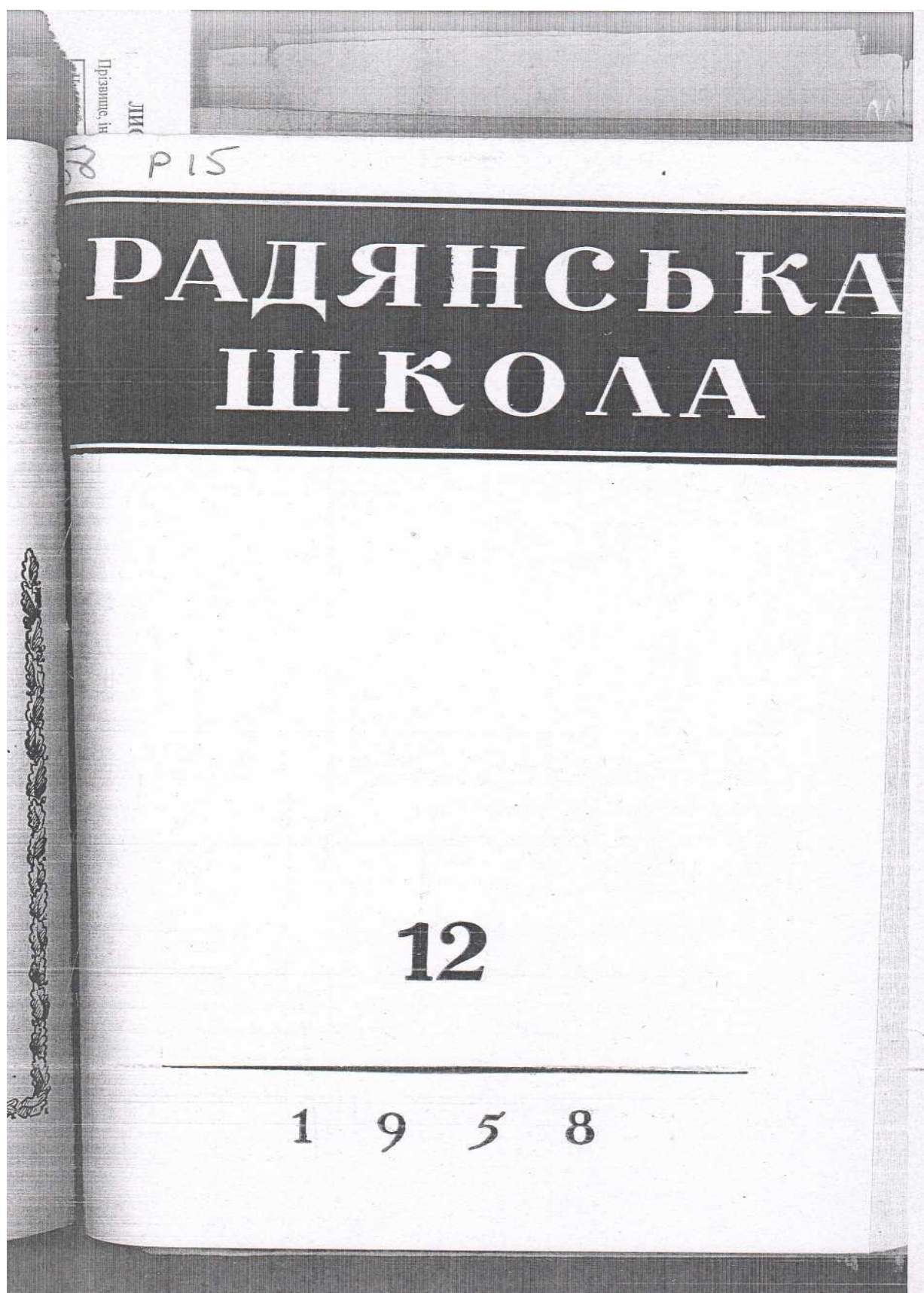

Рис.Г.1. Естетичне виховання у сім'ї засобами народної педагогіки

Додаток Д
Статті, які відображають сімейне та естетичне виховання досліджуваного
періоду

До 25-річчя з дня смерті А. В. Луначарського

А. В. ЛУНАЧАРСЬКИЙ ПРО ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ

М. П. НІЖИНСЬКИЙ,
кандидат педагогічних наук

Трудящий народ з життєвого досвіду знає, що звуки пісень, їх ритм, мелодії здавна допомагали людям у праці і боротьбі, сприяли об'єднанню їх у колектив, появі трудового натхнення. Відомо також, що величний епос, чудові пісні і танці, мудрі приказки й прислів'я, прикладне мистецтво, що прикрашує побут,— все це створено народом. Проте в класовому суспільстві плодами колективної і індивідуальної творчості користувалися не всі люди. Широкий доступ до них трудящим масам був відкритий лише після Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Естетичне виховання стало складовою частиною нового, соціалістичного виховання дітей і молоді. Втілення його в практику виховної роботи відбувалося з перших кроків нової школи, тоді, коли точилася боротьба за ліквідацію соціальної несправедливості, за нові людські взаємини. Саме в цей час, за дорученням партії більшовиків, організацією нової системи освіти і виховання керував Анатолій Васильович Луначарський. З його ім'ям пов'язано багато починань в історії Радянської системи виховання. Він був одним з перших діячів більшовицької партії, хто розробляв основу нової системи освіти і естетичного виховання, віддаючи всі свої сили і знання для того, щоб трудящі змогли швидше опанувати художні багатствами, надбаними за столітню історію людства.

А. В. Луначарський — син свого

народу, свого часу; його погляди народжувались відповідно до вимог нового суспільства. Саме тому в його промовах, лекціях, статтях, дослідженнях в галузі культури, літератури і мистецтва завжди присутня дійсність, вимоги сьогодення цього дня.

У багатій науковій і літературній спадщині А. В. Луначарського на першому місці стоїть людина. Він стверджував, що історія людства — це безперервна боротьба з насильством, утиском, за визволення і щастя людини.

Соціалістичне суспільство створює людям усі можливості для розквіту духовних сил, талантів, здібностей, для досягнення ідеала: невід'ємного поєднання індивідуального і суспільного. При соціалізмі ідеал у вихованні збігається з ідеалом у художній творчості, як народний, тобто колективний, так і індивідуальний. А. В. Луначарський висловлював глибоко вірні думки про те, що художній ідеал повинен бути не умовною, видуманою категорією, а відображенням дійсності, мети і устремління соціалістичного суспільства. А звідси проблема ідеалу повинна тісно пов'язуватись з такими поняттями, як партійність і народність мистецтва. Для А. В. Луначарського ці питання стояли на першому плані. Він говорив, що боротьба за утвердження Радянської влади — це боротьба і за ідеали культури, свободи, перемогу над індивідуалізмом, за розквіт колективізму.

**КАДЕТАНСКА
ШКОЛА**

1964

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ

ПРО ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В ШКОЛІ

В. О. АУДЕРСЬКИЙ

(Дрогобицький педагогічний інститут)

Питання естетичного виховання все більше привертають увагу широкої радянської громадськості, стаючи тепер однією з провідних проблем багатогранної ідеологічної роботи. Програма партії, матеріали червневого Пленуму ЦК КПРС (1963 р.), дружні зустрічі керівників партії і уряду з творчою інтелігенцією настійно підкреслюють значення всебічного, гармонійного розвитку будівника комуністичного суспільства. Сама потреба активізувати зусилля нашого ідеологічного фронту і скерувати їх на піднесення естетичної культури народу стає в епоху розгорнутого будівництва комунізму знаменням часу.

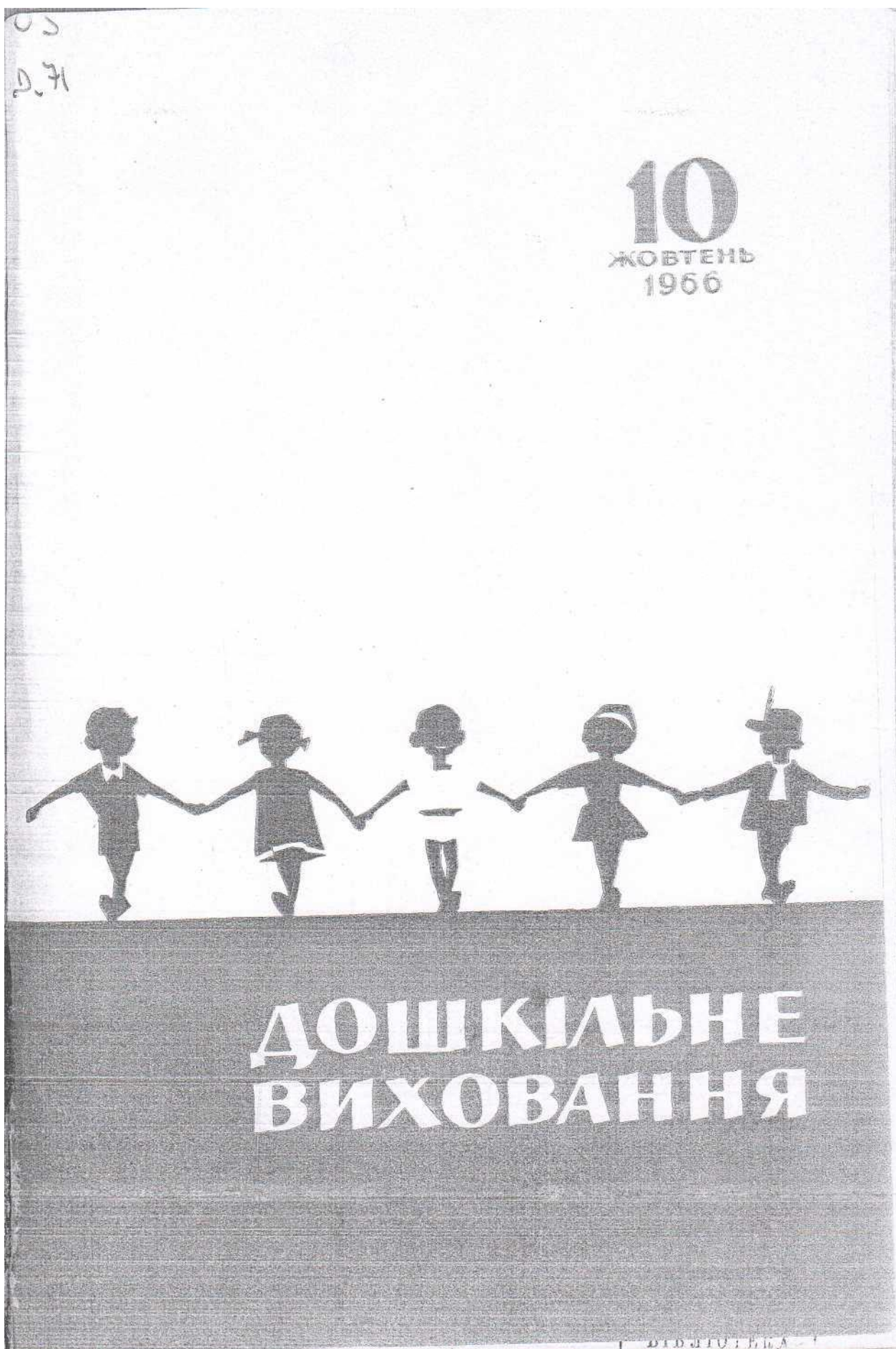
Сторицею оплатиться труд педагога, вихователя, що сіють розумне, добре, уміють запалити в юній душі хвилюючий вогник невтримного прагнення до прекрасного і радості повсякчасного творення його. У наших школах є чимало таких учителів, але завдання тепер полягає в тому, щоб уже не окремі ентузіасти, а вся маса працівників педагогічного фронту повсякчасно і активно впливала на розвиток естетичної культури учнів.

Широку програму партії в галузі естетичного виховання не можна успішно здійснювати, якщо не зважити на конкретні причини і фактори, які породили певне відставання школи на цій ділянці роботи. Без ясного розуміння мети і суті естетичного виховання важко визначити шляхи й методи переборення його істотних недоліків, а ще важче було б розробити систему його на всіх етапах шкільного навчання.

Естетичні ідеї не можна розглядати поза зв'язками з категоріями етичними, соціальними, політичними, бо вони органічно сплітаються і взаємозумовлюються. Естетичне виховання в соціалістичному суспільстві найтісніше пов'язується з ідейним, етичним, моральним вихованням, з формуванням у людини-творця високих ідеалів, твердих і благородних гуманістичних переконань, комуністичного світогляду. Однак серйозні прогалини в розробці деяких основних питань естетики і теорії естетичного виховання негативно позначилися в практиці роботи шкіл.

Чимало шкоди принесла школі все ще існуюча плутанина в надуманому трактуванні понять «художнього» і «естетичного» виховання. Практично це приводить до того, що в багатьох школах масштаби його неправомірно звужують, обмежуючись лише прищепленням певних художніх навичок і вмінь учням (співи, танці, малювання, вишивання, виразне читання тощо). Деякі керівники шкіл серйозно вважають, що досить організувати два-три гуртки художньої самодіяльності — і проблема естетичного виховання вирішена.

Явно звужує рамки виховної роботи школи неправильне ототожнення споріднених, але далеко не ідентичних понять «естетичне виховання», і «естетична освіта». Змішування цих понять веде до серйозних недоліків у практичній роботі. Естетичне виховання в такому разі під-

пісні, вірші, прикрашають портрет першими весняними квітами. Плав-но лунає мелодія пісні «С нами Ле-нин, он с нами навіки...», яку ви-конують піонери разом з доросли-ми.

Після урочистого ранку школярі передали вихованцям дитячого сад-ка альбом, в якому показано жит-тя і діяльність великого вождя. По-тім на подвір'ї спільно посадили де-

рева, заклавши «Алею дружби» в день народження Ілліча.

Ми розповіли лише про деякі сторони роботи нашого народного університету. Опрацювання актуаль-них питань навчання і виховання дошкільнят, додержання принципу наступності між дитячим садком і школою й надалі буде основним у його діяльності.

Л. ОНИПКО,
завідуюча дитячим садком № 227
м. Дніпропетровська

Спостереження в природі восени як засіб естетичного виховання дітей

За зміну літу непомітно й тихо надходить осінь. Коротка, але неповторна пора ранньої осені. Вона привертає нашу увагу своїми чарівними бар-вами, що створюють вражаючу і водночас задумливу красу осіннього пейзажу. Золотою називають люди осінь.

Осінній сезон — перехідний пе-ріод від жаркого літа до холодної зими. Він порівняно короткочасний, а які великі зміни в природі відбу-ваються за цей час!

Хоч перша половина осені ще тепла і мало відрізняється від літа, але вже з'являються перші її оз-наки: дні стають коротші, вечори прохолодніші, після ночі виступає рясна роса, часто бувають тумани. На ранок часто трапляються при-морозки. Помічаючи передвісників осені, ми сумуємо за літом, не хоче-мо прощатися з його теплом, зе-ленню. Проте для справжньої печалі часу не залишається. Осінь влад-но покоряє нас своїми чудесними перетвореннями.

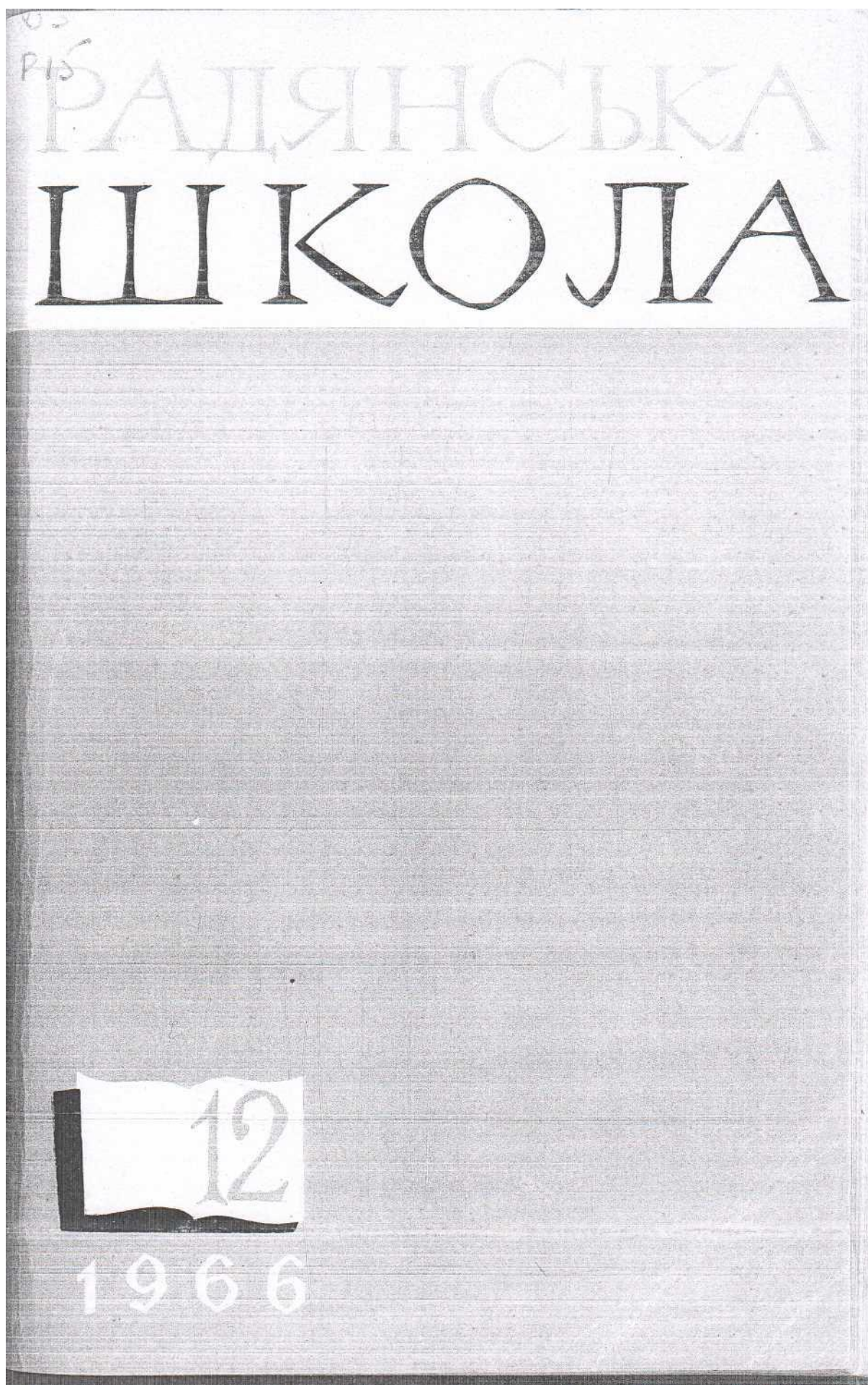
Рослинність, яка все літо була зе-леною, на наших очах розцвічуєть-ся в яскраві осінні барви. Сонце починає свою альфрейну роботу: куди тільки не впаде його золоте проміння — на траву, листя, куші,

дерева — скрізь з'являються пур-пурні, оранжеві, багряні, яскочер-воні кольори осені. Кожний день накладає нові фарби на лісовий пейзаж.

Невимовно красиві восени фрук-тові сади, коли гілки дерев вгина-ються під вагою золотистих груш, червонобоких яблук, матово-синіх, вкритих сизою памороззю слив. А на виноградних лозах дозрівають важкі грона золотих і синіх ягід.

Влітку, на дачі, ми бачили з діть-ми фруктові сади, роблячи прогу-лянки по селу. Милувались дерева-ми, геть усіяними вишнями, череш-нями, абрикосами, яблуками. Щоб побачити щедрі дари осені в місті, ми пішли в плодоовочевий магазин (ще краще — піти на сільськогоспо-дарську виставку). Намітили поди-витися під час екскурсії, які овочі і фрукти продаються в магазині, знати їх назви, розрізняти за кольо-ром, формою, показати дітям щедр-ість нашої землі.

Красиві дзеркальні вітрини мага-зина нагадували здалеку яскраві клумби — червоні, лілові, сині, жовті, зелені: стільки було на них найрізноманітніших фруктів та ово-чів. Побачили тут діти й маловідо-мі їм плоди — баклажани, цвітну капусту, солодкий перець, кабачки.

Глуб естетичного виховання

І. Л. ПОПЕЛЮХЕР, викладач
(Одеська обласна заочна середня школа)

В залі для глядачів повільно гасне світло. Линуть звуки музики. На екрані появляються одна за одною репродукції полотен І. І. Левітана.

...«Осінь», написана аквареллю. На фоні сірого неба, якого ледь-ледь торкнувся рожевий серпанок, сиротливо стоять тоненькі берізки. Акорд.

Трепетна мелодія змінюється іншою — більш суворою, урочистою. Промінь епідіаскопа послав на екран репродукцію картини «На півночі». Створюється враження, що верхівки гостроверхих ялин погойдуються в такт спокійній, величній музиці. І свинцеве небо вже не здається таким важким. Раптом полинули, переганяючи один одного, звуки якоїсь знайомої мелодії, повіяло чимось домашнім, навіть старовинним. Це враження підсилюється демонструванням репродукції картини «Старе подвір'я. Плес». Похилені стовпи, прогнилі дошки, крізь каміння сміливо пробивається трава. Все це свідчить про поетичну любов до, здавалося б, непривабливого кутка рідної природи. Але для Левітана не існує непривабливих кутків. Усім дорого йому рідна земля.

Під звуки музики, що веде за собою, зображення на екрані зникає, відсувається половина завіси. Тиша...

За столиком сидять четверо наших учнів. Лампа під зеленим абажуром. Бесіда на сцені якнайкраще відповідає тому настрою, який створила музика.

Слюсар Костянтин Бараков старший за своїх співбесідниць — телефоністки Олени Остапенко, лаборантки Лариси Рашковської і кравчихи Ірини Бондаревської. Він давно закоханий в образотворче мистецтво, потроху малює і йому неважко скеровувати цю колективну розповідь про життя і творчість славетного художника.

Зал ніби поринає в атмосферу, що панувала в училищі живопису в ті часи, коли там учився Левітан. Один з співбесідників починає розмову про картину «Осінній день. Сокольники», яку купив П. М. Третьяков у нікому ще невідомого художника. Глядачів охоплює почуття гордості за молодого митця, який подолав усі перешкоди і не зігнувся. Саме ця юнацька робота й була початком зібрання картин І. І. Левітана, що увійшло в скарбницю російського образотворчого мистецтва.

Серед репродукцій картин — широко відомі, до останнього штриха, але є й такі, що глядачі побачили сьогодні вперше. Музика не «забиває» картину. В центрі уваги — живопис. А розповідь учнів, обстановка на сцені, уривки з музичних творів — лише розсувають рамки картин, поглиблюють їх сприймання.

Перед появою на екрані однієї з репродукцій кількома скупими фразами повідомляється про похмуру пору 80-х років, коли вся духовна та й світська влада фактично зосереджувалася в руках оберпрокурора синоду Победоносцева.

В залі звучить друга частина «Місячної сонати» Бетховена, і на фоні тривожної мелодії особливо виразно лунають вірші Олександра Блока:

В те годы дальние, глухие
В сердцах царили сон и мгла:
Победоносцев над Россией
Простер совиные крыла,
И не было ни дня, ни ночи,
А только — тень огромных крыл.

5
Початкова
ШКОЛА

1

1971

ШКОЛА РОДИНА

Коли в сім'ї десятеро...

О. Н. БУГАЄНКО,
мати-героїня (м. Івано-
Франківськ)

По праву матері дозволю собі повести розмову про наших дітей і нас, батьків.

Ми глибоко усвідомлюємо величезну відповідальність перед суспільством за виховання дітей. Однак для ефективного виховання не досить досвіду і порад інших, які б вони не були розумні і корисні. Правильний шлях необхідно знаходити нам, батькам, самостійно, бо виховувати треба не поведінку або характер взагалі, а поведінку і характер кожної дитини зокрема.

Виховання дітей та їхній розвиток — невіддільні. Говорячи про велику роль виховання, ми в жодному разі не повинні думати про дитину, як про «глину», з якої батьки-вихователі можуть виліпити що завгодно.

Всі зовнішні впливи по-різному позначаються на кожній дитині. Одні й ті ж заходи: осуд, зауваження, окрик чи нагорода — в одній сім'ї, більше того, на ту саму дитину — у різний час діють по-різному, тому нам необхідно спочатку з'ясувати ефективність застосування кожного виховного заходу до своєї дитини, а для цього треба добре розуміти дитину, знати її інтереси, прагнення, потреби і відповідно спрямовувати їх.

Слід завжди пам'ятати просте і водночас мудре висловлювання К. Д. Ушинського: «Якщо ми хочемо виховати дитину у всіх відношеннях, ми повинні її знати також у всіх відношеннях».

Ніхто не знає дитини краще, як мати. Дорогим батькам-татам, помічникам матерів, треба про це завжди пам'ятати. Оскільки виховання дитини здійснюється головним чином у сім'ї і лягає на плечі жінки, то від поваги батька до матері багато в чому залежать основи формування особистості дитини, її характеру і поведінки. Виховання дітей потребує від обох батьків систематичної і великої роботи над собою, вдумливого ставлення до своїх слів та вчинків і, нарешті, безупинного самовиховання. Батьки — перші педагоги дитини, тож треба їм у всьому мати єдину думку, бути вимогливими до себе і своїх дітей, щоб правильно виховувати їх.

Саме це питання завжди хвилювало і хвилює нас з чоловіком. Тому, коли в нас мала появилася перша дитина, ми вже розуміли, яку величезну відповідальність це покладає на нас. Практичного досвіду, зрозуміло, у нас тоді ще не було. Чоловік мав вищу фармацевтичну освіту, я — середню загальну. Але певного досвіду в житті та в громадській роботі ми вже набули. От і почали пригадувати, як виховували дітей у сім'ї чоловіка і моєї, аналізувати, пристосовувати найкраще з цього досвіду до наших потреб і умов. Щоб зробити виховання конкретним, плановим і дійовим, ми використовували кращі зразки громадсько корисної праці. Важливими порадиниками і посібниками стали для нас книги і статті з проблем виховання.

Радянська ШКОЛА

7

ЧИТАЛЬНИЙ ЗАЛ

ЛИПЕНЬ

19

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЗАСОБАМИ КОМПЛЕКСНОГО ВПЛИВУ РІЗНИХ ВИДІВ МИСТЕЦТВА

Роль мистецтва у вихованні всебічно, гармонійно розвиненої людини — людини комуністичного суспільства — величезна. Формуючи світогляд, погляди, інтереси, потреби, смаки та ідеали, воно сприяє розвитку не тільки специфічно художніх, а й взагалі універсальних людських здібностей, які знаходять своє застосування в науці, політиці, побуті, в безпосередній праці. Ось чому так важливо розбудити, виховати та правильно спрямувати інтерес у підростаючого покоління до різних видів мистецтва, які в своїй сукупності забезпечують високий рівень естетичного та інших виховних впливів.

Педагогічна практика свідчить, що інтереси школярів до різних видів мистецтва надзвичайно нерівномірні. Дослідженнями встановлено, що лише кожний четвертий учень може назвати улюблену книгу, кожний другий — музичний твір, двоє із трьох — твори образотворчого мистецтва¹. Тому посилення уваги до комплексного художнього виховання та освіти школярів, як основи розвитку всебічних художніх інтересів, естетичних смаків, забезпечення високого рівня художньо-естетичних знань, є цілком закономірним.

Звичайно, кожен із видів мистецтва, що вивчаються в школі на різних ступенях навчання (художня література, музика, образотворче мистецтво), сприяє своїми специфічними засобами формуванню естетичних почуттів, кращих моральних якостей дітей, відточує певну сферу чуттєвого сприймання. Однак, тільки виступаючи в комплексі, названі види мистецтва забезпечують різносторонність емоційно-естетичного впливу на учнів, збуджують у них активність творчої уяви, здатність до творчої діяльності. Але для цього потрібне розвинене вміння цілісно сприймати мистецькі твори, «прочитувати» їх через різнобарвні, специфічні для кожного окремого виду мистецтва і спільні для всіх видів мистецтва художні засоби і деталі. Досягається це як одночасним використанням на уроці чи в позакласній роботі різних видів мистецтва, так і взаємопов'язаним, послідовним їх вивченням. Застосовувані при цьому прийоми порівняння, зіставлення, впізнавання та доведення сприяють формуванню певної системи знань, усвідомленню певної системи художніх закономірностей, розвитку художніх смаків, інтересів тощо.

Багатий матеріал для одночасного вивчення окремих тем, виражених у різних видах мистецтва, дають програми IV—VI класів з літератури, музики та образотворчого мистецтва. З цією метою вчителі на своїх уроках використовують і твори споріднених видів мистецтв або ж звертаються до знань, набутих учнями при вивченні спорідненого навчального предмета.

Ось як, наприклад, було організовано в V-Б класі школи № 30 м. Ворошиловграда вивчення творів, у яких розкривається тематика Великої Вітчизняної війни. Спочатку на уроці образотворчого мистецтва учні знайомилися з картиною А. Пластова «Фашист пролетів». Перед цим з розповіді вчителя і в ході бесіди діти довідалися, що тематика Великої Вітчизняної війни знайшла своє яскраве відображення в численних творах літератури, музики та образотворчого мистецтва: живопису, скульптури, графіки. Після цього аналізувалася сама картина: сюжет її, композиція, зверталася увага на художні де-

¹ Див.: Никольский Л. А., Рабинович Р. Г. Художественные интересы современных школьников. — «Советская педагогика», № 6, 1971.

ПОЧАТКОВА ШКОЛА

12.1974

ЧИТАЛЬНИЙ ВАГ

ПОЧАТКОВА ШКОЛА

№ 12(66)

Грудень * 1974

ЩОМІСЯЧНИЙ ПЕДАГОГІЧНО-МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ УРСР

Видається з липня 1969 року

Видавництво «Радянська школа»

Актуальні проблеми естетичного виховання молодших школярів

Почата кілька років тому перебудова початкової ланки радянської школи дала позитивні результати. Спільне засідання колегії Міністерства освіти СРСР і Президії АПН СРСР констатувало, що перехід початкової школи на нові програми, основані на принципах розвивального навчання, повністю виправдав себе.

Поряд з тим відмічено два основні недоліки, які значно знижують освітньо-виховний рівень трирічного навчання. Це, по-перше, «недостатнє використання виховних, методичних і дидактичних резервів, які містить в собі викладання таких предметів, як природознавство, позакласне читання, образотворче мистецтво, музика і фізкультура; по-друге, те, що сьогодні реформа початкової школи у більшій мірі зачепила систему навчання і дещо послабила увагу до проблем виховання»¹.

Тому на новому етапі перебудови головна проблема полягає в тому, щоб привести у відповідність до сучасних вимог розвивального навчання викладання всіх учбових предметів та виховну роботу. Це, у свою чергу, ставить перед наукою завдання всебічно дослідити можливості, які мають навчальні предмети, різні види виховання для загального розвитку учнів.

Загальний розвиток, за Л. В. Занковим, являє собою формування, якісні зміни таких властивостей особистості, які є основою успішного оволодіння навчальним матеріалом будь-якого предмета, а по закінченні школи — основою творчої праці в першій-ліпшій сфері людської діяльності. Як важливі компоненти загального розвитку вчені розглядають, зокрема, розвиток здатності до спостереження, абстрактного мислення, до практичних дій².

Кожний вид виховання, формуючи людину в певному відношенні (морально, фізично, інтелектуально і т. п.), якоюсь мірою обов'язково впливає й на інші сторони цілісної особистості, вносячи певний вклад в її загальний розвиток. Спинимось на ролі естетичного виховання. Як воно сприяє загальному розвитку молодших школярів?

¹ Е. И. Боротьбенко, Итоги и перспективы: — «Начальная школа», 1974, № 7, стор. 8—9.

² Див.: Л. В. Занков, О начальном обучении. М., вид-во АПН РСФСР, 1963, стор. 24; Развитие учащихся в процессе обучения. М., вид-во АПН РСФСР, 1963, стор. 62—67.

Радянська

ЧИТАЛЬНИЙ ЗАЛ

Науково-педагогічна
бібліотека
м. Київ

12

ГРУДЕНЬ

1975

ШКОЛА, СІМ'Я, ГРОМАДСЬКІСТЬ

Авторипет батків у сімейному вихованні

О. Н. БУГАЄНКО,
мати-героїня, член батьківського комітету
СШ № 5 м. Івано-Франківська

Виховання дітей в нашій країні — справа великої державної ваги. Партія, уряд, весь радянський народ проявляють до цього виняткову турботу.

Зрозуміло, це — не механічне ремесло, а велике й складне мистецтво. І тут не досить досвіду або цінних порад. Правильний шлях треба вміти знаходити самим батькам. Виховання дитини і її розвиток невіддільні одне від одного. Ми, батьки, перші педагоги своєї дитини, а тому нам слід в усьому бути вимогливими до себе і своїх дітей.

Саме це питання завжди хвилювало й хвилює мене, бо я маю десятеро дітей.

Коли в нас появилася перша дитина, ми з чоловіком уже розуміли, яка відповідальність покладається на нас. Практичного досвіду виховання дітей, звичайно, на той час у нас не було, але досвід громадської роботи ми вже обое мали. Починали пригадувати, з'ясовувати до найменших дрібниць виховання дітей в сім'ї чоловіка і в моїй, аналізувати, відкидати непотрібне, пристосовувати до наших потреб і умов пам'ятне й пережите в сім'ях наших батьків. Крім того, першим радником в нашому житті були книги й журнали з питань сімейного виховання.

Ми ніколи не уявляли собі дитину як «глину», з якої можна ліпити що завгодно. Як підказало нам життя, навколишнє середовище по-різному впливає на кожну зокрема дитину. А тому виховання вимагає від батьків систематичної і великої роботи над собою, вдумливого ставлення до своєї особистої поведінки і вчинків.

Сім'я — це перший колектив, в якому дитина, з'явившись на світ, починає встановлювати зв'язки й стосунки з навколишнім середовищем. Від того, як складуться ці взаємини, які вимоги ставляться до дитини з перших кроків, як її навчають, виховують, залежать моральні переконання і навички, з якими вона піде у велике життя. Щоб виховати з дитини людину з великої літери, нам треба було систематично й наполегливо працювати, адже десятеро дітей нашої сім'ї, це — діти різного віку, з різними вимогами й потребами. Спробуй усе пристосувати, встановити хоча б середній регламент праці, відпочинку кожного з них і т. д.

Ми з чоловіком встановили розпорядок дня для всіх членів нашої сім'ї. Всі знають, що значить мати в хаті малу дитину. Не раз чуємо, як жінки скаржаться: «Тепер мені просто ніколи, весь час з малим». Я сама задовольняла вимоги найменшої дитини, а другій організовувала прослуховування казки, третю садила за книжку, а всім іншим створювала умови для виконання уроків.

Бувало й так, що вкрай необхідною ставала наша допомога при розв'язанні задач або конструюванні фізичних приладів...

Грудень 1980

ISSN 0131-678

радянська школа

12

ЧИТАЛЬНИЙ ЗАЛ

навчання в профтехучилищах, що, природно, не може не позначитися на відповідних знаннях школярів (2, 6б, 6в, 10). Відзначимо, що кількість учителів, які неправильно відповіли на вказані вище пункти анкети, більша, ніж учнів. Характерно, що приблизно рівну кількість об'єктивної інформації мають учителі й учні лише з чотирьох пунктів анкети — 3, 7, 12, 13.

Той факт, що старшокласники в ряді випадків володіють більшою інформацією, — не випадковий, оскільки вони перебувають під впливом не тільки школи, а й сім'ї, а також спілкування з однолітками, засобів масової комунікації, навколишнього соціального мікросередовища. Звідси учні й дістають різноманітну інформацію, тоді як учителі шкіл нерідко обмежуються лише рамками своєї спеціальності, навчального предмета.

Аналіз одержаних відповідей показує, що кількість і якість інформації, яку мають учителі, мало пов'язані з їхньою статтю і типом шкіл. Зокрема, у жінок і чоловіків позитивні коефіцієнти зв'язку становлять 53,3% від загальної кількості коефіцієнтів, у вчителів сільських шкіл їх 60%, міських — 40%. Проте ці коефіцієнти (як позитивні, так і негативні) настільки малі, що їх можна не брати до уваги або говорити тільки про слабкий прямий (коефіцієнти зі знаком «+») чи слабкий зворотний (коефіцієнти зі знаком «-») зв'язки.

Значно більше позитивних коефіцієнтів виявлено в учителів, до яких шко-

лярі звертаються дуже часто за порадою (80% від загальної кількості) і часто (73,3%), і жодного — в учителів, до яких учні ніколи не звертаються за порадою. Інакше кажучи, активна участь педагогів у професійній орієнтації школярів спонукає їх до пошуку відповіді на питання, що виникають у їхніх вихованців, сприяє нагромадженню об'єктивної інформації про систему профтехосвіти. Але слабкий прямий зв'язок між участю вчителів у профорієнтації й об'єктивними знаннями роботи профтехучилищ свідчить про те, що процес нагромадження таких знань відбувається дуже повільно, що тут необхідна спеціально організована і цілеспрямована робота, насамперед — органів профтехосвіти по ознайомленню вчителів шкіл зі специфікою цієї системи і роботи конкретних ПТУ.

Дослідження показало: чим більший обсяг об'єктивної інформації про систему профтехосвіти мають учителі, тим міцнішими виявляються знання цієї системи в школярів. Тому вчителі повинні володіти такою різноманітною інформацією, адже від цього, від їхньої відповідної профорієнтаційної роботи багато залежить позитивне ставлення школярів до ПТУ, бажання набутти в ньому конкретну спеціальність.

З дослідження випливає висновок про необхідність більш тісних зв'язків ПТУ і загальноосвітніх шкіл, здійснення системи заходів по ознайомленню учнівської молоді із специфікою роботи профтехучилищ і навчання в них.

Естетичне виховання як засіб

духовного розвитку учнів

О. І. КИРИЧУК,

кандидат педагогічних наук
(Київський педінститут іноземних мов)

Естетичне виховання стало невід'ємною частиною комплексного підходу до формування гармонійно розвиненої особистості. Важливу роль у його здійсненні відіграють навчальні заклади, зокрема середні професійно-технічні училища. В своїй роботі вони повинні передбачати таку організацію навчально-виховного процесу, в умовах якого учні мали б можливість безпосередньо зустрічатися з прекрасним, постійно збагачуватися новими естетичними враженнями і знаннями, а це сприяло б формуванню в них емоційної чутливості до прекрасного в праці, побуті, в природі.

Спираючись на конкретні естетичні сприймання і уявлення учнів, педагогічні колективи училищ мають виховувати в них правильне розуміння прекрасного, навчити їх відрізняти справжнє мистецтво

від фальшивого, формувати внутрішню протидію, нетерпиме ставлення до реакційних естетичних поглядів і смаків. Проте естетична культура не вичерпується тільки сприйманням, знанням і розумінням прекрасного. Знання мають цінність тоді, коли вони реалізуються в діях, у поведінці. Отже, кінцевою ланкою в системі естетичного виховання учнів професійно-технічних училищ є перетворення знань про прекрасне в постійну потребу створювати і вносити елементи краси в усі галузі багатогранного життя. Тому одним із головних завдань педагогічних колективів ПТУ є виховання спеціалістів, здатних не тільки вміти сприймати, правильно розуміти прекрасне і висловлювати оцінне судження, а й свідомо будувати життя відповідно до законів краси.

— Як відомо, естетичне сприймання є по-

05
SP15

ISSN 0131-6788

РАДЯНСЬКА ШКОЛА

7'82

ЧИТАЛЬНИЙ ЗАЛ

ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ СПІЛКУВАННЯ БАТЬКІВ І ДІТЕЙ

О. Я. САВЧЕНКО,

кандидат педагогічних наук
(ІДІ педагогіки УРСР)

(Дітей виховує все, що їх оточує: люди, речі, природа, суспільні явища, все навколишнє середовище.) Але з усіх різноманітних впливів найвагоміший вплив батьків. І в зрілому віці постійно зіставляємо своє самостійне життя з враженнями дитинства, мимоволі щось намагаємось повторити чи, навпаки, чогось уникнути, виховуючи власних дітей.

Виховання дітей у сім'ї — не особиста справа матері і батька. Це їх відповідальний обов'язок, записаний у Конституції СРСР. Як же найкраще виконати високе батьківське призначення, як виростити дітей освіченими, працьовитими, щедрими душою, щоб вони відчували людське щастя і дарували його іншим? Не замислюючись, кожен скаже: треба любити дітей, піклуватися про них, створювати всі умови для їх навчання і розвитку.

Але чому все-таки не завжди здійснюються наші мрії, чому нерідко батьки не можуть порозумітися зі своїми дітьми, чому виникає багато конфліктних ситуацій між батьками і дітьми? Значить, просто ростити (годувати й одягати) дітей — замало. Їх треба цілеспрямовано виховувати, вкладаючи в це велику духовну працю, серце, розум. «Мистецтво виховання», — писав засновник вітчизняної педагогіки К. Д. Ушинський, — має ту особливість, що майже всім воно здається справою знайомою і зрозумілою, а іншим навіть справою легкою, — і тим зрозумілішим та легшим здається воно, чим менше людина з ним обізнана, теоретично чи практично. Майже всі визнають, що виховання вимагає *терпіння*; дехто думає, що для нього потрібні *природжена здібність і вміння*, тобто навичка; але дуже небагато хто переконався, що, крім терпіння, природженої здібності та навички, потрібні ще й спеціальні *знання...*» (Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори. К., 1949, с. 338).

Тривалі спостереження, ознайомлення з численними листами батьків свідчать, що батькам найбільше бракує знань і вмінь щодо налагодження правильних взаємин з дітьми. Нерідко батьки твердять: «Який невдячний, ми все для нього зробили, а він... Він майже не розмовляє з нами!». Така поведінка дитини — наслідок відчуженості у спілкуванні.

(Серед багатьох факторів, які забезпечу-

ють правильний тон спілкування батьків і дітей, можна назвати спостережливість батьків, розуміння ними душевного стану дитини; вміння володіти словом; повагу до особистості дитини; загальний стиль сімейного життя. Розглянемо ці умови.)

(Спостережливість потрібна в будь-якій справі. Але в спілкуванні з дітьми вона особливо важлива. Щоб порозумітися, треба вміти уважно і доброзичливо придивлятися до поведінки дитини, помічати зміни в її настроях, розуміти мотиви вчинків, узагальнювати результати спостережень.) «Жодна книжка, жоден лікар не замінить власної пильної думки, власного уважного спостереження», — писав Януш Корчак (Як любити дітей. К., 1976, с. 17). Спостережливі батьки швидко помічають зміни внутрішнього стану дитини, відчують її реакцію на слово, вчинок, подію. А все це має величезне значення для взаєморозуміння. Уявімо, батько щойно довідався про поганий вчинок сина і вирішив негайно серйозно поговорити з ним, а той саме в цей момент захоплено розмовляє про футбол з товаришем або закінчує приготування уроків. Навряд за цих умов слова батька будуть належно сприйняті, бо хлопець перебуває у світі інших подій і думок. Краще дати йому час закінчити справи, а вже потім серйозно поговорити віч на віч.

(Бути уважним до дитини зовсім не означає стежити за кожним її кроком, наполегливо вимагати обов'язкових звітів про будь-яку справу. Це не тільки ускладнювало б взаємини дітей з дорослими, а й викликало б у них різко негативне ставлення до розмов з батьками або привчило б до хитрування.)

Багатьом, мабуть, запам'яталась дискусія в «Комсомольской правде» навколо листа молодої жінки, який називався «Сповідь невдячної доньки». Авторка писала: «...Мої батьки цілком пристойні люди. Були молодими — не пиячили, не обдурювали. Постаріли — пішли на пенсію. Обое мають вищу освіту, на службі не мали стягнень. Але стягую з них я: за відсутність тієї любові, якої до них не відчуваю... Як мої батько і мати, годуючи й одягаючи мене, день за днем вбивали в мені людину? По-перше, постійними нагадуваннями: «Ми тебе годуємо, ти сама ще копійки не заробила і т. п.»

Українська мова і література в школі

12
(394)
1989

ЩОМІСЯЧНИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ МІНІСТЕРСТВА НАРОДНОЇ ОСВІТИ УРСР

Видається з березня 1951 року

Київ, «Радянська школа»

У НОМЕРІ:

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО І КРИТИКА

До 70-річчя з дня народження Миколи Лукаша

ГРЕЧАНЮК СЕРГІЙ — ...Але не зрієся!	3
ДОЦЕНКО РОСТИСЛАВ — Пам'ятаймо про свій обов'язок!	5
БІЛЕНКО ВОЛОДИМИР — Книжки, що мають своє минуле й майбутнє	7

МЕТОДИКА. ДОСВІД. ПРОБЛЕМИ

ЗАБУЖКО Н. Я. — Вивчення роману Ліни Костенко «Маруся Чурай» (Стаття друга)	11
МАТКОБОЖИК М. С. — Спроба блочного вивчення літератури (Творчість Василя Стефаника і Марка Черемшини)	22
СТЕЦЕНКО В. П. — Ще раз про естетичне виховання	29
ОСТАФ Я. І., СКУРАТИВСЬКИЙ Л. Ф., ШЕЛЕХОВА Г. Т. — Матеріали до календарного планування уроків української мови для 8 класу шкіл з українською мовою навчання на 1989/90 навчальний рік (Третя чверть)	33
СКУРАТИВСЬКИЙ Л. В., ШЕЛЕХОВА Г. Т. — Матеріали до календарного планування уроків української мови для 10 класу шкіл з українською мовою навчання на 1989/90 навчальний рік (Третя чверть)	45
Зернини педагогічного досвіду	
ПОЛІЩУК І. І. — Прийом запам'ятовування	46

ЖИВЕ СЛОВО

ЖАЙВОРОНОК В. В. — Один з ораторських прийомів у мовленні В. І. Леніна (Фразова номінація)	53
--	----

ТРИБУНА СЛОВЕСНИКА

КОВАЛЬЧУК Л. Ю. — Питання щонайпершої значущості (З виступу на серпневій конференції словесників Васильківщини)	58
---	----

Обговорюємо проект Положення про Асоціацію вчителів української мови і літератури

ВЕРБИЧ В. О. — Час не жде	60
КОСТЮК П. — Необхідні уточнення	61

З РЕДАКЦІЙНОЇ ПОШТИ

ПРЕВАРСЬКИЙ В. М. — Мініатюрні книжкові видання	63
---	----

МОВОЗНАВСТВО ДЛЯ ДОПИТЛИВИХ

ПАЛІЙЧУК О. А. — Лютувати і льотувати	65
---------------------------------------	----

РЕЦЕНЗІЇ

БІЛЕЦЬКИЙ Ф. М. — Гуменний М. Х. Безсмертний подвиг. Сучасний український роман про Велику Вітчизняну війну. Посібник для вчителів	66
ГНАТЮК І. С. — Коломєць М. П., Регушевський Є. С. Словник фразеологічних синонімів	67
МІРЧЕНКО М. В. — Вихованець І. Р. Система відмінків української мови	70

ХРОНІКА

ПЕРВАК Р. — Діалог триває	72
ДРОФАНЬ ЛЮБОВ. — Завжди у моєму серці (До 70-річчя з дня народження Акаолія Дрофана)	74
Календар пам'ятних літературно-мистецьких дат на 1990 рік	75
Зміст журналу за 1989 рік	77
Рекомендуємо прочитати в журналах	10, 44, 52, 57, 62, 78

Вірш про мову

ПУСТОВІТ ВІКТОРІЯ — Неопалима кунина	80
СУГАНОВА ТЕТЯНА — Слово до рідної мови	80
СОФІЄНКО ОЛЕКСІЙ — Шануймо мову	80
Куточок гумору «Шпаргалка»	80

БІБЛІОТЕКА
к. Львів

ЧИТАЛЬНИЙ ЗАЛ

В. П. СТЕЦЕНКО,
викладач кафедри методики мови та
літератури Київського педагогічного
інституту ім. О. М. Горького

ЩЕ РАЗ ПРО ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ

Проблема естетичного виховання учнів належить до проблем соціального характеру, оскільки вона стосується формування людини. Молодь — майбутнє народу, і від того, які в неї будуть моральні та естетичні ідеали, як вона прилучатиметься до визначних надбань культури, залежить нині духовне оновлення нашого суспільства, зміст його ціннісних орієнтацій і художніх смаків. Саме тому естетичне виховання учнів треба розглядати як компонент ідейно-політичного виховання. Воно передбачає вироблення відповідних критеріїв, на основі яких формується ставлення людини до дійсності.

Колективними зусиллями радянські вчені науково обґрунтували концепцію формування естетичної свідомості у школярів, у якій визначено широкий спектр цілеспрямованих впливів. Найважливіше місце в концепції відводиться системі залучення дітей до різних видів діяльності, внаслідок чого в них має розвинутися здатність естетично освоювати явища мистецтва і життя.

Нині, коли відбувається активний процес оновлення змісту народної освіти і переоцінка суспільних цінностей взагалі, виникає необхідність удосконалити систему естетичного виховання учнів. Але передусім треба усвідомити, що потяг до мистецтва з'явиться в молоді лише тоді, коли в неї достатньою мірою будуть розвинені естетичні потреби. Розвивати ж їх належить школі. У цьому плані й треба переосмислити шкільні програми, оновити форми й методи вивчення мистецького циклу предметів у школі, науково обґрунтувати критерії художньо-естетичного розвитку школярів засобами літератури. Якщо раніше при вивченні літератури основний акцент робився на знання учня, то тепер слід віддавати пріоритет вихованню, зокрема естетичному. Суспільству потрібні люди, здатні творити красу і вносити її безпосередньо у сферу людських стосунків, побут, виробництво. Без ґрунтовної естетичної освіти не можна забезпечити гуманізацію особистості, всього суспільства. Саме тому Міністерство культури СРСР розробляє систему заходів щодо втілення в життя комплексної державної програми естетичного виховання народу, яка включає в себе і виховання школярів. Цю програму в школах реалізує значна кількість організацій і установ, зокрема АПН СРСР, Інститут художнього виховання, Науково-дослідний інститут педагогіки УРСР, міністерства вищої і народної освіти, спілка письменників СРСР і Державні комітети СРСР по телебаченню і радіомовленню, кіно, у справах видавництва, поліграфії і книжкової торгівлі та ін.

Однак, які сили не залучалися б для виконання цієї програми, успішна реалізація її на порі становлення особистості — в дитячому і юнацькому віці — значною мірою залежить від учителя, його загальної культури й ініціативи, від форм, методів і прийомів, якими він користується у процесі вивчення учнями літератури та інших гуманітарних предметів. Звідси й необхідність постійно підвищувати його теоретичний рівень.

Отже, зміст естетичного виховання треба оновлювати. Але це не означає, що ми повинні відкинути увесь попередній досвід. Цінні надбаня слід творчо переосмислити і ввести в сучасну шкільну практику. Усе, здобуте працею кількох поколінь педагогів, радянською школою і педагогічною наукою, все, що витримало перевірку часом, повинно бути

ПЕДАГОГІКА
ПСИХОЛОГІЯ

Coll

ЧИТАЛЬНИЙ ЗАМ.

Научно-педагогическая
БИБЛИОТЕКА
и. Давид

4'95

НАРОДНА ПЕДАГОГІКА

В.Г.КУЗЬ

МАТЕРИНСЬКА ШКОЛА:
ВИХОВАННЯ В РОДИНІ

Рассматривается роль семьи в воспитании детей дошкольного возраста. Материнская школа основывается на идеях народной педагогики и является залогом дальнейшего успешного обучения ребенка в школе.

The role of the family in the preschool upbringing is regarded here. The mother's school is based on the people's pedagogy ideas and is the condition of the further successful child's education at school.

Народна мудрість надає родинному вихованню пріоритетного значення. Важливим у житті родини є її календар. У ньому зазначено особливі дати членів родини, цікаві сторінки їхнього життя. Глибоке знання історії роду найкраще виховує патріотичний дух у дошкільнят, любов до рідних, свого роду, його історії, а відтак—свого краю, рідної землі. Продовжуючи традиції родоводу, сім'я в задушевній атмосфері вшановує дні народження, ювілеї, окремі трудові та навчальні здобутки як усієї родини, так і окремих її членів, що має велике виховне значення, оскільки зміцнює сім'ю—джерело найгуманніших людських стосунків, висхідний і найважливіший осередок народу, нації.

Складовою народної культури є родинна педагогіка. Родинне виховання дуже багато втратило в часи побудови "світлого майбутнього", коли відповідні органи постійно вихривали "ворогів народу", коли одні йшли на страту, інші—в далекі сибірські табори, а їхні рідні, близькі під примусом, страхом тюремної кари нерідко були вимушені публічно відмовлятися від рідного батька, дідуся, брата, сестри...

В одних сім'ях, хоч і при закритих дверях (аби хтось не почув), пишалися своїми рідними—чесними громадянами країни, обмовленими чи запроданими різного кшталту похильками, донощиками... В інших—засуджували невинних, на своїх родинних радах включались у жахливу, сповнену трагізму боротьбу з "ворожими елементами", які "гальмували" розквіт щасливого комуністичного завтра... Гинули безвинні: то "вороги народу", пізніше—інакомислячі. Страшну ціну "світлому майбутньому" заплачено життям кращих

Рідна школа

Щомісячний науково-педагогічний журнал.
ISSN 0131-6788.

ВУ

7-8'95

- Коли втрачаються почуття міри, толерантність, відчуття менталітету, то зростає загроза мати спотворену психіку молоді людини
- Переяславсько-московська угода: погляд із сьогодення
- Виховання справжнього патріотизму є важливою справою кожного вчителя і вихователя, оскільки без цього Україна не зможе сягнути висот світової цивілізації
- Модульне навчання: два рівні втілення в освітній практиці
- Книжка в журналі. Педагогічна майстерність як мистецтво
- Самостійно набуті знання — найцінніші
- Народження і смерть Всесвіту — математичне есе про суть безмежності
- Екологія і ми: «Природу перемагають, підкоряючись її законам»
- У нинішнього сирітства — тяжкі, чорні барви. Як реагують на це в школах-інтернатах?
- «Паросток» — журнал для всіх, хто хоче пізнавати, розуміти і любити живу природу

ЧИТАЛЬНИЙ ЗАЛ

Навчально-педагогічна
БІБЛІОТЕКА
Л. Житомир

Роман Дзвінка

ЗАСОБАМИ НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА

Дослідження, проведені нами в школах, свідчать, що вчителі ще недостатньо використовують найцінніше духовне надбання — українську народну пісню на уроках та у позакласній роботі. У зв'язку з цим на базі Бердянського державного педагогічного інституту у навчально-виховному процесі на заняттях з музично-естетичних дисциплін, у гуртковій роботі та в колективах художньої самодіяльності ми намагались створити всі умови для якомога ширшого залучення студентів до вивчення української народної музичної творчості.

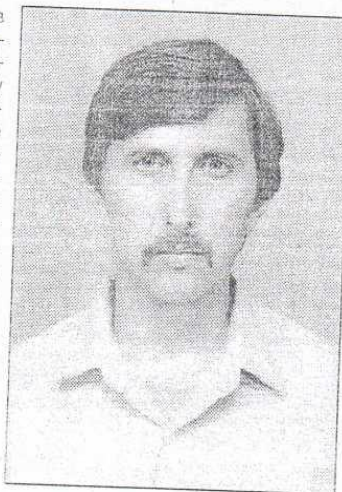
Основними видами навчальної та виховної діяльності є індивідуальні й групові заняття та колективна — масові форми роботи. У наших пошуках особливе місце займає ознайомлення студентів з українськими народними інструментами і навчання гри на них.

Опановуючи музичні дисципліни «Основний музичний інструмент», «Додатковий музичний інструмент» та відвідуючи заняття вузівських колективів художньої самодіяльності, студенти навчаються гри на українських народних музичних інструментах — скрипці, сопілці, бандурі, кобзі, лірі та інших.

Сопілка — один из найулюбленіших народних музичних інструментів. Як свідчить досвід, школярі з великим інтересом сприймають використання сопілки на уроках музики в школі. Зручність аплікатури, невеликий розмір та незначна вага, мала витрата повітря під час гри роблять цей музичний інструмент доступним для них. Ось чому, навчаючись гри на сопілці, студенти повинні отримати навички використання сопілки в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи, оволодіти методикою початкового навчання при ній, знати українські народні пісні, запропоновані шкільними програмами. Слід, на нашу думку, звернути увагу на доступні форми навчання, які дадуть можливість оволодіти прийомами та технікою гри на сопілці в надзвичайно стислі строки (мається на увазі перш за все позакласні індивідуальні та ансамблевих форми занять).

Індивідуальна підготовка, окрім занять у класі, включає ще самопідготовку студентів: підготовчі вправи різного ступеня складності, читку нот з аркуша, підбір на слух та запис на ноти відомих українських народних пісень. Початкові вправи, гами та етюди повинні забезпечити поступове засвоєння аплікатури, розвитку техніки пальців рук, виконання штрихів (деташе, легато, стакато), оволодіння виконавським диханням та навичками звуковедення.

Ансамблеві (дует, тріо тощо) форми занять, на яких студентів формуються навички колективного виконання, відбуваються в класі під керівництвом викладача. Гра в ансамблі привчає до чистоти інтонування, чутливості, строю, розвиває слух, музичну пам'ять, ритмічність. Важливим для майбутніх учителів є те, що окрім навичок гри на сопілці, вони отримують не-

ДЗВІНКА Іван Романович народився в 1966 році. Вищу освіту здобув у Рівненському інституті культури. Нині — аспірант, старший викладач кафедри теорії музики та музичних інструментів Бердянського педінституту.

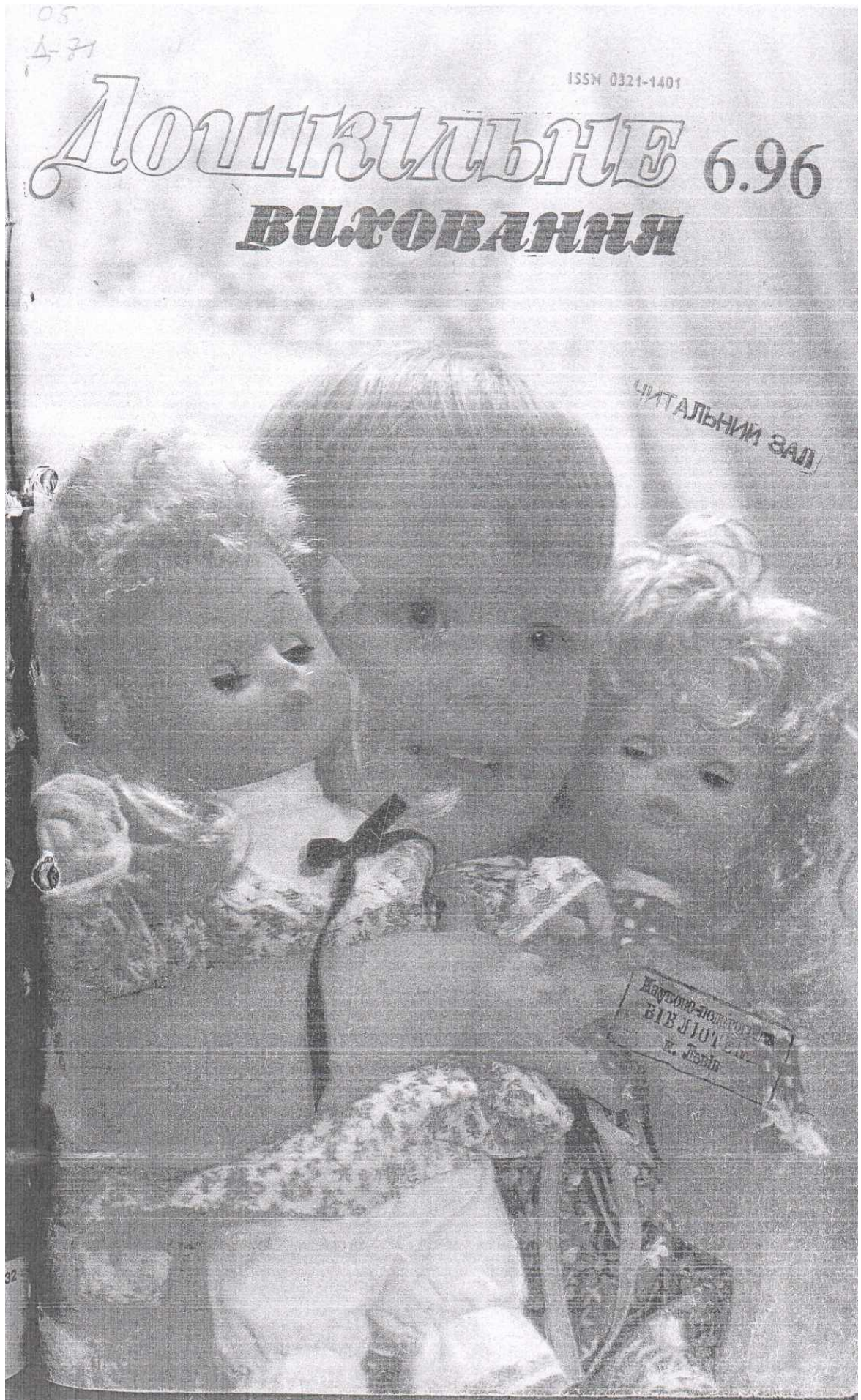
обхідні знання для подальшого практичного її використання.

У пошуках активних форм самопідготовки студентів на заняттях з теорії музики і сольфеджіо ознайомлюємо майбутніх учителів з аплікатурою хроматичної сопілки і прийомами гри на ній. «Голос» сопілки у першій октаві надзвичайно схожий до людського, і саме це дало можливість використовувати сопілку для самопідготовки студентів з дисциплін вокально-хорового циклу. Як свідчать наші спостереження, значна частина студентів за короткий час оволодіває елементарними навичками гри на цьому інструменті. Оволодівши навичками гри на хроматичній сопілці, студент може відтворити запропоновану мелодію у будь-якій тональності. Виконавши мелодію, студент запам'ятовує її, і це допомагає йому повторити мелодію голо- сом. Одночасно сопілка служить і для настройки в тональності. Під час співу інтонаційно складних місць можна зупинитись і програти їх на

інструменті, а потім досягти правильного виконання голосом — ця робота повинна здійснюватись під постійним контролем слуху. Така форма самопідготовки сприяє розвитку музичної пам'яті, уваги, внутрішнього слуху, виробленню навичок самоконтролю та читки нот з аркуша.

Виконання на сопілці українських народних пісень поєднується зі співом. Добираючи твори, треба враховувати зручність аплікатури сопілки та відповідність діапазону пісні до виконання голосом. При виконанні таких пісень, як «Веселі гуси», «Сава із Грицем», «Вийди, вийди, сонечко», «Щебетала пташечка» та інших, сопілка, ніби «продовжуючи» голосовий апарат, чудотворно впливає на розвиток музичного слуху і чистоти інтонування.

Не менш важливим для підвищення ефективності навчання у вузі є, на наш погляд, впровадження різного рівня проблемних завдань. Так, на заняттях з теорії музики і сольфеджіо студенти одержують таке творче самостійне завдання: гармонізувати записану українську народну мелодію. Бажано використовувати знайомі українські народні пісні, бо це викликає інтерес до виконання завдань і сприяє розвитку внутрішнього слуху. Це можуть бути такі пісні: «Ой ти, дівчино, з горіха зерня», «Ніч яка місячна», «Несе Галя воду», «Іхав козак за Дунай» та інші. Керуючи роботою студентів, педагог вказує на можливі варіанти його виконання, дає розуміння стилю. Впоравшись із завданням, студенти виконують його на фортепіано, акомпануючи власному голосу, який сольфеджує задану мелодію. Після прослуховування відбувається обговорення. Критеріями оцінки є рівень знань студентів з теорії музики та основ гармонії, знання української народної творчості, майстерність володіння фортепіано, вміння акомпанувати власному голосу та якість виконання завдання. Виконуючи подібні творчі вправи, майбутні вчителі по-

БЕЗКОРИСЛИВА Й ВІЛЬНА ГРА ЯК ЯВИЩЕ КУЛЬТУРИ І ЗАСІБ ВИХОВАННЯ

Леонід СМОРЖ,
д-р філософ. наук,

Український державний педагогічний
університет ім. М. П. Драгоманова

Гра в житті людини і людства посідає дуже важливе місце. Є навіть думка, що поряд з висловом "людина, яка виробляє" треба поставити вислів "людина, яка грає". Дитячу гру ще античні філософи розглядали як своєрідну модель всесвіту. Зокрема, Геракліт (VI ст. до н. е.) зазначав: "Вічність — то дитина, що бавиться грою..."

Гра й ігрова діяльність у тій чи іншій формі й тією чи іншою мірою проходить через усе життя людини й суспільства, вона є особливим зрізом культури і специфічною діяльністю. Ігровий момент спостерігаємо у виробництві, людських стосунках, у побуті, політиці, релігії, спорті, мистецтві, у судовій і військовій справі тощо. Ми говоримо про гру в театрі і в кіно, про спортивні й військові, ділові й комп'ютерні ігри або що; про гру долі, випадку, уяви... Причому термін "гра" вживається і в негативному, і в позитивному значенні слова. Тож світ уявляється нам величезною сценою, на якій люди розігрують вигадані ними ж дійства й виконують ті чи інші ролі.

Таке розмаїття проявів гри дало підставу деяким зарубіжним культурологам стверджувати, що гра взагалі старша від праці та культури і що будь-яка людська діяльність, коли її проаналізувати, виявляється, власне, грою. Отже, культура, на їхню думку, є дитям гри, у формі гри вона спочатку "розігрується" й лише згодом стає тим, чим є сьогодні. Вважається, що реальність, названа грою, охоплює також світ тварин, які грають так само, як і люди, і їхня гра має ті ж такі ознаки, що й людська.

Те, що тварини грають, уже давно відомий факт. Вони грають з різними предметами й одне з одним, імітуючи певну поведінку і дію, агресію або страх, серйозність або байдужість тощо, дотримуючись, однак, певних рамок, близьких до правил, й маючи з того насолоду.

Безпосередньою причиною й імпульсом до гри, яку спостерігаємо у тварин, вважають наявність надлишкової енергії і вродженого інстинкту наслідування. Ігрові дії тварини — то видова гра, що ґрунтується здебільшого на еволюційно закріплених структурних утвореннях. Вони як "коди" чуттєвого, психічного подразника здатні "заводити" систему тваринного існування на певну поведінку, зокрема на гру.

Людина ж цю здатність не успадкувала від природи. Інтерес немовляти до яскраво-кольорових або зву-

кових предметів, прагнення вхопити їх, торкнутися, вкусити ще не є грою у справжньому розумінні цього слова. Він, швидше, свідчить про те, що функціонально нейтральні колірні, звукові, світлові подразники здатні проникати прямо у підкірку й викликати певний психічний стан. Одним із прикладів цього є колискова пісня: її ритм і мелодія викликають у дитини сон.

То що ж усе-таки гра і навіщо вона потрібна людині?

Якщо проаналізуємо семантику розмаїття термінів, якими різні народи позначають гру, найчастіше стрінемо ті, змістом яких є така собі безтурботна й весела розвага, участь в обрядових дійствах, певна поведінка у вільний час, дії у специфічному просторі за визначеними правилами тощо. Істотними ознаками гри є безкорисливість і свобода вибору, умовність і двоплановість, рольовий характер дій і змагання, імпровізація і водночас чітке дотримання ігрових правил, розвага і бажана насолода.

З огляду на це можемо стверджувати, що гра пов'язана лише з людиною і є суспільно-історичним явищем, явищем культури, фактором соціалізації індивідів і своєрідним показником рівня їхнього розвитку. Оскільки основою становлення людини, невичерпним джерелом матеріальних і духовних вартостей є праця, то й гра, безумовно, значною мірою спричинена нею. Але сама праця завжди лишається, скажемо, "царством необхідності", а от гру можна назвати царством вільного часу, дозвілля. Навіть бажана, вільна, творча праця, праця за покликанням, аж ніяк не збільшуючись у своєму обсязі й інтенсивності, врешті-решт приводить людину до втоми, до дисбалансу її життєвих сил, може деперсоналізувати або й "виключити" з дійсності. Праця у будь-якому вигляді, мистецька також, не може стати грою, розвагою, забавою.

Все те, що ми називаємо грою, ігровою діяльністю, хоча й пов'язане генетично з працею, функціонально протилежне їй і здійснюється поза роботою, під час відпочинку, дозвілля.

Розваги й насолоди — необхідний компонент життєдіяльності людини і культури суспільства. Без них не відбувається відновлення фізичних сил, оновлення почуттів і думок, оздоровлення психіки, зміна "валентності" індивіда, швидке перемикання психоемоційних механізмів, украй

важливе для дітей і підлітків, а також для людей з нерівноваженою психікою. У цьому полягає одна з причин захоплення молоді суто розважальними формами культури: забавами, дискотеками тощо.

Разом з тим у вільний час частіше ніж звичайно скоюються аморальні вчинки і злочини. До того ж зосередження на розвагах і насолоді прищеплює смак до "солодкого життя", породжує соціальну байдужість.

Будь-яка гра є насамперед проявом безкорисливості й свободи, і вже завдяки цьому вона виходить за рамки природного процесу й суспільної необхідності, матеріальної залежності й буденного життя, первісної потреби й усталених у суспільстві рамок у вигляді правил, норм, законів. Вже для тварини сама здатність до гри свідчить, що вона все-таки щось більше й складніше, ніж "організм" і "механізм", а її гра — щось вище, ніж звичайна потреба виходу надлишку енергії. Для цього мудра природа знайшла б інші засоби — хоча б у формі механічних реакцій. Але ж ні, вона дала нам гру з її напругою, з її забавою й радістю.

Однак тільки людина здатна діяти й ставитися безкорисливо і бути вільною. Лишень людина має очі й вуха за своїх "теоретиків", тобто здатна сприймати річ просто як річ, безвідносно до її використання. тільки людина може бути вільною, самовиявляючись у своїх здібностях, саморозвиваючись у своїх родових якостях, самостверджуючись як особистість без будь-якого зовнішнього тиску, відповідно до своїх бажань, прагнень та ідеалів.

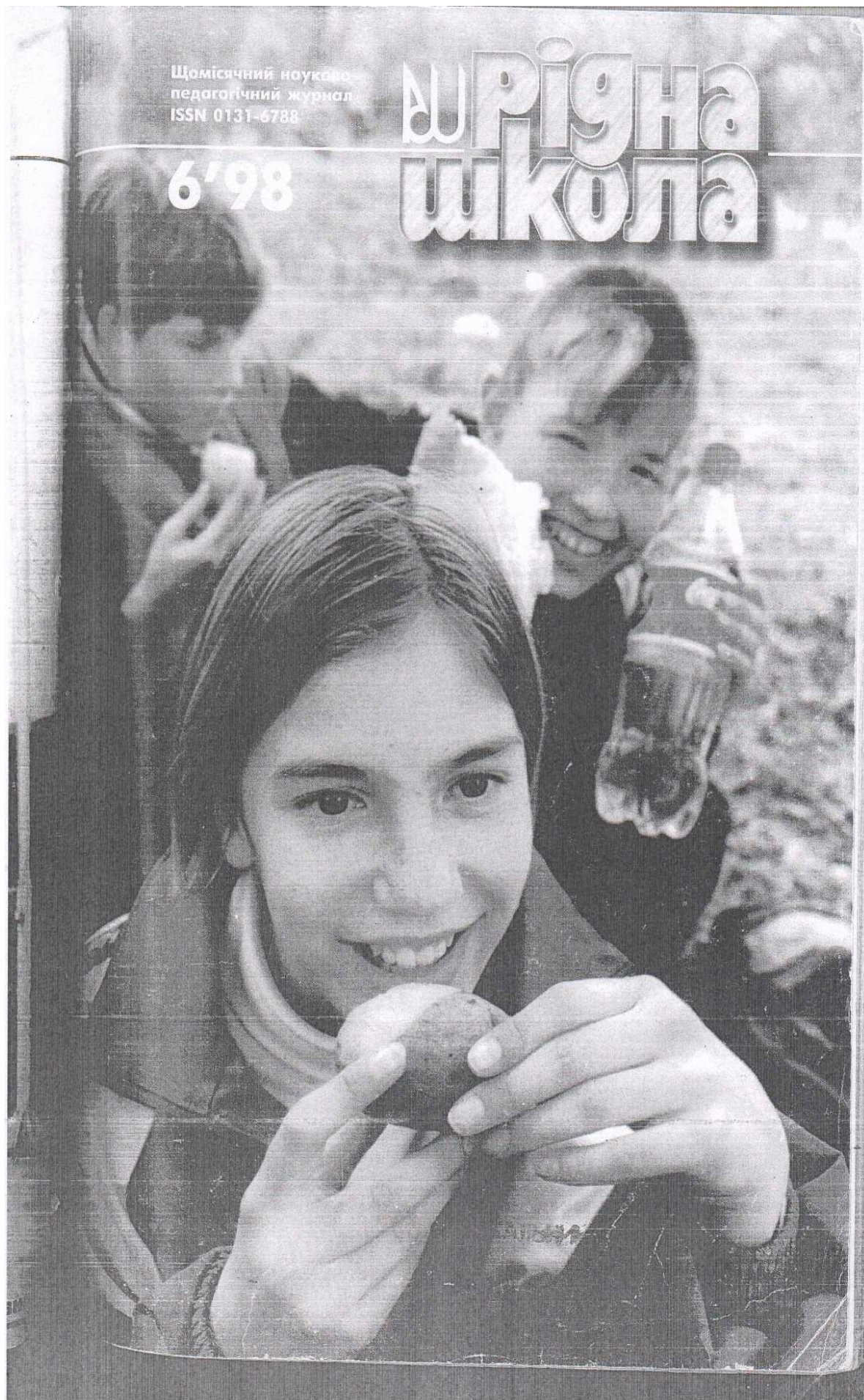
Звичайно, інтереси окремої людини не завжди збігаються з інтересами суспільства й інших людей, тому вони так чи інакше їм протистоять, змагаючись за блага, роль, славу, престиж тощо, а ставкою може бути і матеріальна, і духовна цінність. Грі також закладений якийсь інтерес, матеріальний чи духовний. Загалом же задля користі й винагороди люди не грають, а працюють, і там, де домінують вигода й практичний результат, гри як такої немає або вона са- моликвідується.

Гра, поряд із діяльністю естетичного характеру і мистецтвом, перш за все спрямована на зміну внутрішнього світу людини, а не зовнішнього речового, як це спостерігаємо у матеріально-предметній діяльності. Сенсація не в досягненні утилітарної мети і не у встановленні істинності світу, який об'єктивно існує, а в можливості самому брати участь у детермінації процесів та подій, імпровізувати, творити, насолоджуючись вільним проявом своїх фізичних і духовних сил — "видовищем розвитку духу". Тут значущі інтенсивність і характер переживань, міра входження в атмосферу гри, її естетичний бік (гра має бути красивою, гармонійною, витонченою). Приваблива також для людини можливість проявити спритність

Щомісячний науково-
педагогічний журнал
ISSN 0131-6788

6'98

ВРІДНА ШКОЛА

сичений пізнавальний інтерес, який ви-
никає на занятті, виражає внутрішнє
спонукання до дії, бажання задоволь-
нити потребу у знанні. На модульно-
розвивальних заняттях учитель тонко
сприймає внутрішній пошук учнів, а
останні вільно реалізують своє при-
родне прагнення розібратися у соці-
ально-культурних проблемах, спосо-
бах їх постановки і розв'язання.

Під час звучання музики А.Дворжа-
ка учні фіксують свій настрій на ма-
лоньку у міні-підручнику, що допомагає
вчителеві визначити рівень працездат-
ності кожного. Перший міні-модуль —
ситуація діалогічного спілкування. У
ході фронтальної бесіди створюється
сприятливий психологічний клімат до-
три між учителем і учнем, що допома-
гає зосередити увагу дітей на роботі у
класі. Постановка проблеми і активний
пошук відповіді досягається за допо-
могою пробних вправ (читання вірша із
знаходженням прислівників, доповнен-
ня речення прислівниками, знаходжен-
ня між ними споріднених і відмінних
лексик). Наталя Василівна постійно під-
тримує коментоване пояснення, про-
сить обґрунтувати думку, емоційно ак-
тивізує і розширює знання дітей про
прислівник як частину мови, навчає до-
порати найбільш влучні їх форми від-
повідно до ситуації мовлення.

Проведена рефлексія на розуміння
спроможності та ефективності учіння, що
сформується у кольорі, є важливим еле-
ментом самооцінки, самоусвідомлення
своєї праці, яка проводиться двічі —
на початку і наприкінці модульного за-
няття. Це забезпечує зворотний
зв'язок з дитиною, дає змогу скорегу-
вати пошуково-емоційну активність
четвертокласників у єдності з освіт-
ною діяльністю вчителя, залежно від
психічного стану в конкретній
навчальній ситуації. З метою комплекс-
но-розвивальної дії на особистість
учнів музика Й.Брамса, що духовно
наповнює зміст педагогічної взаємодії.

Під час другого міні-модуля трену-
вання коментовані вправи поступово
перетворюються на творчі. Природно, що

вони вимагають значної самостійності,
оскільки їх складність спричинена но-
визною заданої ситуації. Це — вправи
на придумування слів, речень, творів,
казок. Наприклад: складання опові-
дань на основі прослуханої музики, пе-
редача настрою під час розгляду кар-
тини і відшукування більш вдалої назви
до неї, поширення речень синонімічни-
ми прислівниками.

При виконанні цих вправ виникають
подив, напруження, що характеризують
драматизм педагогічної взаємодії. Щоб
розв'язати їх, діти враховували взає-
мозв'язок між компонентами заданої
ситуації. Це все сприяло розкриттю жи-
вописних можливостей прислівників-си-
нонімів і прислівників-антонімів, збага-
чувався чуттєвий досвід школярів, роз-
вивалися вміння творчо переносити
знання в нові умови діяльності, вихову-
валася їхня спостережливість.

Міні-модуль відзначався тісним зв'яз-
ком з навколишнім світом завдяки різно-
манітній наочності (платівка із класич-
ною музикою, щетботом птахів, картини,
розвивальний міні-підручник тощо).

На третьому міні-модулі виховува-
лося серйозне ставлення до здобуван-
ня нових знань і соціальних норм, роз-
вивалася самооцінка, образне мислен-
ня, зв'язне мовлення. Використання
Наталією Василівною диференційова-
них навчальних завдань мало високое-
фективний характер, тому що перед
виконанням роботи учень мав змогу
самостійно визначити рівень володіння
попереднім матеріалом, тобто вибирав
завдання посильної складності за до-
помогою кольорової позначки: черво-
ний — готовий працювати, зелений —
не зовсім впевнений у власній спро-
можності, синій — не впевнений у со-
бі, потрібна допомога вчителя. Прогрес-
ивним показником у процесі навчання
є розвиток мовлення на основі твор-
чості Л.Костенко, О.Олесь, прислів'їв.
Діти правильно передавали суть прочи-
таного вірша, визначали основну дум-
ку, з прислівниками склали речення.

Отже, на адаптивно-перетворюючо-
му модулі учні розширили свої знання

про виразальні можливості прислівни-
ків і їх роль у мовленні. Наявним є
зростання розумових можливостей
четвертокласників. До того ж вони від-
криті, впевнені, розкомплексовані,
емоційно збагачені, легко контактують
з учителем, виявляють високу пошуко-
ву активність у навчанні. Сутнісні озна-
ки відвіданих модульно-розвивальних
занять: чітка постановка психодідак-
тичної мети, організоване сприймання
та усвідомлення нової інформації, опе-
рування кількома способами діяльно-
сті, творче застосування і узагальнення
знань і норм в нетипових ситуаціях.

Зазначені досягнення у розробці
нової форми навчання були б немож-
ливі без відповідного науково-психоло-
гічного забезпечення. Результати екс-
перименту, який проводиться в школі,
показали правильність обраної страте-
гії навчання за модульно-розвивальної
системи: вона дає імпульс для різнобіч-
ного розвитку особистості, активізує
творчу діяльність учнів, їхню ініціативу,
наближає нас до конкретної дитини,
допомагає розкрити її індивідуальність.

Література

1. Кирилова Г.Д. Теория и практика
урока в условиях развивающего обу-
чения. — М., 1980. — 159 с.
2. Модульно-развивальная система: теор-
ия, технология, досвід // Рідна
школа: спецвипуск — 1997. — №2.
— 80 с.
3. Огнев'юк В.О., Фурман А.В. Прин-
цип модульності в історії освіти. —
Ч.І. — К., 1995. — 85 с.
4. Оконь В. Введение в общую дидак-
тику. — М., 1990. — 382 с.
5. Онищук В.А. Типы, структура и мето-
дика урока в школе. — К., 1976. —
184 с.
6. Школа здібностей: фундаментальний
експеримент у СШ №44 м.Запоріж-
жя // Рідна школа: спецвипуск. —
1996. — №8. — 80 с.
7. Юцявичене П.А. Теория и практика
модульного обучения. — Каунас. —
1989. — 272 с.

Юрій АШУРКО (м.Кривий Ріг)

ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА МАТЕРІ — ЗАПОРУКА УСПІШНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ

Факти. Проблеми. Роздуми

Олексійович Ашурко закінчив Адамівську серед-
ню школу Криничанського району Дніпропетровської об-
ласті. З 1989 по 1993 р. студіював на факультеті підго-
товки вчителів початкових класів Криворізького держав-
ного педагогічного інституту. У 1995 році закінчив у цьому ж інсти-

туті спецфакультет української мови та літератури. Нині
— викладач Криворізького будівельного технікуму.

Досліджує проблему формування педагогічної культури
батьків в контексті історії педагогіки. Захоплюється науко-
вою та художньою літературою. Цікавиться риторикою.